

MUUTTUVA UUTISOTSIKKO

**Tutkimus Helsingin Sanomien ja Päivälehden pääuutissivujen
otsikkokielestä 100 vuoden ajalta**

Tutkielma helmikuussa 1994
Helsingin yliopiston
suomen kielen laitos
Tuula Nurminen

Tiivistelmä

Otsikkokieli ja sen muuttuminen sadan vuoden aikana on tämän tutkielman aihe. Aineistona on käytetty Helsingin Sanomia ja sen edeltäjää Päivälehteä. Otsikoita aineistossa on yhteensä 672. Ne on poimittu pääuutissivuilta kahdenkymmenen vuoden välein. Jotta voisi muodostaa yleiskuvan eri vuosikymmenten otsikoista ja niiden asettelusta, on kuvailtavaksi otettu yksi lehden pääuutissivu jokaiselta kyseiseltä vuodelta.

Aikaisemmin otsikoita on kartoitettu jonkin verran lähinnä sanaston ja lauserakenteiden kannalta. Tässä tutkielmassa keskitytään selvittämään otsikkoa tekstilajina vertailemalla sitä Hallidayn "pikkuteksteihin". Pikkuteksteille on tyypillistä tiedon tiivis pakkaaminen. Halliday esittää keinoja, miten se englannissa toteutetaan, tämä tutkielma etsii suomalaisia ratkaisuja.

Otsikolla on useita eri tehtäviä, joista lukijan houkuttelevuus on yksi. Kun otsikko on määritelty tekstilajina, työssä tarkastellaan, miten yksityinen otsikko on saatu puhuttelevaan juuri oikeaa kohderyhmää. Kielen kannalta keskeinen lukijaan vetoava seikka on tyyli. Tutkimus paljastaa otsikkokielen yllättävän poeettiseksi. Se kartoittaa kielen tehokeinoja, jotka ovat erilaisia riippuen paitsi aiheesta, myös siitä, kenelle uutinen on suunnattu. Koska tutkittava aika on sata vuotta, on työssä vertailtu eri aikojen erilaisia tyylikeinoja.

Tutkimuksen kohteena on lisäksi, miten tietoa välitetään otsikossa. Uutisessakaan ei kaikki tieto ole *uutta*, vaan osa asioista oletetaan *tutuiksi*. Työssä selvitetään, miten näiden oppositiota ilmennetään otsikkolauseen informaatorakenteessa. Samoin selvitetään fokuointia, jonkin asian painottamista ja kontrastoimista.

Vaikka otsikkokieli pyrkii neutraaliuteen, on siitä mahdollista löytää painotusten lisäksi muita implisiittisiä kielen keinoja, joilla ilmennetään erilaisia sävyjä ja asenteita. Tutkielmassa selvitetään presupposioita sekä adjektiivien ja adverbien erilaista käyttöä. Modaalisuus on myös tutkimuksen kohteena, koska sitä esiintyy suomalaisessa otsikkokielessä enemmän kuin esimerkiksi englantilaisessa tai ranskalaisessa.

Hakusanat: uutiskieli, tekstilaji

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	3
1.1. Erilaisia otsikoita	3
1.2. Otsikkokielestä tiedetään jo jotain	6
1.3. Aineisto	8
1.4. Tutkielman rakenne	9
2. KUUDEN UUTISSIVUN KUVAUS	12
2.1. Päivälehti 9.1.1890	14
2.2. Helsingin Sanomat 1.1.1910	16
2.3. Helsingin Sanomat 8.1.1930	17
2.4. Helsingin Sanomat 4.1.1950	19
2.5. Helsingin Sanomat 8.1.1970	21
2.6. Helsingin Sanomat 5.1.1990	22
2.7. Yhteenveto	24
3. OTSIKOT "PIKKUTEKSTEINÄ"	26
3.1. Mitä "pikkuteksteillä" ymmärretään?	26
3.2. Tarkoitteiden määräisyys	27
3.2.1. Artikkelit	27
3.2.2. Otsikoiden pronominit viittaamassa	30
3.3. Verbit ilman deiksistä	32
3.3.1. Elliptiset ilmaukset	33
3.3.2. Esirivi	36
3.3.3. Aikaan ankkuroiminen	39
3.4. Yksinäiset nominilausekkeet	41
3.4.1. Nerokkaat NP:t	41
3.4.2. Suomalaisten otsikoiden NP:t	43
3.5. Vertailua	48
4. POEETTISUUS	53
4.1. Metaforan määrittelyä	53
4.1.1. Otsikoiden kielikuvat	55
4.1.2. Metaforiset substantiivit, adjektiivit ja verbit	57
4.1.3. Kielikuva - valokuva	60
4.1.4. Personointi	61
4.1.5. Synekdokee	62

4.2. Fraasit ja "sanalainat"	63
4.3. Yhteensopimattomuus	65
4.4. Parallelismi	68
4.5. Tyylikeinojen motivaatiosta.....	72
4.6. Yhteenvedo	74
5. OTSIKKO TIEDON JA ASEENTEIDEN VÄLITTÄJÄNÄ.....	76
5.1. Tuttuus ja uutuus.....	76
5.2. Fokusointi	80
5.3. Teema ja reema.....	85
5.4. Henkilöiden esittely	87
5.5. Otsikkokielen sävyt	92
5.5.1. Adjektiivit ja otsikon tulkinta	93
5.5.2. Presuppositiot piilomerkitysten luojina	98
5.6. Erilaista modaalisuutta	100
5.6.1. Verbien modaalisuus	101
5.6.2. Kiellot	102
5.6.3. Kysymykset modaalisuuden ilmentäjinä	104
5.7. Otsikon välittämä maailmankuva	106
6. LÖYTÄÄKÖ TIETO TARVITSIJANSA?	109
6.1. Poikkeavat tekstit huomataan	109
6.2. Otsikon ja tekstin vastaavuus.....	110
6.2.1. Ovatko otsikot katteellisia?	110
6.2.2. Nimilapusta pienoiskertomukseksi	113
6.3. Eri aika - eri aiheet - eri termit.....	116
6.4. Hahmotusta vaikeuttavat tekijät.....	119
7. YHTEENVETO.....	122
LÄHTEET JA LYHENTEET:	125
LIITE 1: Otsikkoaineisto	
LIITE 2: Kuuden etusivun valokopiot	

1. JOHDANTO

1.1. Erilaisia otsikoita

Viime aikojen Helsingin Sanomien uutisotsikot ovat tarjonneet suorastaan taiteellisia elämyksiä:

- (1) Lapsilomalaisille Lapissa jopa kakarakaraokea (HS 27.2.92)
- (1) Surrealistinen sirkus avasi historian suurimmat talvikisat (HS 9.2.92)
- (1) Vaalimaan tulli tukehtumassa turistiruuhkaan (HS 2.2.92)
- (1) Säveltäjä purjehtii musiikkimeressä (HS 29.2.92)
- (1) DDR:n kulttuuri oli kiedottu Stasin verkkoon (HS 10.2.92)
- (1) Sotateollisuus oli NL:n ahnas käenpoika (HS 11.2.92)
- (1) Koff muuttaa, torni jää (HS 9.2.92)

Otsikoissa on runollisuutta: metaforia, allitteraatiota, jopa rytmisyyttä ja jäntevyyttä. Niistä paistaa leikkimieli. Mainostajat puhuvat nykyään "human factorista", inhimillisestä tekijästä. Olisiko se löytänyt tiensä myös sanomalehtien otsikoihin? Niiden eräs funktiohan on juuri sama kuin mainoksen: toimia houkuttimena. Tämän päivän ihminen mielellään elää henkilöiden kautta, projisoi arvonsa ja asenteensa todellisiin tai fiktiivisiin tyyppeihin. Haluaako lukija inhimillistä näkökulmaa myös asialliseen tekstiin? Voihan tietysti olla, että tällainen tyylikeino on omaksuttu

mainostoimistoilta pelkästään kaupallisuuden vuoksi, koska sen on laskettu lisäävän myyntiä. Joukkoviestimet ylläpitävät ja levittävät tehokkaasti mielikuvia. Variksen mukaan nykyajan vaikuttajia ovat imagomanipulaattorit, joiden hän väittää usein olevan anonyymejä työryhmiä. Tuntuu, että todellisuus ei aina ole kovin ratkaiseva, vaan maailmaa myydään yhä enemmän mielikuvilla. Esimerkkinä tästä ovat sähkötyyppiset uutiset, joissa tärkeämpää onkin se, kuka sanoo - ei se, mitä sanotaan. (Pääkkö 1993.)

Toki otsikot yleensä noudattelevat tiukkaa asialinjaa; uutisen sisältö tuntuu määräävän, minkä verran leikillisyyttä otsikkoon kulloinkin voidaan sisällyttää. Ns. kovat uutiset pyrkivät "selittämään itse itsensä", kun taas pehmeissä, "kiinnostavissa" uutisissa voi kuulua kirjoittajan ääni (Kunelius 1993: 34-37).¹ Tämä heijastuu myös otsikoihin, joissa pääasia kuitenkin on, että mahdollisimman paljon tietoa välittyä mahdollisimman ymmärrettävällä tavalla. Nykyään otsikon muoto voi melkoisesti vaihdella, koska lehden jakautuminen eri osastoihin mahdollistaa sen, että juttu luokituu uutiseksi pikemminkin sijainnin perusteella - ei niinkään muodon. Tämä takaa otsikonkin laatijalle² runsaat variointimahdollisuudet.

¹ Kunelius jakaa uutiset koviin ja pehmeisiin. Kovat uutiset ovat tärkeitä ja yleisesti merkittäviä, pehmeät taas kiinnostavia, merkitykseltään erityisiä tai yksityisiä. (Kunelius 1993: 34.)

² Otsikoija ei suinkaan aina ole sama henkilö kuin uutisjutun laatija, vaan usein joko toimitussihteeri tai erillinen toimittajien muodostama tiimi saa tehtäväkseen muokata koko uutissivun otsikoinnin.

Edellä esittämäni otsikot eivät suinkaan ole tavanomaisia. Lukijalle tutumpina hahmottuvat pikemminkin seuraavantyyppiset:

- (1) Koivisto vetosi vahvasti työmarkkinaosapuoliin (HS 2.1.90)
- (1) Ympäristöministeriön työryhmä esittää:
Maanostolupa tarpeen pääkaupunkiseudulle (HS 4.1.90)
- (1) Nikkola pudotuspelin paras (HS 5.1.90)

Viime vuosisadan lopussa ja tämän vuosisadan alussa otsikot näyttävät erilaisilta:

- (1) Elinkeinolakikysymys. (HS 8.1.10)³
- (1) Kiinan rautatiet. (PL 4.1.1890)
- (1) Hadmanin kauppahuoneen 100 vuotinen juhla. (PL 4.1.1890)
- (1) Turkki ja Bulgaria. (PL 9.1.1890)

Välille mahtuu muunkinlaisia otsikoita:

- (1) Tuhoisa rautatieonnettomuus Pohjois-Afrikassa.
Juna suistunut sillalta, jolloin kymmenkunta henkilöä sai surmansa. (HS 8.1.30)
- (1) Hirveitä kauhunäytelmiä. (HS 3.1.30)

³ Merkitsen otsikoiden aineistoviitteissä vuosiluvut 1900-luvun esimerkeissä kaksinumeroisina (8.1.10), 1800-luvun esimerkeissä taas selvyyden vuoksi kirjoitan ne kokonaan (PL 4.1.1890).

- (1) Karkuri valittaa vartioinnin leväperäisyyttä (HS 6.1.50)
- (1) Kieli jäätty kiinni (HS 6.1.50)
- (1) Unissasaarnaajatyttö törkeän huijarin kynsissä
Mielikuvituksellisuudessaan vertojaan hakeva rikossarja
Laitilassa (HS 4.1.50)
- (1) HS-Gallup televisiosta:
Vihamiehiä oikealla (HS 6.1.70)
- (1) HIFK 0 - 4 tappiolta 5 - 4 Cup-voittajaksi (HS 5.1.70)

Näennäisestä erilaisuudestaan huolimatta kaikille edellä oleville otsikoille on yhteistä se, että ne sijaitsevat sanomalehdessä ja pääuutissivulla. Aiheet, joita niiden nimeämät uutisjutut käsittelevät, ovat erilaisia ja osaltaan heijastuvat otsikoiden sävyyn. Osa erilaisuuksista taas selittyy vuosikymmenten kuluessa muuttuneista käytännöistä. Tutkielmassani kartoitan joitakin otsikkokielen oleellisia yhteisiä piirteitä. Mutta koska aineistoni on sadalta vuodelta, keskityn myös eroavuuksien vertailuun aikaperspektiivissä. Haluan lisäksi etsiä sellaisia tyylillisiä poikkeamia ns. normaalikielestä, joihin ei aiemmin ole kiinnitetty huomiota. Jotta voisi tunnistaa poikkeamat, on ensin oltava käsitys siitä, millainen on otsikko tekstilajina.

1.2. Otsikkokielestä tiedetään jo jotain

Otsikko on uutisen kärki. Parhaimmillaan se ilmaisee koko uutisjutun olennaisen sisällön. Otsikko on tärkeä: se luetaan ensimmäiseksi, muuta ei usein ehditäkään. Okkonen (1974: 279) määrittelee otsikon julisteeksi, jonka "kieli on julistekieltä: iskevää, aktiivista, tuoretta, etenevää, selkeää, yksiselitteistä. Otsikon pitää avautua lukijalle heti. Ellei se avaudu, otsikon tekijä on epäonnistunut."

Otsikon kieli heijastelee sen tehtäviä. Niitä on Okkosen mukaan kolme. Ensinnäkin otsikon tulee kertoa lukijalle, mikä juttu on, ja toiseksi mikä on sen keskeinen sisältö. Sen kolmas tarkoitus on luokitella kirjapainon keinoin juttujen keskinäinen arvo. (Okkonen 1974: 271.) Näiden kolmen tehtävän rinnalle on nykyään noussut tärkeäksi neljäs: lukijan houkutteleva.

Vaikka otsikkokieltä on paljon määritelty (katso esim. Kotilainen 1984, Miettinen, 1988), sitä ei ole paljoa tutkittu. Ensimmäinen suomalaisista uutisotsikoista tehty lingvistinen tutkimus on Piutulan Helsingin yliopistossa vuonna 1975 valmistunut pro gradu -tutkielma. Piutula tarkastelee siinä Uuden Suomen ja sen edeltäjien uutisotsikoiden kehitystä historiallisessa perspektiivissä tilastollisin menetelmin. Hyvin laajaa aineistoa käyttäen hän analysoi erityyppisten otsikoiden sanastoa ja lauserakenteita.

Rönkkö puolestaan on vuonna 1985 valmistuneessa tutkielmassaan paneutunut otsikoiden erilaisiin lausetyyppeihin sekä jonkin verran selvittelyt otsikkoa tekstilajina. Yhdessä luvussa hän käsittelee otsikoiden metaforisuutta ja fraseologiaa. Vuonna 1980 on Kangasharju tehnyt otsikoiden kielestä sivulaudaturin Tampereen yliopistossa. Hän on havainnoinut pääasiassa otsikoiden syntaktisia ja semanttisia piirteitä taloudellisuuden kannalta vertaillen niitä englantilaiseen ja saksalaiseen aineistoon. Hänellä on 720 suomalaista otsikkoa, jotka on valittu yhdeksästä eri sanomalehdestä. Lisäksi on Joensuun yliopistossa valmistunut vuonna 1978 Parvisen pro gradu -tutkielma sanomalehtien otsikkokielen informaattiorakenteesta.

1.3. Aineisto

Tämän tutkielman aineistona on Helsingin Sanomat (HS) ja sen edeltäjä Päivälehti (PL). Saadakseni tuokiokuvia otsikoiden ja ingressien kehityksestä tarkastelen lehtiä 20 vuoden välein. Kultakin vuosikymmeneltä (1890, 1910, 1930, 1950, 1970 ja 1990) otan pääuutissivun⁴ kuudelta peräkkäiseltä päivältä vuoden alusta lähtien. Helsingin Sanomat olen valinnut siksi, koska se on johtava päivälehtemme ja siitä syystä edustava. Se myös ilmoittaa olevansa sitoutumaton. Helsingin Sanomien yhteydessä on lisäksi toiminut vuodesta 1960 Sanoma Oy:n toimittajakoulu (Almila - Enarvi 1989: 197). Niinpä ulkomailta meille tulleiden uutisoppien voi olettaa ainakin jossain määrin suodattuneen käytettäessä omia opetusmenetelmiä.

⁴ Helsingin Sanomien ja Päivälehden pääuutissivu ei yleisestä käytännöstä poiketen ole etusivu, vaan se voi olla jokin muu pariton sivu (nykyään kolmas sivu). On monesti tulkinnanvarainen asia, mitä pitää pääuutissivuna 1890- ja 1910-luvuilla, jolloin lehden rakenne ei vielä ollut selkiytynyt. Kriteerinä olen pitänyt sitä, että sivulla käsitellään myös ulkomaiden tapahtumia.

Otsikko-käsitteen määrittely on joskus tulkinnanvarainen. Voiko pitää otsikkona ollenkaan parin sanan lihavoidintia uutisen alussa, jos sanat niveltyvät leipätekstiin osana ensimmäistä virkettä? Nämä "epäotsikot" olivat lähinnä alkuaikojen kummajaisia⁵. Tuolloin ei juurikaan käytetty irto-otsikoita, vaan juttu aloitettiin ranskalaisella viivalla ja muutaman sanan lihavoinnilla. Näin saatiin runsaasti uutisjuttuja mahtumaan yhdelle sivulle.

Aineistossani on yhteensä 672 otsikkoa (epäotsikot eivät sisälly analyysiin, paitsi sellaisissa tapauksissa, missä lihavoidut sanat muodostavat kokonaisen lauseen; myös väliotsikot jätän tutkimukseni ulkopuolelle). Lisäksi yritän havainnollistaa esitystäni otsikkokielen erityispiirteiden osalta (luku 4.) ottamalla mielivaltaisesti joitakin otsikoita tutkimieni vuosikymmenten jälkeen ilmestyneistä Helsingin Sanomista; samoin kelpuutan lisäväriksi myös muiden suomalaisten sanomalehtien otsikoita tapauksissa, joissa oma aineistoni ei niukkuutensa vuoksi tunnu kyllin edustavalta. Käytän vertailukohteina myös englantilaisista sekä ranskalaisista otsikoista tehtyjä tutkimuksia.

⁵ Vuoden 1890 aineiston 98 otsikosta peräti 58 oli tällaisia epäotsikoita, vuonna 1910 niitä oli enää kolme 125 otsikosta.

1.4. Tutkielman rakenne

Työssäni keskityn ensinnä kuvailemaan pääuutissivuja (2. luku). Jokaiselta tutkimaltani vuosikymmeneltä analysoin yhden tyypillisen uutissivun mahdollisimman tarkoin. On tärkeää saada käsitys sivukokonaisuudesta, ettei yksityinen otsikko jäisi irralliseksi ilman kontekstia. Jotta visuaalinen vaikutelma olisi mahdollisimman tarkka, liitän ohteen kopion kustakin kuvailtavasta sivusta (liite 2).

Kolmannessa luvussa käsittelen tekstilajin ongelmaa. Ryhdyn peilaamaan suomalaisia otsikoita englantilaisiin "pikkuteksteihin" Hallidayn tutkimusten valossa. Otsikkoa omana tekstilajinaan on hyvin vähän tutkittu - Suomessa tuskin lainkaan. Englantilainen Hallidaykin niputtaa ne samaan kategoriaan monien muiden pikkutekstien kanssa. Otsikot ovat kuitenkin oma erityinen ryhmänsä ilmauksia, eivät aina täydellisiä, mutta siitä huolimatta toimivia kokonaisuuksia - ymmärrettäviä kontekstissaan.

Neljännessä luvussa tarkastelen otsikoiden poetiikkaa: metaforisuutta, soinnuttelua, metriikkaa ja fraaseja. Myös niissä ilmenevää intertekstuaalisuutta kartoitan - sehän ankkuroi otsikot sekä diakronisesti että synkronisesti viestinnän koko kenttään. Tässä kohdin olen jonkin verran halunnut laajentaa aineistoani ottamalla esimerkeiksi aivan tuoreitakin otsikoita saadakseni jonkinlaisen aavistuksen siitä, mihin suuntaan otsikko on kehittymässä ja miten se voisi puhutella juuri tämän ajan ihmistä.

Viidennessä luvussa puolestaan käsittelen uutisotsikon keskeistä tehtävää: uuden tiedon esiin tuomista. Uuden ja tutun tiedon oppositiota ilmennetään lauseen informaatorakenteessa, sen sanajärjestyksessä. Informaatorakenteeseen liittyy myös teema-reema -rakenne sekä fokusointi, joka on osa objektiivisuuden ongelmaa. Vaikka sanomalehtikieli on näennäisen objektiivista ja neutraalia, voidaan siihen sisällyttää erilaisia painotuksia ja implikoituja piilomerkityksiä. Nämä ilmenevät mm. modaalisuutena ja presuppositioina, joita tässä luvussa myös tuon esiin.

Se, miten viesti menee perille ja hahmottuu lukijan tajunnassa, on kiinnostukseni kohteena kuudennessa luvussa. Pohdin myös otsikon historiaa sekä selvittelen kysymystä, miksi ja millaisten vaiheiden kautta otsikko on kehittynyt alkuaikojen nimilapusta nykypäivän kertovaksi lauseeksi. Otsikon historiallinen kehitys houkuttelee vääjäämättä jonkin verran arvioimaan sen nykytilaa ja tarkoituksenmukaisuutta. Tiedetään, että kieli ohjaa ajatteluamme. Siksi otsikoilla - lehden luetuimpana aineistona - on tärkeä osuus tässä prosessissa.

2. KUUDEN UUTISSIVUN KUVAUS

Sadan vuoden kuluessa viestinten valtasuhteissa on tapahtunut muutoksia. Kaikkein rajuimmin niihin on vaikuttanut sähköisen viestinnän nopea kehitys. Epäiltiin jossain vaiheessa, että televisio visuaalisempaa välineenä syrjäyttäisi sanomalehden. Näin ei kuitenkaan ole käynyt, vaan viestimet ovat mukautuneet: televisio on saanut rinnalleen videon ja suuntautunut enemmän viihdyttäjäksi samoin kuin radiokin. Sanomalehti taas on keskittynyt tiedon välittämiseen. Toki radio ja televisio ovat myös sillä saralla tehokkaita nopeutensa ansiosta. Varis (Pääkkö 1993) uskoo kuitenkin sanomalehtien vahvaan asemaan: sähköisten viestinten tarjoaman pirstaletiedon sijaan kirjoitetun sanan tehtäväksi jää analyttisen tiedon jakaminen, taustojen pohtiminen sekä syiden ja seurausten selvittely. Ihmisen on yhä vaikeampi valita yhtä viestintä muita tärkeämmäksi tietolähteeksi. Vaikka televisio onkin johtava ulkomaan tapahtumien välittäjä, on sanomalehti puolestaan säilyttänyt kiistattoman ykkösasemansa paikallistiedon jakajana.⁶ (Rantalainen 1993.)

Kaikki uutiset eivät ole niin kiireellisiä, että ne pitäisi juuri tapahtumahetkellä saattaa tietoisuuteen. Jotkut asiat jopa vaativat perusteellisempaa selvitystä tullakseen ymmärretyiksi (esimerkiksi päätökset politiikassa ja talouden alalla sekä tieteellisten tutkimusten tulokset). Sanomalehti tarjoaa tiedon tarkempaan perehtymiseen hyvän

⁶ Tutkimusten mukaan sanomalehdistön (samoin myös radion) merkitys on 14 vuodessa noussut 10%, televisio puolestaan on kasvattanut osuuttaan 100%:lla (Rantalainen 1993).

mahdollisuuden. Se antaa tietoa sekä kiireiselle lukijalle, että sellaiselle, jolla on runsaasti aikaa ja kiinnostusta.

On selvää, että lehdistön on jonkin verran täytynyt mukautua vallinneeseen kilpailuun. Erityyppisten lehtien tehtävät ovat muovautuneet, samoin on selkiytynyt yksittäisten lehtien rakenne. Pääuutissivulle ei nykyään enää panna kuin pieni pätkä uutista, iso otsikko ja mahdollisesti kuva teksteineen. Lisäinformaatio on pirstottu lehden muihin osastoihin taustoiksi, reportaaseiksi, artikkeleiksi, kommentaareiksi ja raporteiksi, joiden osoitteet löytyvät pääuutissivun oikeasta alalaidasta. Lukijalla on siis valinnan vapaus: repiä tärkein tieto heti ja kiinnostuksen mukaan omaksua yhä spesifisempää asiaa sopivaksi katsomanaan aikana ja - mikä parasta - omaan kompetenssiinsa sopivaan tahtiin. Sähköiset viestimet kiinteine uutislähetyksineen ja armottomasti etenevine teksteineen taas sitovat käyttäjänsä ajan intensiivisemmin.

Sanomalehden uutissivu on sadan vuoden kuluessa käynyt läpi monenlaisia uudistuksia, joista osa on jäänyt kokeilun asteelle. Jatkuuko kehitys edelleen, riippuu tiedotusvälineiden keskinäisestä kilpailusta ja viime kädessä lukijoista itsestään, siitä miten he tietonsa haluavat tarjolle.

Seuraavaksi yritän havainnollistaa satavuotista kehitystä kuvailemalla joka 20:nneeltä vuodelta yhden uutissivun mahdollisimman tarkoin. Uutissivut olen valinnut siten, että ne olisivat oman aikansa tyypillisiä edustajia.

(Ks. liite 2.)

2.1. Päivälehti 9.1.1890

Huomattavin ero Päivälehden ja tämän päivän Helsingin Sanomien välillä liittyy lehden taittoon. Kirjasinlajina käytettiin tuohon aikaan fraktuuraa nykyisen antiikvan sijasta. Sivulta puuttuvat kokonaan kuvat. Palstatila on jaettu viiteen osaan pystysuorin viivoin, vaakasuoria linjauksia sen sijaan ei käytetä osoittamaan, missä juttu loppuu ja toinen alkaa. Uutisten erottaminen toisistaan on vaikeaa senkin vuoksi, että otsikko ei sanottavammin eroa tekstistä - suurin osa otsikoista tuohon aikaan nimittäin on viivaotsikoita. Se tarkoittaa sitä, että uutisteksti on aloitettu ranskalaisella viivalla, minkä jälkeiset pari kolme sanaa on lihavoitu riippumatta siitä, jatkuuko lause vai ei.

Irto-otsikoita käytetään harvemmin. Esimerkkisivulla on 13 uutista sekä lisäksi neljä pikku-uutista sähkösanomia vinjetin alla. Yhteensä näistä 17 uutisesta vain kuudessa on irto-otsikko. Tyypiltään ne ovat nimeäviä⁷ otsikoita:

(1) Tietoja ulkomailta.	(PL 9.1.1890)
(2) Tulipalo-onnettomuus Lontoon läheisyydessä.	(PL 9.1.1890)
(3) Express.	(PL 9.1.1890)

⁷ Heikkilä (1993) käyttää termiä nimeävä kuvateksti, jolla hän tarkoittaa lauseketta, joka vain nimeää kuvan. Tällaiset tekstit ovat yksinäisiä nominilausekeita, jotka eivät sisällä finiittiverbiä. Usein otsikkokin on nominilauseke, joten on paikallaan puhua nimeävästä otsikosta.

Tosin otsikoita "Tietoja ulkomailta" ja "Express" voitaisiin pitää vinjetteinä. Edellä olevista esimerkeistä käy ilmi, että otsikoiden jäljessä on aina piste, vaikkeivät ne ole lauseita. Nimeävissä otsikoissa ei ole finiittimuotoista verbiä. Esimerkkisivulla on vain kaksi otsikkoa, jotka sisältävät finiittiverbin. Toinen on:

(4) Serbia lainaa. (PL 9.1.1890)

toinen taas on viivaotsikko

(5) **-95-vuotista, joka tanssi pyöräpolskaa,** (PL 9.1.1890)

minkä jälkeen teksti jatkuu normaalisti. Jos tällaista lihavoitua tekstinosaa pidetään otsikkona, olisi otsikon käsittä laajennettava siten, että keskeneräiset virkkeetkin sisältyisivät käsitteen piiriin. Vuosisadan vaihteessa juttuja ei useinkaan otsikoitu muulla tavoin, ne siis jäivät ilman otsikkoa.

Tyypiltään uutisjutut ovat usein kirjeitä tai sähkösanomia (varsinkin ulkomaanuutiset). Nykyisestä käytännöstä poiketen vuoden 1890 uutinen on hyvin kuvaileva ja lavea juttu - esimerkiksi ulkomaankirje, joka saattaa jatkua useassa numerossa. Tällaiselle uutiselle nimeävä otsikko on tarpeeksi kattava; sen alle saadaan niputetuksi paljon erilaista aineistoa, mikä nykyisin jaoteltaisiin erikseen varsinaisiksi uutistapahtumiksi, taustoiksi, reportaaseiksi, raporteiksi ja kommentaareiksi.

2.2. Helsingin Sanomat 1.1.1910

Lehden etusivu seuraa 1910-luvulla vielä ehdotonta palstajakoa. Palstojen lukumäärä on lisääntynyt viidestä seitsemäksi. Tämä johtuu siitä, että lehden koko on kasvanut. Taitossa voi huomata nyt poikittaisia linjoja, koska sivulla on kuviakin: valokuva ja kolme piirrosta, joista yksi on mainos. Kirjasimena käytetään edelleen fraktuuraa - lukuunottamatta kahta antiikvalla painettua yläotsikkoa.⁸ Eri uutisten väliin on jätetty jonkin verran tilaa, joten ne ovat selkeämmin erotettavissa toisistaan.

Uutisia sivulla on kuusi kappaletta ynnä osasto "Sähkösanomia", joka sisältää 11 pikku-uutista. Päivän kooltaan suurin juttu on "Kirje Balkanilta". Sen otsikot ovat:

- (6) Vuosikatsaus.
Suurpolitiikka. (HS 1.1.10)

Otsikoiden jälkeen seuraa kolmen palstan verran laveaa kuvausta Balkanin tilanteesta taustoineen ja historioineen sekä spekulatioita sen vaikutuksista.

Otsikoita on uutista kohti useita. Ne ovat pidentyneet ja niiden rakenne on monipuolistunut. Verbit ovat yleisiä ja adjektiivejakin esiintyy.

- (7) Lucacsin ja Justhin yhteishommat rauenneet. (HS 1.1.10)

⁸ Fraktuuraa käytettiin lukijoiden toivomuksesta, vaikka toimituksella jo olikin valmius antiikvan käyttöön. Fraktuuraan oltiin totuttu ja sitä pidettiin miellyttävämpänä lukea. (Almila - Enarvi, 1989: 44.)

- (8) Tukholman taideteollisuusnäyttelyn tuomat tulot. (HS 1.1.10)
- (9) Huomattavia muinaistieteellisiä löytöjä Siamista. (HS 1.1.10)

Jopa tämän ajan lehdissä harvinainen yhdyslauseinen otsikko löytyy esimerkkisivulta:

- (10) Luottamuslause hallitukselle. -
Istuntokausi päättynyt. (HS 1.1.10)

Tämän voi ilmeisesti tulkita yhdyslauseeksi huolimatta ensimmäisen rivin lopussa olevasta pisteestä; pisteen käyttöön oli tuon ajan otsikoiden perässä tapana.

2.3. Helsingin Sanomat 8.1.1930

Vuonna 1925 tapahtuneen lehti uudistuksen jälkeen Helsingin Sanomat alkaa ulkoasultaan muistuttaa jo hyvin paljon nykyistä. Lehden eri osastot ovat selkiytyneet ja kirjasinlaji on vaihtunut fraktuurasta antiikvaksi. (Almila - Enarvi 1989: 44.) Etusivu näyttää ilmavalta ja hahmottuu helpommin kuin aikaisemmat, koska otsikot ovat isompia ja niiden väliin jää tilaa. Valokuvien käyttö tuo lisävaihtelua taittoon rikkoen tiiviiden pystysuorien linjausten yksitoikkoisuuden.

Otsikot pyrkivät selvästi herättämään huomiota. Erilaisilla kirjasinmalleilla suorastaan leikitellään. Vaihteleva on paitsi kirjasimen malli myös sen koko, paino ja kaltevuus. Otsikoiden asettelussakin on käytetty mielikuvitusta. Suurin osa otsikoista on keskitettyjä, mutta myös porrastettuja esiintyy. Erityisen muodikas tuntuu olevan revolveriotsikko, jonka ylin rivi levittäytyy viiden palstan ylle, vaikka itse uutinen on vain kaksipalstainen. Tällaista otsikkotyyppiä käytetään päivän pääuutisella, joka sijoittuu etusivun vasempaan yläkulmaan.

Esimerkkisivun pääuutisella on neljä otsikkoa:

- (11) Kauppasopimuksemme Saksan kanssa.
 Ratifioiminen taattu.
 Määräävät hallituspiirit eivät hyväksy muutosvaatimuksia.
 Sopimus voidaan vain joko sellaisenaan hyväksyä tai hylätä.
 (HS 8.1.30)

Vaikka jutun ensimmäinen otsikko on nimeävä, sisältävät seuraavat kolme jo tärkeitä neuvottelujen tuloksia; uutisen pääkohdat on niissä siis tuotu esiin vähän monikärki-ingressin tapaan. Rakenteeltaan tämä uutisjuttu muistuttaa nykyistä, kärjellään seisovaa kolmiota, jossa pääasia tarjotaan ensimmäisenä.

Yhtä uutista kohti on monta otsikkoa, yleisimmin kolme. Esimerkkisivulla juttuja on 15, otsikoita 37! Niiden lauserakenne on vaihteleva. Useat ovat täydellisiä lauseita, joistakin on vain kopula jätetty pois. Toisinaan näkee kokonaisia virkkeitä sivulauseineen, jolloin ne muistuttavat ingressiä:

- (12) Muutoksia Tallinnan diplomaattikunnassa.
 Liettuan lähettiläs jättänyt Tallinnan.
 Venäjän lähettiläs siirtyy Kaunasiin. (HS 8.1.30)
- (13) Tuhoisa rautatieonnettomuus Pohjois-Afrikassa.
 Juna suistunut sillalta, jolloin kymmenkunta henkeä sai surmansa.(HS 8.1.30)

2.4. Helsingin Sanomat 4.1.1950

Verrattuna 30-luvun etusivuun, 50-luvulla herättää huomiota palstojen kaventuminen - niitä mahtuu sivulle kahdeksan. Eri uutisten hahmottaminen on edelleen helpompaa, koska on käytetty enemmän vaakasuoria linjauksia ja uutisten neliöintiä. Mitaltaan uutiset ovat kohtalaisen lyhyitä. Kuvat uutissivulla ovat lisääntyneet ja kuvatekstit paisuneet, joissakin tapauksissa kuva yhdessä kuvatekstin kanssa muodostaa uutiskokonaisuuden.

Otsikoiden alla on ruvettu käyttämään ingressejä eli kärkiä, joissa kerrotaan uutisten tärkeimmät kohdat. Ingressien käyttö ei kuitenkaan ole systemaattista, vaan esimerkksisivun 21 uutisesta ingressi löytyy vain kuudesta. Toisaalta neljä pienehköä uutista kokonaisuudessaan muistuttaa ingressiä lihavoituine kirjasimineen.

Otsikon ja ingressin sisällöllinen vastaavuus on esimerkillinen samoin kuin ingressin ja itse uutisjutun. Pääasia uutisessa pyritään tuomaan esiin ensimmäisessä virkkeessä, vasta sen jälkeen ryhdytään kertomaan

tapahdumaa tarkemmin kronologisessa järjestyksessä. Uutisen muoto siis tuntuu kiteytyneen siksi, mitä se nykyäänkin on: kärjellään seisova kolmio.

Lukumäärältään otsikkoja on korkeintaan kaksi juttua kohti, yleisimmin vain yksi. Esimerkkisivun seitsemässä uutisessa on kaksi otsikkoa, 13:ssa yksi. Lisäksi on kolme uutisjuttua, joista otsikko puuttuu, on vain parin sanan lihavointi. Uusia tulokkaita ovat väliotsikot. Kolmikymmenluvun rönstyilyyn verrattuna otsikot ovat nyt muodoltaan askeettisempia. Typografiset seikat luovat linjakkuutta. Kirjasinlaji ei enää vaihtelee kovin silmiinpistävästi, asettelukin on maltillisempaa. Otsikot täyttävät palstan koko leveydeltä - ovat siis tasattuja. Pisteet niiden jäljestä ovat pudonneet pois.

Asetteluvaatimusten luulisi sanelevan rajat otsikon pituudelle. Näin ei kuitenkaan ole laita - otsikot ovatkin selvästi pidentyneet. Osaltaan tähän vaikuttaa ankarasta palstajaosta luopuminen. Otsikko ingresseineen saattaa kattaa kolme, jopa neljä palstaa, vaikka itse uutisjuttu vielä noudattaa tiukkaa jakoa.

Sanoja on otsikossa keskimäärin neljä, mutta ne ovat pitkiä. Yhdyssanoja suositaan: joukkovoima, rautatiekalusto, leikkisota, unissasaarnaajatyttö. Nominien käyttö yleensäkin näkyy lisääntyneen, verbien vähentyneen - poikkeuksena verbien nominaalimuodot, joiden runsaus kielii asioiden tiiviistä pakkaamisesta. Värikkäitä ilmaisuja käytetään:

(14) Unissasaarnaajatyttö törkeän huijarin kynsissä

Mielikuvituksellisuudessaan vertojaan hakeva rikossarja
Laitilassa (HS 5.1.50)

2.5. Helsingin Sanomat 8.1.1970

Lehden taitto on radikaalisti muuttunut. Pystysuorat linjat eivät enää ole hallitsevia. Ulkoiselta hahmoltaan uutiset voivat olla erilaisia, koska palstajako on lieventynyt. Uutiset eivät ole pitkänomaisia ja kapeita, vaan mieluummin levittäytyvät kolmelle palstalle. Ne on rajattu, joten ne hahmottuvat silmään helpommin. Valokuvia on esimerkkisivulla neljä: kaksi kolmen palstan levyistä, yksi neljän ja yksi mahtuu yhdelle palstalle. Kuvien sekä uutisten vaihtelevan muodon ansiosta sivu näyttää suhteellisen ilmavalta. Otsikoiden kirjasinkoko on kasvanut ja kirjasinlajien määrä edelleen vähentynyt. Kaikki otsikot ovat vasemmasta laidastaan tasattuja oikean jäädessä liehureunaiseksi.

Vaikka palstoja on kahdeksan kuten 30-luvullakin, on uutisia sivua kohti huomattavasti vähemmän, vain yhdeksän (vuonna 50 niitä oli 20). Uutisten pieni lukumäärä tuntuu paradoksaaliselta, varsinkin kun ottaa huomioon, että osa niistä jatkuu toisaalla lehdessä. Aiempina vuosinahan uutiset kokonaisuudessaan sijoitettiin samalle sivulle.

Ingressien käyttö jatkuu; sellainen on viidessä jutussa, neljässä pienemmässä ei ole. Ehkäpä tästä syystä juttua kohti on yleensä vain yksi otsikko. Väliotsikoiden puuttuminen taas ilmeisesti johtuu siitä, että jutut ovat lyhyehköjä tai jatkuvat toisaalla lehdessä.

Otsikkokieli on saanut lisäväriä, löytyy poeettisuutta ja metaforia:

(15) Lakkosakko ja erotus tulossa virkamieslakeihin (HS 8.1.70)

(16) Kaavailu ajoi järjestöt sotapolulle (HS 8.1.70)

Olla-verbi puuttuu systemaattisesti, sen sijaan muita, värikkäämpiä verbejä suositaan: uhata, karhuta, törmätä. Yhdyssanoja on paljon: korvausvaade, vesihuoltojuttu, lentokiista. Otsikon sanaluku on näin saatu pieneksi sen välittämään informaatioon nähden. Otsikon ei tarvitse olla pitkä siitäkään syystä, että ingressi usein täydentää sitä.

2.6. Helsingin Sanomat 5.1.1990

Tekstin osuus uutissivulla näyttää aikojen kuluessa yhä vähentyneen. Vuosisadan vaihteen tienoilla sivu oli täynnä tekstiä eikä sisältänyt mitään muuta, edes otsikko ei ollut silmään pistävä. 90-luvun uutissivua taas hallitsevat isot kuvat kuvateksteineen. Sivun hahmottuu poikittaisten linjojen avulla, pitkittäisiä ei paljon käytetä. Sivun on taitettu melko symmetriseksi. Esiin nousee kolme hallitsevaa uutista, joihin kaikkiin liittyy kuva. Näiden lisäksi on kolme pienempää juttua sekä oikeassa laidassa sivun korkuinen kapea palsta, jossa on alekkain ingressinomaisia pikku-uutisia.

Edellisistä vuosikymmenistä poiketen yksikään uutisjuttu ei ole kokonaisuudessaan etusivulla. Tekstin jäljessä on maininta, missä osastossa ja millä sivulla juttu joko jatkuu tai siitä on lisää artikkeleita. Lehden selkeä

jakautuminen osastoihin mahdollistaa tämäntyypin uutissivun. Kiireinen voi siitä hyvin nopeasti lukea pelkät otsikot ja syventyä itse artikkeleihin sopivaksi katsomanaan aikana. Eri osastojen osoitteet löytyvät samalta sivulta.

Huomiota herättää, että ingressit puuttuvat täysin. Tämä tuntuikin ymmärrettävältä, kun tiedetään, että uutisen rakenne nykyään aina mahdollistaa tiedon saannin ensi virkkeistä. Jos uutisessa ei ole ingressiä, korostuu otsikon merkitys. Otsikot ovatkin yllättäen pitempiä kuin esimerkiksi 70-luvulla. Koko esimerkkisivun 13:n otsikon keskimääräinen sanaluku on viisi (vuonna 50 se oli neljä). Otsikot on myös helppo huomata, koska ne ovat lihavia ja ilmavia. Ingressien puuttumisesta huolimatta on otsikoiden lukumäärä juttua kohti yleensä vain yksi. Näin otsikko erottuu monumetaalisempaa, lähes itsenäisenä taideteoksena.

Rakenteeltaan otsikot pyrkivät olemaan täydellisiä lauseita. Finitiiverbi pannaan yleensä näkyviin ja sen valintaan kiinnitetään huomiota: antautua, runnella, nielaista, haastaa. Kuten huomataan, suosiossa ovat hyvin affektiiviset verbit. Kieli on poeettista, leikitellään värikkäillä sanoilla - pitkiäkään ei kaihdeta. Allitteraatiota ja soinnuttelua esiintyy:

(17) Metsälän motellissa odotellaan lupaa jäädä Suomeen (HS 5.1.90)

(18) Vihainen flunssavirus runtelee kansaa (HS 5.1.90)

Samoin löytyy metaforan käyttöä:

(19) Panostajan lähipiiri Farmoksen nurkassa

(HS 5.1.90)

2.7. Yhteenveto

Tarkkailtavana aikana otsikot ovat vaihdelleet sekä kooltaan että lukumäärältään. Niiden lukumäärä oli runsain 30-luvulla, minkä jälkeen se väheni, niin että 90-luvulla käytetään enää yhtä - korkeintaan kahta - otsikkoa juttua kohti. Otsikoiden sanaluku taas tuntuu hitaasti kasvaneen 90-luvulle tultaessa. Alkuaikojen lyhyet nimeävät otsikot ovat lähes hävinneet uutisen rakenteen vähitellen saavutettua nykyisen muotonsa.

Uutisen rakenteen kehitykseen kytkeytyy myös ingressin eli kärjen käyttö 50- ja 70-luvuilla. Jo 30-luvun sähkösanomatyylliset alaotsikot enteilivät ingressin tuloa. Nykyään sen käytöstä uutisjutussa ollaan tyystin luovuttu juuri uutisen rakenteellisista ominaisuuksista johtuen. Miksi toistaa kolme kertaa asia, jonka ensin kertoo otsikko, myöhemmin itse uutinen? Sitäpaitsi nykyään etusivulle sijoitettu osa uutisjuttua on niin lyhyt, että sitä voisi melkein pitää ingressin laajentumana.

Kun ingressi hävisi, kasvoi otsikon merkitys. Nykyään otsikko saa paljon tilaa. Otsikointi muokkaa lukijan maailmankuvaa, sillä otsikoiden koon ja

asettelun perusteella lukija hahmottaa uutistapahtumien tärkeysjärjestyksen. Etusivulla uutiset kilpailevat keskenään lukijan suosiosta. Siksi on tärkeää saada myös vähemmän merkittävä uutinen houkuttelemaan. Tähän tarkoitukseen otsikoijat ovat kehitelleet erilaisia tyylikeinoja.

Yleisenä piirteenä 70-luvulta lähtien voi havaita, että vaikka toimituksen tärkeimmiksi luokittelemien juttujen otsikointi noudattaa askeettisen asiallista linjaa, ovat vähäisempien uutisten otsikot riehaantuneet yhä nautittavimmiksi herkkupaloiksi. Niiden teho perustuu poeettisuuteen, huumoriin ja inhimillisyyteen. Lonka tosin (1993) pitää arveluttavana tällaista "viettelevillä" yksityiskohdilla leikkimistä. Hänen mielestään ne saattavat varastaa mielenkiinnon itse asialta.

Otsikoihin ei kuitenkaan aina kannata suhtautua kovin vakavasti. Kaiken kaikkiaan ne ovat kertakäyttötavaraa, tehdyt vain yhtä nimenomaista juttua varten. Kuitenkin otsikon pitää välittää tietoa taloudellisesti ja ymmärrettävästi. On hyvä, jos laatijan intuitio vielä saa sen nautittavaksi. Uutisen lukijalla on usein kiire - sen tekijällä aina.

3. OTSIKOT "PIKKUTEKSTEINÄ"

3.1. Mitä "pikkuteksteillä" ymmärretään?

Tarkastelen tässä luvussa otsikoita "pikkuteksteinä". M.A.K. Halliday (1985: 372 -373) nimittää pikkuteksteiksi paitsi sanomalehtien otsikoita, myös sähköitä, nimiä, tuotenimikkeitä, tietynlaisia ohjeita, kylttejä ja jopa luentomerkintöjä. Tällaisille teksteille on yhteistä se, että niiden täytyy ilmaista mahdollisimman paljon tietoa rajoitetussa tilassa. Tätä varten niille tuntuu kehittyneen oma kielioppinsa, joka joissain suhteissa eroaa englannin muiden rekistereiden kieliopista.

Pikkutekstit eroavat kielen "normaalista" rekisteristä selvimmin lausemaisuuuden perusteella. Kielessä lauseet eivät aina ole kokonaisia, kieliopillisesti täydellisiä. Riittää, että ne ovat ymmärrettäviä kontekstissaan. Funktionaalisen kieliopin mukaan lauseet voidaan jakaa isoihin (major) ja pieniin (minor) lauseisiin. Isot lauseet sisältävät kaikki lauseenjäsenet, pienissä eli pikkulauseissa ei ole finiittiverbiä; ne eivät sitä kaipaa, koska ovat sellaisinaan toimivia - ymmärrettäviä kontekstissaan. Elliptiset lauseet taas eroavat pikkulauseista siinä, että ne edellyttävät tietoa edeltävästä lauseesta. (Halliday 1985: 63.)

Halliday tähdentää, että vaikka kielioppi pääsääntöisesti on kaikille teksteille sama, voidaan eri rekistereissä käyttää erilaisia valintoja ja etualaistaa asioita eri tavoin. Tekstit saadaan lyhyiksi ja tiiviiksi käyttämällä

mahdollisimman paljon leksikaalisia sanoja ja jättämällä kieliopilliset sanat pois. Hämmästyttävä määrä informaatiota voidaan tekstiin sisällyttää varsinkin nominaaliryhmien avulla. Mielenkiintoni kohteena on, miten suomalainen otsikkokieli suhteutuu englantilaiseen Hallidayn tutkimusten valossa; mitä eroja ja mitä yhtäläisyyksiä niissä esiintyy.

Englantilaisille pikkuteksteille on ominaista informaation tiivis pakkaaminen, mikä Hallidayn mukaan on mahdollista eri keinoin. Ensinnäkin substantiivien spesiestä (siis artikkeleita) ei panna ilmi. Toiseksi verbit esiintyvät usein ei-finiittisessä muodossa, jolloin ne eivät sisällä temporaalisia viitteitä. Ne eivät näin ollen ilmaise myöskään modaalisuutta, minkä seikan Halliday mainitsee kolmanneksi. Neljänneksi Halliday käsittelee nominaalistamista. Hän toteaa monien pikkutekstien muodostuvan pelkästä nominaaliryhmästä absoluuttisessa funktiossaan. (Halliday 1985: 373 - 375.)

3.2. Tarkoitteiden määräisyys

3.2.1. Artikkelit

Englannin kielessä ilmaistaan substantiivien määräisyyttä artikkelein. Kuitenkin englantilaisille pikkuteksteille on tyypillistä deiktisten ilmausten (artikkelien) ilmaisematta jättäminen substantiivien yhteydessä, joten ne eivät niiden välityksellä liity kontekstiin lukuhetkellä. Halliday (1988: 373) mainitsee esimerkkejä ilman determinantteja:

- (1) Bandit threatens to kill man
- (2) Crambo hits bullseye as car of year

Suomen kielessä ei ilmaista nominien deiksistä millään erityisellä tavalla, vaikka tulkinnan näkökulmasta kylläkin on definiittisiä ja epädefiniittisiä lausekkeita (Larjavaara 1990: 244). Myös Maria Vilkuna pitää selvänä, että suomessa ei ole - leksikaalisten keinojen lisäksi - erityisiä määräisyyden ilmaisukeinoja, vaan että määräisyys on pikemminkin pääteltävissä kontekstista (Vilkuna 1992: 177). Kuitenkin 30- sekä 50-luvun otsikoista löytyy jonkin verran indefiniittipronominin käyttöä epämääräisen artikkelin funktiossa:

- (3) Pommiattentaatit New Orleansissa.
Muuan nuori mies pidätetty syyllisenä. (HS 5.1.30)

- (4) Seitsemän vanhusta sai surmansa Kerimäen kunnalliskodin palossa
Eräs vajaaälyinen hoidokki edelleen kateissa (HS 8.1.50)

Samoin otsikoidaan jo viime vuosisadan puolella Päivälehdessä:

- (5) **Eräs** tapahtuma Roomassa. (PL 4.1.1890)

Fowler (1991: 174) esittelee tapauksia, jolloin englantilaisten uutisten otsikoissa nimenomaan käytetään määräisiä artikkeleita. Tällöin ne viittaavat meneillään olevaan keskusteluun tietystä ajankohtaisesta aiheesta, joka jo oletetaan lukijalle tutuksi. The siis viittaa edellisten lehtikirjoitusten muodostamaan kontekstiin. Joskus sana tai sanaryhmä on saanut erilaisia lisämerkityksiä keskustelun kuluessa, jolloin sen tarkoite on laajentunut. Esimerkkinä tästä Fowler mainitsee pitkään jatkuneen kirjoittelun salmonellamunista ja niihin liittyvistä vaaroista. Niinpä otsikko:

- (6) The Salmonella-in-eggs affair

on täysin ymmärrettävä sille, joka tuntee jutun taustan ja tietää mihin nominiryhmä viittaa. Suomalaisistakin otsikoista löytyy vastaavanlaista kontekstiin viittaavuutta, vaikkakaan sitä ei ilmaista artikkelein. Selvimmin tämä näkyy tapauksissa, jolloin uutissivulla on useita samaa aihepiiriä koskevia otsikoita:

(7) **"Sotarikollisuusnootti"**

"Manchester Guardianin" arveluja Neuvostoliiton politiikan jyrkentymisestä (HS 5.1.50)

Otsikoista ilmenee, että sotarikollisuusnootti on ollut medioissa päivän puheenaiheena. Tästä ei kuitenkaan ole kyse seuraavassa otsikossa (8), koska se esiintyy yksin:

(8) **"Hintatemppu"** ärsytti ravintola-asiakkaita (HS 2.1.70)

Sanan "hintatemppu" paikka lauseen alussa on yleensä tutun jäsenen paikka. Lainausmerkeillä on tässä tapauksessa "merkattu" sana joka selitetään leipätekstissä. Usein lainausmerkit voi tulkita vihjeeksi siitä, että nyt on kyse sellaisesta asiasta, joka oletetaan tunnetuksi, ajankohtaiseksi puheenaiheeksi. Jos asian tuttuus ei käy ilmi aiemmista otsikoista, - saman päivän eikä edellisten päivien - on lukijan lähdettävä hakemaan referenttiä jäljessä tulevasta uutistekstistä. Tällaista lukijaa houkuttelevaa sanaa Thogmartin (1991: 252, 258) nimittää ärsyttäjäksi, "teaser". Lähes erisnimen funktiossa saatetaan joskus ruveta käyttämään kuumalle puheenaiheelle varta vasten muodostettua yhdyssanaa, esim. kikkelikortti joitakin vuosia sitten (ks. Wartiovaara 1991).

Yhdyssanat ovat usein kertakäyttöisiä. Esimerkiksi 50-luvun alussa puhuttiin unissasaarnaajatytöstä. Tämän tarkoite oli nuori tyttö, jolla oli saarnaajan lahjoja, ja jota "uskovainen" mies käytti hyväkseen huijaten lopulta perheen rahatkin.

- (9) **Unissasaarnaajatyttö** törkeän huijarin kynsissä
Mielikuvituksellisuudessaan vertojaan hakeva rikossarja Laitilas-
sa (HS 4.1.50)

Kangasharju (1980: 2) on sivulaudatututkielmassaan vertaillut suomalaisia otsikoita saksalaisiin ja todennut, että poikkeavien yhdyssanamuodosteiden käyttö on tyypillistä myös saksalaisessa otsikkokielessä.

3.2.2. Otsikoiden pronominit viittaamassa

Koska suomessa siis ei ole artikkeleita, olen laajentanut analyysiäni ja etsinyt aineistostani muunlaisia deiktisiä ilmaisuja, jotka suhteuttavat nominit kontekstiinsa. Mielenkiintoisia esimerkkejä pronominiin deiktisestä käytöstä löytyy 30- ja 50-lukujen otsikoista:

- (10) Huhu **hänen** palaamisestaan Romaniaan perätön. (HS 5.1.30)

Otsikko on jälkimmäinen lauseke kaksoisotsikosta, jonka ensimmäinen osa kuuluu:

- (11) Prinssi Carol. (HS 5.1.30)

Samantyyppinen on seuraavakin esimerkki, jossa myös hän-pronominin referentti löytyy edeltävästä otsikosta:

- (12) Autonkuljettaja Doljan murha selvinnyt.
Murhaaja, työmies K.S. Tuominen pidätetty Käpylässä.
Hän tunnusti viime yönä syyllisyytensä. (HS 8.1.30)

Otsikossa voidaan käyttää myös demonstratiivipronominia viittaamaan samassa otsikkoryhmässä aiemmin mainittuun tarkoitteeseen:

- (13) N.s. Haarlan palkkausjärjestelmä.
Lohjan ja Kotkan selluloosatehtaiden työväestöstä 70 pros.
hyväksynyt **sen**. (HS 4.1.30)
- (14) Suomalais-virolainen kauppasopimus.
"Syyt **sen** tarkistamiseen tuulesta temmatut" - sanoo "Vaba maa".
(HS 7.1.30)
- (15) Ritarimerkit.
Tanskassa rajoitetaan **niiden** antoa.
Vain kymmenen vuosittain kotimaahan. (HS 3.1.30)

Niiden-pronomini viimeisen otsikkoryppään (15) toisessa otsikossa viittaa sanaan ritarimerkit. Kolmannessa otsikossa taas on kyseessä ellipsi, esille ei ole pantu pronominia eikä substantiivia. Vaikka edellä olevat otsikkolauseet ovatkin pistein erotetut toisistaan, on niiden koherenssi niin ilmeinen, että syntyy vaikutelma ingressistä.

Aineisto osoittaa, että myös suomalaisissa otsikoissa deiktiset ilmaukset ovat nominien yhteydessä harvinaisia, jonkin verran niitä kuitenkin esiintyy. Se, että suomessa ei ole määräistä artikkelia, pakottaa etsimään muunlaisia kielen keinoja tunnettuuden ilmaisemiseksi (esimerkiksi sitaatit ja

omintakeisten "kertakäyttöyhdyssanojen" muodostaminen). Indefiniittipronominin käytöstä sen sijaan löytyy joitakin esimerkkejä lähinnä 30-luvulta. Samalta ajalta ovat myös persoona- ja demonstratiivipronominien esiintymät.

3.3. Verbit ilman deiksistä

Verbit esiintyvät pikkuteksteissä usein ilman deiksistä. Halliday (1985: 373) tarkoittaa tällä sitä, että lauseessa ei ole finiittimuotoista verbiä:

(16) Cabinet **searching** for a way out

(17) Layers to **stand** firm on fee rise

(18) Public confidence **shaken**

Kun ei ole finiittiverbiä, ei myöskään ole tempusta, joka kiinnittäisi mainitut tapahtumat ajankohtaan. Tällaisista lauseista puuttuu modaalisuuskin⁹.

Hakulinen ja Karlsson (1988: 245) korostavat, että tempus on deiktinen kategoria, jonka avulla lause ankkuroidaan aikaan eli lauseen ilmaisema propositio suhteutetaan muihin tapahtumiin ja ajallisiin kiintopisteisiin. Finiittiverbiin liittyvä tempus on lauseessa pakollinen. Kuitenkin on

⁹ Lauseesta ei välttämättä kokonaan puutu modaalisuus, koska sitä voidaan ilmaista muullakin tavoin kuin verbin moduksella, esim. erilaisilla lauseadverbeilla tai käyttämällä muunlaista lausetyyppiä.

olemassa eriaisteista lausemaisuu¹⁰ (mts: 337 - 339), jota käsittelen myöhemmin (luku 6.2.1.).

3.3.1. Elliptiset ilmaukset

Suomalainen otsikkokieli - samoin kuin englantilainenkin - sallii epätäydellisiä lauseita ja lausekkeita, joista finiittiverbi puuttuu:

- (19) Ulkomaalaisten mielenkiinto Suomea kohtaan kasvamassa. (HS 1.1.30)
- (20) Tashkentin rosvojuttu päättymässä. (HS 3.1.30)
- (21) Lainansaantimahdollisuudet nyt valkenemassa. (HS 1.1.30)
- (22) Ranskan keskustakokoomus hajoamassa (HS 4.1.50)
- (23) Terveyskeskukset siirtymässä vihdoinkin tietokoneaikaan (HS 4.1.90)

Edellä olevien esimerkeissä (20 - 23) verbimuodot vastaavat englannin progressiivista preesensiä, josta olla-verbin finiittimuoto (oletettavasti preesens) on jätetty pois. Otsikkoaineistossani tällainen tyyppi on harvinainen; sitä esiintyy 30-luvun otsikoissa kolme kertaa, 50-luvulla kerran, samoin 90-luvulla - ilmeisesti rakenteellisena käännöslainana. Sen sijaan liittotempus ilman kopulaa luontuu kieleemme:

¹⁰ Tähän kuuluvat esimerkiksi nominaalistukset (ks. luku 3.4.2.)

- (24) USA antanut luottoa 30 miljardia dollaria (HS 4.1.50)
- (25) Paavin veli kuollut. (HS 4.1.30)
- (26) Wilhelm I:sen jälkeenhääntyn puoliso kuollut. (PL 8.1.1890)
- (27) Ikkunansärkijöistä tullut kauppiaille riesa (HS 3.1.90)

Hieman erityyppisiä ovat seuraavat elliptiset nesessiivirakenteet, joista myös puuttuu kopula:

- (28) Unkarin suljettava New Yorkin ja Clewelandin konsulaattinsa(HS 4.1.50)
- (29) Pohjois-Atlantin puolustus suunnitelmat toteutettava (HS 5.1.50)

Aivan viime aikojen otsikot - lähinnä 70-luvulta eteenpäin - tuntuvat suosivan täydellisiä lauseita, joissa siis olla-verbi esiintyy liittotempuksissakin:

- (30) Azherbaidzhanissa **on** vaadittu yhdistymistä yli Iranin rajan
(HS 7.1.90)
- (31) Motocross **on** suosittu, mutta kallis harrastus (HS 4.1.90)
- (32) Kommunismi **on** kuollut - elävätkö Elvi Sinervon teokset?
(HS 7.1.90)

Olla-verbi on pantu esiin usein myös yksittäistempuksissa 90-luvulta lähtien, jokunen esiintymä löytyy 70-luvultakin:

- (33) Saastuminen **on** jo hädän aihe (HS 2.1.70)
- (34) Halpa tuontipuu **on** välttämätöntä metsäteollisuudelle (HS 2.1.90)
- (35) TV-ohjelmat **ovat** nyt takasivulla (HS 2.1.90)

Esimerkkejä ei kuitenkaan löytynyt monta, koska tendenssinä tuntuu nykyään olevan muiden, dynaamisempien ja ilmaisuvoimaisempien verbien suosiminen. Kaikissa kahdessakymmenessä otsikkolauseessa, joissa olla-verbi on mahdollinen, se on 90-luvun aineistossa esillä yhdeksässä tapauksessa, yksitoista lausetta on elliptisiä. 70-luvulla olla-verbi esiintyy vain yhdessä lauseessa, elliptisiä sen sijaan ei löydy ainuttakaan, lauseissa on käytetty muita verbejä. Sen sijaan 50-luvulla olla-verbiä ei ole pantu esille 33:ssa tapauksessa 37:stä. Ennätyksellinen määrä ellipsejä löytyy 30-luvulta, niitä on peräti 51, kun taas täydellisiä lauseita, joissa olla-verbi esiintyy, on kaksi; muut lauseet ovat joko rakenteeltaan erilaisia tai niissä on käytetty toisenlaista verbiä. Jenkins (1990: 356) on tutkinut englantilaisten otsikoiden ellipsejä ja todennut, että kopula puuttuu 69 prosentilta. Suomalaisista otsikkolauseista on taas esim. 90-luvulla vain 17,6 prosenttia ilman kopulaa! Kaikista sellaisistakin lauseista, joissa kopula on mahdollinen, se puuttuu vain 55%:lta.

Suomalaisissa otsikoissa ja englantilaisissa pikkuteksteissä näyttää olevan yhteistä kopulan pois jättäminen. Jos kerran pikkutekstien (ja siis otsikoiden) kielen tavoitteena on pyrkiä mahdollisimman suureen taloudellisuuteen, on ymmärrettävää, että sisällöllisesti redundanttia olla-

verbiä ei välttämättä panna näkyviin. Liittotempukset suosivat ellipsiä varsinkin aikaisempina vuosikymmeninä (30-luvulla ja sitä ennen). Sen sijaan englannissa yleinen progressiivinen preesens ilman kopulaa ei suomalaisessa otsikkokielessä esiinny kovinkaan usein, koska se ei ole tyypillinen suomessa, vaan on pikemminkin katsottava rakenteelliseksi lainaksi.

3.3.2. Esirivi

Erityinen 70-luvulta lähtien yleistynyt otsikkotyyppi on esirivi ynnä sitä seuraava lause, joka ilmaisee tavallisesti henkilön mielipiteen ikään kuin suorana esityksenä, vaikkakin yleensä ilman lainausmerkkejä:

- (36) Itä-Saksan Gysi:
Vieraat joukot kotiin molemmista Saksoista (HS 7.10.90)
- (37) Suomen pankin pääjohtaja Rolf Kullberg tulostuvasta:
Kallion ehdotusta ei ole varaa hylätä (HS 6.1.90)
- (38) Oppositiomies Israelista:
"Maamme kuuluu myös arabeille" (HS 4.1.70)

Henkilön lausumaa saatetaan käyttää otsikkona joskus ilman esiriviä. Pietilä (1993: 345 - 365) on tutkinut tällaista vieraan puheen välitysmuotoa, "toimituksellista tiivistystä". Hänen mukaansa esirivitön lausuma palvelee puhtaasti tiedon välittämistä, kun taas nimen käytön funktiona on enemmänkin luonnehtia henkilöä ja rakentaa tälle fiktiivistä maailmaa.

Pietilä katsoo, että toimitus panemalla lausunnon antajan nimen näkyviin siirtää tälle vastuun esitetyn oikeellisuudesta. Vältetään siis vaikutelma, että otsikko olisi toimittajan oma väite. Henkilöön vetoamisella on muitakin funktioita: toisaalta se pitää lähteiden auktoriteettiasemaa yllä, toisaalta taas tuo uutistekstin "ihmisläheisemmäksi". Jos otsikossa käytetään lainausmerkkejä, on se osoitus modaalisuudesta, toimittaja haluaa erityisesti korostaa, ettei mielipide ole hänen omansa, vaan jonkun muun, vaikkei esittäjän nimeä olisi mainittukaan.

Aina ei kyseessä ole henkilön lausuma:

(39) HS-Gallup televisiosta:

Vihamiehiä oikealla

(HS 6.1.70)

Tällaista kytkentää, jossa virke tai lause selittää tarkemmin jotain toista saman tekstin virkettä tai lausetta, Enkvist (1978: 103) kutsuu spesifiseksi liitokseksi.

Esirivi on yleensä elliptinen, jos kyseessä on henkilön lausuma. Heittynyt verbi on lausua, sanoa, esittää tai olla jotain mieltä. Jos kyse ei ole henkilöstä, käytetään muita verbejä, ja ne on yleensä pantu näkyviin:

(40) Uusi vuosi **toi** tullessaan:

50. kaupungin ja suurkuntia

(HS 2.1.70)

(41) Perinteet **särkyivät**:

Virsi jäi soittamatta

(HS 2.1.70)

- (42) Nesteen terveiset **suututtivat**:
Öljytoimikunnan sihteeri eroaa

(HS 3.1.70)

Kolme edellä olevaa otsikkoparia (40), (41) ja (42) eivät ole tyypillisiä esimerkkejä esirivistä. Näissä kaksoispisteen tehtävä on muu kuin merkki siitä, että nyt seuraa mielipide. Ensimmäisessä otsikossa (40) on kyseessä luettelo. Toisessa (41) taas kaksoispiste tuntuu korvaavan kun-konnektoria ja kolmannessa (42) välimerkin tilalle voitaisiin ajatella vaikkapa "sillä seurauksella, että". Kaksoispisteen avulla voidaan säästää sekä ensimmäisen osan finiittiverbi että lauseita toisiinsa yhdistävä konjunktio.

3.3.3. Aikaan ankkuroiminen

Otsikot eivät useinkaan sisällä finiittiverbiä, joka ilmaisisi aikasuhteita. Aikadeiksista voidaan kuitenkin laajentaa käsittämään muita kielen aineksia kuin verbien tempuksia. Larjavaara (1990: 206 - 207) puhuu leksikaalisesta aikadeiksiksestä, joka on semanttisesti hyvin monipiirteistä. Hän sisällyttää siihen sekä demonstratiivisia tällöin, silloin, tuolloin -tyyppisiä ilmaisuja että ei-demonstratiivisia ilmaisuja, jotka suhteuttavat tilannekiintopisteeseen. Seuraavan otsikon lasken tähän luokkaan:

- (43) Juna suistunut sillalta, **jolloin** kymmenkunta henkilöä sai surmansa.

(HS 8.1.30)

Deiktinen kohde voi määräytyä tekstuaalisesti sellaisten ajan adverbien kuin pian, heti, hiljan, myöhemmin avulla. Suomalaisissa otsikoissa näitä ajan määreitä esiintyy yhtä lailla finiittiverbien kanssa kuin ilman niitäkin:

(44) Tv-ohjelmat ovat **nyt** takasivulla (HS 2.1.90)

(45) Hallituksen palkankorotuspäätös annettaneen **tänään** (HS 4.1.50)

(46) **Viime vuonna** 210 polttohautausta, **edellisenä** 171. (HS 4.1.30)

(47) Haagin konferenssi alkanut.
Avajaisistunto **eilen** iltapäivällä. (HS 4.1.30)

Jos ajan määreet esiintyvät ilman finiittiverbiä, ne korvaavat tempusten tehtäviä, sitovat aikaan. Finiittiverbin yhteydessä niitä käytetään haluttaessa erityisesti tähdentää kyseessä olevan ajankohdan tärkeyttä. Suomalaisille uutisotsikoille tällaiset ajan määreet ovat tyypillisiä, joten halusin ottaa ne esille - vaikkakaan Halliday ei niitä pikkutekstien yhteydessä käsittele.

Halliday (1988: 374 - 375) sen sijaan puhuu pikkutekstien modaalisuudesta - tai pikemminkin modaalittomuudesta. Hän tarkoittaa tällä nimenomaan sitä, että koska finiittiverbi puuttuu, ei ole mahdollista ilmentää siihen liittyvää modaalisuuttakaan. Suomalaisissa uutisotsikoissa finiittiverbi usein pannaan esille sekä käytetään sen eri moduksia. Modaalipuverbekään ei kaihdeta (ks. luku 5.6.).

- (48) Töölön uusi seurakuntatalo.
 Rakennustyöt päättymässä.
 Talo **voitaneen** vihkiä tarkoitukseensa pääsiäisenä. (HS 8.1.30)
- (49) Kohoava meri **nielaisisi** Hakaniemen
 Ensi vuosisadalla kasvihuoneilmiö **saattaa** vaatia suojapatojen
 rakentamista (HS 5.1.90)
- (50) Ikääntynyt työntekijä **voi** pian olla korvaamaton (HS 7.1.90)

Suomalaisten otsikoiden modaalisuus saa lisätukea Kangasharjun tutkielmassaan (1980: 94 - 95) esittämästä analyysistä, jossa hän toteaa suomalaisissa otsikoissa esiintyvän huomattavasti enemmän vapaita määritteitä¹¹ kuin englantilaisissa. Kun suomalaiset otsikot Kangasharjun mukaan sisältävät keskimäärin yhden vapaan määritteen 2,5 otsikkoa kohti, on niitä englantilaisissa vastaavasti yksi 3,5 otsikkoa kohti.

3.4. Yksinäiset nominilausekkeet

3.4.1. Nerokkaat NP:t

¹¹ Vapailla määritteillä Kangasharju tarkoittaa kaikkia verbin valenssin ulkopuolelle jääviä adverbiaaleja sekä modaalisia verbejä ja kieltoverbejä. Myös liitepartikkelit hän sisällyttää vapaisiin määritteisiin. (Kangasharju 1985: 94.)

Kiintoisin ryhmä Hallidayn pikkutekstejä koskevassa esityksessä ovat yksinäiset nominilausekkeet¹² (NP) absoluuttisessa funktiossaan. Nominilausekkeet voivat olla hyvin erityyppisiä: tuotenimikkeitä, julkisia ilmoituksia, otsikoita, nimikylttejä jne. Pelkistyneimmillään ne ovat yksijäsenisiä tai sisältävät lisäksi attribuutin:

(51) New rail link

(52) Quality tomatoes

(53) A Christmas wish

Usein lauseke kuitenkin muodostuu useamman NP:n kombinaatiosta. Vaikka Halliday kutsuukin tämäntyyppisiä lausetta termillä "minor clause", voi pisimmissä esiintyä kymmenenkin termiä:

(54) 5-piece family size mirror polish finish stainless steel tea set

(55) Unexpired season ticket deposit facilities withdrawal cancellation order

Halliday sanoo tällaisten nominiryhmien sisältävän hämmästyttävän määrän informaatiota ja osoittavan uskomatonta kieliopillista kekseliäisyyttä. Nominiryhmillä ei ole sisäistä teema - reema -rakennetta; lauseessa tarvittavat osat (subjekti, predikaatti ja semanttiset roolit) siis puuttuvat.

¹² Termi yksinäinen nominilauseke on peräisin Helasvuolta (1991: 40-41), joka on tutkinut niitä puhutussa kielessä. Halliday (1985: 376) käyttää termiä "absolute nominal group" eli absoluuttinen nominaalilauseke/-ryhmä.

(Halliday 1985: 375 - 376.) Näin ei kuitenkaan aina ole laita, vaan joissakin tapauksissa voidaan osoittaa teeman ja reeman esiintyvän (ks. luku 5.3.).

Paitsi englantilaisissa, vastaavanlaisia nominiryhmiä esiintyy esim. ranskalaisissa otsikoissa. Thogmartin (1991: 255 - 256) esittelee artikkelissaan joitakin:

(56) Manifestation des producteurs de porcs	(Mo 22.3.86 5)
(57) La composition du gouvernement Chirac	(Hu 21.3.86 4)
(58) Elections des président des conseils régionaux	(Ma 22.3.86)

Tällaiset otsikot useimmiten vain nimeävät artikkelin aiheen staattisesti, kun taas finiittiverbillä muodostetut lauseet ovat dynaamisempia (mts: 255). Edellisissä teonnimen sisältävissä otsikoissa (56), (57) ja (58) on verbi implikoitu, joten ne sisältävät prosessin.

3.4.2. Suomalaisten otsikoiden NP:t

Esittelen nyt omasta aineistostani joitakin keskenään erilaisia esimerkkejä yksinäisistä nominilausekkeista ja ryhdyn tarkastelemaan, mikä niissä on oleellista.

(59) Tullitulot.	(PL 3.1.1890)
(60) Elinkeinolakikysymys.	(HS 8.1.10)

(61) Uusia raittiusseuroja. (PL 4.1.1890)

(62) Kilpa-juoksijain kauppa. (PL 2.1.1890)

Esimerkit (59 - 62) ovat vuosisadan vaihteesta, jolloin tällainen nimeävä otsikko oli suosittu. Se voi sisältää adjektiivi- tai genetiiviattribuutin sekä pääsanana, joka on johtamaton substantiivi. Yhtä usein pääsana voi olla verbistä johdettu substantiivi, kuten otsikossa (60). Samoin on laita seuraavissa:

(63) Itämeren maakuntain **wenäläistyttäminen**. (PL 2.1.1890)

(64) Lapin geologinen **tutkiminen**. (HS 4.1.10)

(65) Eksterritorialioikeuksien **lopettaminen**. (HS 5.1.30)

(66) Senaatin talousosaston **täydentäminen**. (HS 8.1.10)

Nämä deverbaaliset substantiivit sisältävät paljon informaatiota, koska ne kielipillisinä metaforina tavallaan ilmaisevat prosessin (ks. Karvonen 1991: 150). Niitä voidaan johtaa eri päätteillä. Minen-johtimella muodostetut substantiivit ovat luonteeltaan lähempänä verbiä kuin esimerkiksi seuraavanlaiset:

(67) Ministeri Varjosen **lausunto** (HS 6.1.50)

(68) Vuoden 1949 lääke**keksinnöt** (HS 3.1.50)

(69) Piirilääkärin asunnon **muutto**. (PL 4.1.1890)

- (70) Prof Grotenfeltin **ero**. (HS 1.1.30)
- (71) Helsingin konservatorion rakennus**hanke**. (HS 1.1.30)
- (72) Elinkeinolakik**ysymys**. (HS 8.1.10)

Hakulinen ja Karlsson (1988: 337 - 339) käsittelevät nominaalistumia ja lausemaisuuksien asteita. Nominaalistuksilla on kaikkein vähiten täyden lauseen piirteitä, päälauseilla taas esiintyvät kaikki piirteet. Näiden väliin mahtuvat sivulauseet, partisiippi-ilmaukset ja infinitiivirakenteet. Nominaalistuksella tarkoitetaan sellaisia johto- ynnä muita prosesseja, joilla verbeistä muodostetaan teonnimiä¹³. Leksikaalistumattomat teonnimet ovat siis johdettavissa täysistä lauseista. Olennaista on se, että verbien luontainen merkitys säilyy samana, vaikka transformaatio siirtää ne toisiin tehtäviin (mts: 391 - 392).

Suomalaiselle nominirakenteelle tyypillistä on, että rakenteen subjekti sekä objekti ovat genetiivimuotoisina teonnimen (tai johtamattoman substantiivin) edessä. Nämä tosin harvoin esiintyvät samassa rakenteessa (Hakulinen - Karlsson 1988: 395). Sen sijaan genetiiviattribuutti tuntuu usein edeltävän subjektia ja objektia. Myös adjektiiviattribuutti on mahdollinen.

¹³ Koska myös partisiipinmuodostussäännöt ovat nominaalistuksia, olisi Nykysuomen lauseopin mukaan tässä yhteydessä ehkä parempi puhua substantivoimisesta (Hakulinen - Karlsson 1988: 391).

Otsikko voi koostua paitsi yhdestä NP:stä, myös useamman NP:n yhdistelmästä. Varsinkin vuosina 1930 - 1950 tällaiset kombinaatiot olivat yleisiä. Ei ole helppo määritellä, onko kyseessä elliptinen yhdistelmä vai NP+NP. Esimerkiksi otsikko:

(73) Suomeen lisää kuukiviä (HS 4.1.70)

voitaisiin tulkita kummallakin tavalla. Jos sen käsittää elliptiseksi, olisi heittynyt verbi esimerkiksi tuodaan tai saadaan. Tulkinnanvaraisia ovat myös seuraavat otsikot:

(74) Apenmurhaaja hirteen tänään (HS 6.1.50)

(75) Palkkaministeri Ruotsin hallitukseen (HS 4.1.50)

Tällöin heittyneiksi verbeiksi tarjoutuisivat joutuu ensimmäisessä otsikossa (74) ja nimitettiin jälkimmäisessä (75). Helasvuo (1991: 40 - 41) ei pidä tällaisia lausekkeita ellipseinä, vaan nimittää nominilausekkeiksi yhdestä tai kahdesta lauseenveroisesta kokonaisuudesta muodostuneita rakenteita, joiden lähistöllä ei ole mitään predikaattiverbiksi kelpaavaa.

Seuraavat otsikot vaikuttaisivat kahden tai useamman NP:n yhdistelmiltä:

(76) Ehdotus patenttilaiksi. (HS 1.1.30)

(77) Kanadalainen joukkue uuden jäälajin voittoon (HS 7.1.90)

(78) Venäjän liikehdintä Turkin kanssa. (HS 1.1.10)

(79) -Rantasilta Wuoksen yli Imatran putouksen luona.
(PL 2.1.1890)

(80) Perätön huhu attentaattisuunnitelmista Italian Gèneven
valtuuskuntaa vastaan. (HS 8.1.30)

Tulkinnanvaraisia kahden tai useamman NP:n yhdistelmiä sen sijaan ovat seuraavat otsikot:

(81) Sovinto paperille SKP:n riidassa (HS 4.1.70)

(82) Ruotsista 500 koululaista ilmaiseksi Suomeen kesäksi
(HS 8.1.50)

Otsikot saattavat sisältää peräti neljä nominilauseketta. Esimerkkien otsikoissa kiinnittää huomiota se, että lausekkeissa useimmiten esiintyvät yleisen, sisäisen tai ulkoisen paikallissijan olo-, tulo- tai erosija. Postpositiorakenne on myös mahdollinen. Ilmeisestikin nämä lokaaliset ainekset ohjaavat lauseen oikeaa tulkintaa verbin puuttumisesta huolimatta. Helasvuon (1991: 41) mukaan suomen kielen syntaktisen rakenteen ominaislaatuun kuuluu, että sijapäätteet voivat toimia predikaatteina. Grammaattisessa sijassa oleva nominilauseke voi yksinään muodostaa nominilauseen kaltaisen itsenäisen konstruktion, ja paikallissijaisen nominilausekkeen sijapäätte voi puolestaan toimia predikaattina, jonka argumentteina paikallissijan kantana oleva nominilauseke ja grammaattisessa sijassa oleva lauseke ovat. Esim. otsikossa (76) "ehdotus

patenttilaiksi" ehdotus ja patenttilaki ovat translatiivin päätteen argumentteja.

Toinen silmiinpistävä piirre on erilaisten verbijohdosten runsas käyttö: tieto, ottelu, muutto, pako, sopimus, taistelu, ehdotus, valmistelu jne. Näin lauseke siis sisältää prosessin, vaikkei siinä olekaan finiittiverbiä. Yhteistä lausekkeille on, että ne voitaisiin transformoida täydellisiksi lauseiksi joko lisäämällä finiittiverbi tai muuttamalla teonnimi finiittiverbiksi. Näin ei kuitenkaan tarvitse tehdä, koska kieliopillinen metafora on tälle tekstilajille tyypillinen ominaisuus.

Vuoriniemi (1975b: 149 - 150) toteaa, että teonnimien käyttö ei ole viestin vastaanottajalle pelkästään eduksi, koska ne kuluttavat vastaanottajan energiaa; tämä ei saa tulkinnalleen välttämättömiä rakennekuvauksia valmiina, vaan joutuu hankkimaan ne. Monitulkintatapauksissa vastaanottaja jopa saattaa määrittää teonnimen transformaatiohistorian toisin kuin kirjoittaja on halunnut. Tulkitessaan sanomaa, lukija käsittelee sitä päinvastaisessa järjestyksessä kuin kirjoittaja: hänen on käännettävä teonnimen genetiivit verbien subjekteiksi ja objekteiksi. (Mts: 147.)

Todennäköisesti Vuoriniemi tarkoittaa lähinnä pitkiä vasemmalle haarovia ryppäitä, jotka hankaloittavat pikamuistin toimintaa ja näin ollen lausekkeen hahmotus vaikeutuu. Tokihan kohtuullinen teonnimien käyttö on kielen kannalta taloudellista ja antaa viestin vastaanottajalle sopivasti askaroitavaa. Järvikoski (1981: 19) esimerkiksi pitää jopa hyvänä asiana tekstin

haasteellisuutta. On myös otettava huomioon, että kirjoitettu teksti sietää mutkikkaampia rakenteita kuin puhuttu. Oikeammin voisi sanoa, että kirjoitetun ja puhutun kielen mutkikkuus on erilaista. Hakulinen (1989: 12) luonnehtii kirjoitetun kielen kompleksisuutta kiteiseksi ja monimutkaisia nominilausekkeita suosivaksi; puhutun kielen rakenteille hän pitää ominaisina mutkallisia tapoja yhdistää lauseita.

3.5. Vertailua

Piirteitä, joita Halliday on englantilaisista pikkuteksteistä tuonut esiin, löytyy suomalaisestakin otsikkokielestä. Tosin en ottanut analyysissäni kaikkia edes esille, koska Hallidayn aineistossa on muitakin tekstejä kuin otsikoita. Vertailun vuoksi tutkiskelin hiukan myös ranskalaisia otsikoita, jotka nekin tuntuvat peilautuvan samantyyppisinä. Allan Bell (1991: 189) toteaa: "Headline structures appear to be very regular across languages".

Vaikka tutkimukset siis todistavat otsikkokielen rakenteellisten yhtäläisyyksien puolesta, tämä pätee vain osittain. Kielten erilaisista systeemeistä johtuen kaikkia Hallidayn esittämiä ilmiöitä ei edes ole mahdollista vertailla (esim. artikkelit nomineilla sekä modaalisuus, mikä saa ilmaisunsa erilaisin kielikohtaisin keinoin).

Huomattavin ero tuntuu olevan siinä, miten paljon minkäkin tyyppistä rakennetta tai lause(ke)tta käytetään eri kielissä. Halliday korostaa

yksinäisten NP-lausekkeiden nerokkuutta ja kiinnittää huomiota elliptisten lauseiden yleisyyteen. Myös Thogmartin (1991: 255) päätyy samantyyppiseen arvioon omassa korpuksessaan, joka käsittää 270 ranskalaista otsikkoa. Näistä vähän yli kolmannekselta (110) puuttuu olla-verbi ja noin viidennes (52) sisältää teonnimen toiminnan ilmaisijana.

Suomalaiset uutisotsikot sen sijaan eivät nykyään suosi yksinäisiä nominilausekkeita siinä määrin kuin olin olettanut. Sitä paitsi niiden sanaluku on vähäinen - toisin kuin englantilaisissa pikkuteksteissä. Otsikot vaikuttavat kuitenkin pitkiltä; tähän on syynä suomen sanojen pituus¹⁴ sekä kielen aglutinoiva rakenne, joka ei sisällä prepositioita - ei myöskään artikkeleita, vaan erilaiset tunnukset liitetään sanojen loppuun. Usein suomen otsikkolausekkeet, varsinkin vuosisadan kahta puolta olivat rakenteeltaan hyvin samantyyppisiä: pääsana ynnä attribuutti. Erilaisia kombinaatioita tosin alkoi esiintyä varsinkin 30-luvulta eteenpäin.

Verrattaessa yksinäisten nominilausekkeiden (pikkulauseiden) esiintymistä aikaperspektiivissä (katso taulukko sivulla 51), on huomattavissa niiden selvä väheneminen 30-luvun jälkeen. Kun niitä vuonna 1890 oli 98% otsikoista ja 90% vielä 1910-luvulla, on niitä 1990-luvulla enää 11%. Tämä saattaa johtua siitä, että otsikon laatijalle on annettu toisenlaisia ohjeita otsikon tehokkuudesta taloudellisuuden kustannuksella. Esimerkiksi Jorma

¹⁴ Pitkät sanat ovat hahmotuksen kannalta ongelmallisia, etenkin suomen kielessä, jossa erilaiset informaatiota sisältävät liitteet ja tunnukset sijoittuvat sanan loppuun. Tutkimuksen mukaan ihmisen varsinaiset silmänliikkeet ovat noin yhdentoista kirjaimen mittaisia (Hyönä 1993).

Miettinen (1988: 171) korostaa, että otsikon tulee olla aktiivinen, sillä finiittiverbit tuovat otsikkokieleen dynaamisuutta ja selkeyttä.

Aineistossani on otsikoita 672, näistä lähes puolet on lauseita (309)¹⁵. Elliptisiä lauseita ilman kopulaa tästä määrästä on 114, siis vajaa viidennes koko korpuksesta (17%), joten täydellisten lauseiden osuus on 195 (29%). Tällöin jää yksinäisten nominilausekkeiden määräksi 363, mikä on 54% kaikista otsikoista. Luvut eivät kuitenkaan ole vertailukelpoisia Hallidayn ja Thogmartinin esittämien lukujen kanssa; on otettava huomioon otsikoiden historiallinen kehitys, mikä aiheuttaa tilastollisia vääristymiä. Havainnollisen kuvan antaa seuraava taulukko, jossa olen vertaillut otsikkolauseiden rakennetta aikaperspektiivissä:

¹⁵ Lauseina olen pitänyt kaikkia muita otsikoita, paitsi ns. epäotsikoita, joissa muutama sana uutisjutun alussa on lihavoitu.

Taulukko 1.

vuosi	pikkulause	ellipsi	täyd.lauseyht.	
1890	96 (98,0%)	1 (1,0%)	1 (1,0%)	98(100%)
1910	112 (89,6%)	7 (5,6%)	6 (4,8%)	125 (100%)
1930	90 (48,1%)	49 (26,2%)	48 (25,7%)	187 (100%)
1950	43 (31,8%)	36 (26,7%)	56 (41,5%)	135 (100%)
1970	14 (26,4%)	8 (15,1%)	31 (58,5%)	53 (100%)
1990	8 (10,8%)	13 (17,6%)	53 (71,6%)	74 (100%)
yht.	363 (54,0%)	114 (17,0%)	195 (29,0%)	672 (100%)

Otsikoiden rajun vähenemisen 70-luvulle mentäessä voi selvästi huomata. Pikkulauseiden lukumäärä pienenee tasaisesti 1890-luvulta alkaen. Ellipsejä on eniten 30- ja 50-luvuilla - yllättävää on niiden kovin niukka esiintyminen ennen ja jälkeen tämän ajanjakson. Täydellisten lauseiden lukumäärä vastaavasti lisääntyy, kunnes 70-luvun jälkeen ei muita paljon käytetäkään.

Suomalainen uutisotsikko ei siis tunnu noudattelevan kansainvälisiä normeja joka suhteessa. Toisin kuin Englannissa ja Ranskassa, meillä pikemminkin pyritään otsikkolause nykyään muodostamaan täydelliseksi finiittiverbiä käyttäen, jolloin siihen saadaan temporaalisuutta,

modaalisuutta, dynaamisuutta ja tarkkuutta. Myös vapaiden määritteiden runsas käyttö poikkeaa vertailtavina olevien maiden käytännöstä.

Tiittula (1989: 5) käsittelee otsikoita kirjoittajan tulkintana. Hänen mukaansa se, mikä tekstissä kirjoittajan mielestä on olennaista, voikin lukijan mielessä saada toisen tulkinnan. Siispä jos otsikon keskeisen sisällön yrittää ilmaista suppeassa muodossa, se voi karsia sisällön kannalta merkityksellistä informaatiota niin, että uutisesta saakin pelkän otsikon perusteella väärän käsityksen. Lyhyyteen pyrkivissä otsikoissa yksinkertaistetaan verbirakenteita ja jätetään modaalisuuteen liittyviä ilmauksia pois. Tällöin "mahdollisesta tapahtumasta tulee varma, oletuksesta tosiasia, pyrkimyksestä päätös". Suomen otsikkokielessä ei korostu taloudellisuus vaan täsmällisyys.

4. POEETTISUUS

Jotta yksityinen otsikko erottuisi oman tekstilajinsa joukosta, on otsikkokieli turvautunut monenlaisiin huomionherättämiskeinoihin, joita tässä luvussa haluan poimia. Laajennan aineistoani hieman saadakseni esiin mahdollisimman paljon erilaisia otsikoissa esiintyviä poeettisia tyylipiirteitä. Käytän jonkin verran esimerkkeinä muitakin uutisotsikoita, lähinnä kuitenkin Helsingin Sanomista sen myöhemmiltä vuosilta. Viime aikoina varsinkin on otsikoissa yhä enemmän ruvennut näkymään "epämuodollisuutta", otsikkotekstin tavanmukaisesta koodista poikkeamista.

4.1. Metaforan määrittelyä

Viestin lopullinen sisältö on pitkän prosessin tulos, jonka viimeinen lenkki sulkeutuu vastaanottajan tulkitessa sanomaa. Viestin ymmärtäminen perustuu monitasoiseen vuorovaikutukseen. Se, millaisen sisällön viesti lopulta saa, riippuu siitä, millaisia skeemoja se tulkitsijan aivoissa aktivoi. Sanoman tulee olla havainnollinen, ja tätä auttaa ratkaisevasti mielikuvien käyttö¹⁶. Jo Goethe aikoinaan kehotti: "Bilde, Küstler, rede nicht!" (Kupiainen 1974: 58.) Paitsi taiteen, ohje pätee myös tieteen kieleen. Markkanen (1993) havainnollisti luennollaan maailmankaikkeuden rakennetta mielikuvalla rusinapullataikinasta. Rusinat edustavat galakseja, jotka taikinan kohotessa (maailmankaikkeuden laajetessa) etääntyvät tosistaan kiihtyvällä vauhdilla. On toinenkin keino saada asiasta yhtä hyvä käsitys: lukemalla tuntikausia Einsteinin suhteellisuusteoriaa sisäistääkseen edes jotain kaavasta $E = mc^2$. Ensin mainittu tapa tuntuu miellyttävämmältä.

Viestintä on viime vuosina kehittynyt yhä visuaalisemmaksi (Liikkanen ja Pääkkönen 1993: 55 – 56) . Kielikin tuntuu saaneen kuvallisuutta, mikä ilmenee metaforien ja adjektiivien runsaampana viljelynä. Kun pikkutekstejä käsittelevässä luvussa osoitin, kuinka suomalainen otsikkokieli suosii täsmällisyyttä, otankin nyt esille aivan toisentyyppisen otsikoissa ilmenevän ominaisuuden: metaforisuuden. Yritän pohtia ristiriitaista kysymystä, miten metaforan käyttö sopii uutisotsikoihin. Onko se vain huomion herättämiskeino vai avaako se

¹⁶ Mielikuvien mestarillinen käyttäjä oli Jeesus. Hän osasi vedota kanssaihmiisiinsä operoiden tutuilla jokapäiväiseen elämään liittyvillä käsitteillä. Yhä tämä 2000 vuoden takainen kuvakieli kannattelee hänen kertomustensa sanomaa.

uusia näkymiä, kytkeviä toisiin miellehtymiin ja mielikuviin siten laajentaen sanoman merkitystä? Leino (1987: 43) näkee metaforalla kaksi vastakkaista funktiota: se voi toimia toisaalta ajattelun esteenä, toisaalta taas sen vapauttajana. Vuoriniemi (1975a: 5) puolestaan on sitä mieltä, että metaforakieli vaikeuttaa viestinnän perillemenoä. Valotan seuraavaksi metaforan käsitettä luonnehtimalla joidenkin tutkijoiden näkemyksiä.

Perinteisen käsityksen mukaan metafora on kielikuva, jossa käsitettä havainnollistetaan eri ryhmään kuuluvalla esineellä tai olennolla (Turunen 1973: 44). Lakoffin ja Johnsonin (1980: 5) metaforateorian perusajatus on samansuuntainen, vieläpä pitemmälle menevä: metafora on ihmisen ainoa keino ymmärtää abstrakteja käsitteitä. Asia siis ymmärretään toisen - tässä tapauksessa konkreettisemmän¹⁷ - käsitteen avulla. Myös Johnson (1987: 19) on sitä mieltä, että kaikki abstrakti ajattelu pohjautuu konkreettiseen. Suonperän (1992: 47, 74) mukaan käsityksemme asioista perustuu mielikuvaskemoihin, vuorovaikutuksen kautta opittuihin ajatusmalleihin aistihavaintojen ja ruumiinliikkeiden välityksellä. Periaatteena on siis edetä konkreettisesta abstraktiin - tutusta tuntemattomaan. Hrusovski (1984) puhuu metaforan yhteydessä suhteutuskehiksestä. Metaforan tulkinta aktivoi lukijaa kytkemään samanaikaisesti yhteen kaksi kehystä - joskus useampiakin. (Ks. myös Kalliokoski 1992: 295.) Lakoffin ja Johnsonin (1980: 10) mukaan metaforan ominaisuuksiin kuuluu, että se

¹⁷ Toki metaforaa käytetään muunkinlaisissa yhteyksissä, aina ei välttämättä ole kyse konkretisoinnista (esim. runoudessa).

korostaa kuvaamansa asiointilan joitakin puolia jättäen joitakin muita huomiotta.

4.1.1. Otsikoiden kielikuvat

Otsikoissa mielikuvan positiivisuutta tai negatiivisuutta säätelevät toimituksen näkemykset käsiteltävästä asiasta sekä se, mihin suuntaan halutaan mielipiteitä muokata. Käytettäessä positiivisia ärsykeitä viestin ohjaava vaikutus voimistuu. Otsikko (1) esimerkiksi puhuu kauniisti raideliikenteen turvallisuuden puolesta johtamalla ajatukset kesään:

- (1) "Kiskoilla aina kesäkeli"
Lumituisku pani liikenteen sekaisin (HS 3.1.70)

Seuraava otsikko (2) taas kertoo musiikin ihanuudesta:

- (2) Säveltäjä purjehtii musiikkimeressä (HS 11.2.92)

Useimmiten kuitenkin mielikuvat vaikuttavat negatiivisilta - johtuneeko siitä, että vain negatiiviset asiat mielletään uutisiksi, vai onko takana halu maalaila uhkakuvia:

- (3) Aseteollisuus oli NL:n ahnas käenpoika (HS 11.2.92)
(4) Kohoava meri nielaisisi Hakaniemen (HS 5.1.90)

- (5) EY tekee itäisestä Euroopasta takapihaa (HS 6.4.93)

Aina ei otsikko synnytäkään mielikuvaa. Otsikko

- (6) 7 jää kymmenestä (HS 4.1.50)

vie lukijansa peruskoulun matematiikan tehtävän ratkaisun äärelle. Otsikossa ei ole ainoatakaan substantiivia eikä adjektiivia - ei edes pronominia. Kytkeä aivoissa oleviin skeemoihin ei synny. Toisena äärimmäisyytenä on teksti, joka vastaa täysin vastaanottajan skeemoja eikä näin ollen sisällä mitään uutta.

Mielikuvan käytöstä ei ole hyötyä, jos se on valittu väärin. Kuva saattaa olla lukijalle tuntematon, jolloin se ei aktivoi skeemaa aivoissa, koska siellä ei vastaavaa skeemaa ole.

Rönkkö toteaa pro gradu -tutkielmassaan (1985: 62), että "otsikot ovat metaforien kieltä ja edellyttävät lukijalta laajoja tietoja". Niiden ymmärtämisen ehtona on metaforan lähteen tunteminen. Tuntuu, että ennen 30-lukua otsikoissa ei metaforisuutta ilmennyt. Tämä selittyy sillä, että otsikot tuolloin olivat lähinnä nimeäviä, usein nominiryhmiä. 30-luku sen sijaan oli kokeilun aikaa, erilaisilla tyyliä leikiteltiin sekä lausetasolla että typografiassa. Lauserakenteissa näkyi vieraidenkin kielten vaikutus¹⁸.

¹⁸ Vuonna 1922 Helsingin Sanomat ainoana pohjoismaisena sanomalehtenä hankki käyttöönsä oman langattoman lähettimen, mikä selittää otsikoiden "sähkösanomatyylin". Kiireen vaikutus näkyi uutisoinnissa; jos muualla jul-

Tällöin alkaa myös metaforisuutta esiintyä ja se lisääntyy yhä tultaessa 90-luvulle. Koska ajan kuluessa kilpailu lukijoiden suosiosta on tiukentunut, on metaforan intiimiyttä luovaa vaikutusta hyödynnetty. Sillä vedotaan mehenkeen, halutaan luoda läheinen suhde tiedotusvälineen ja lukijan välille (vrt. Cohen 1979: 6 - 8).

4.1.2. Metaforiset substantiivit, adjektiivit ja verbit

Varsinaisia kielikuvia, joissa substantiivi ynnä sitä määrittävä adjektiivi - usein myös verbi - ovat metaforisia, löytyy eri aiheisista otsikoista:

(7) DDR:n kulttuuri **oli kiedottu** Stasin **verkkoon** (HS 10.2.92)

(8) Sotateollisuus oli NL:n **ahnas käenpoika** (HS 11.2.92)

Otsikon (7) kulttuuri-sana on konkretisoitu jonkinlaiseksi voimattomaksi saaliiksi, niin että sen voi alistaa palvelemaan tiettyä tarkoitusta. Verkko kuvaa Stasin tarkoitusperiä, joiden palvelukseen kulttuurin voi kietoa. Myös seuraavan otsikon (8) abstrakti sotateollisuus on konkretisoitu nimittämällä sitä ahnaaksi käenpojaksi: samoin kuin käenpoika röyhkeänä ahmii muilta poikasilta kaiken ruuan antaen näiden kuolla nälkään, myös sotateollisuus vaurastuu näivettäen muun teollisuuden.

kaistua uutista ei näkynyt Helsingin Sanomissa, toimittajaa odotti nuhtelu. (Almila - Enarvi 1989: 41, 53.)

- (9) Panostajan lähipiiri Farmoksen **nurkassa** (HS 5.1.1990)

Firman nurkka esimerkissä (9) on nykyään käytössä kulunut muoti-ilmaus. Nurkkaa voidaan nakertaa ja sen kimpussa mielellään puuhastellaan. Jotta on mahdollista puhua abstraktin firman (= firman toiminta) konkreettisesta nurkasta, täytyy firma edellyttää tilaksi, rakennukseksi, jossa on seinät ja nurkat. Metafora on innovatiivinen ja perustuu Lakoffin ja Johnsonin (1980: 29) käsitykseen ilmiöistä, joita voidaan kuvata säiliöinä. (Ks. myös Mustaparta 1993: 42 - 44.)

- (10) Suomi yhä "**musta lammas**" maailman heroiniilastossa
(HS 3.1.50)

- (11) EY tekee itäisestä Euroopasta **takapihaa** (HS 6.4.93)

Esimerkin (10) musta lammas on vanha metafora, jolla tarkoitetaan syntipukkia. Otsikossa (11) termi takapiha romuvaraston merkityksessä on nykyään yleistynyt ilmaus varsinkin EY:n reunavaltioista puhuttaessa.

Suurin osa otsikoiden metaforista on konventionaalisia metaforia. Vastakohtana niille voidaan pitää innovatiivisia metaforia. Joskus innovatiivinen metafora voi laajentua ja ikään kuin irrota yhteydestään. Ilmiötä nimitetään deautomatisaatioksi (Kalliokoski 1992: 285, 289). Näin laajaa kuvallisuutta ei otsikoissa paljoakaan ilmene, nykyään kuitenkin jonkin verran:

- (12) Säveltäjä purjehtii musiikkimeressä (HS 11.2.92)

(13) Festivaalisuma lennättää jazzohjuksia ympäri Eurooppaa
(HS 17.7.93)

(14) Hallitus kiristää veroruuvin pohjaan (HS 8.9.93)

Säveltäjän yhteydessä - esimerkissä (12) - säveltäminen tai musiikin kuuntelu olisivat enemmän odotuksenmukaisia toimintoja kuin purjehtiminen. Kun kielikuva vielä jatketaan epätavallisella yhdyssanalla musiikkimeri, syntyy lukijan päässä unenomainen näkymä. Varsin vauhdikas on otsikon (13) kuvallinen tapahtuma, missä metaforat seuraavat toistaan: festivaalit ruuhkautuvat sumaksi, joka on personoitu lennättämään jazzohjuksia summittain eri puolille Eurooppaa. Vaikka otsikon (14) kielikuva veroruuvin kiristämisestä onkin tuiki tavallinen, saa kuvallisuus lisää konkreettisuutta, kun operaatio ulottuu pohjaan asti.

4.1.3. Kielikuva - valokuva

Usein otsikko muodostaa valokuvan ja kuvatekstin kanssa kokonaisuuden, jossa nämä osat täydentävät toisiaan. Valokuvan funktio on samansuuntainen kuin kielikuvan, vieläpä voimakkaampi. Kasvihuoneilmiötä käsittelevän uutisen otsikossa

(15) Kohoava meri nielaisisi Hakaniemen (HS 5.1.90)

on meri personoitu. Niellä-verbi aiheuttaa, että se mielletään olioksi, hirviöksi, jolle on mahdollista suorittaa inhimilliselle olennotle ominaisia

toimia. Ajatus konkretisoituu edelleen, kun yläpuolella oleva valokuva vie lukijan Hakaniemeen, juuri sen ympyrätalon viereen, joka monelle symboloi tätä kaupunginosaa (ks. liite 2). Yhden kaupunginosan ottaminen esimerkiksi on havainnollisempaa, kuin jos olisi kerrottu, mitkä kaikki muutkin alueet ovat vaarassa joutua saman kohtalon uhriksi. Kyse on synekdokeesta.

Mediamaailmassa moraali tuntuu olevan konjunktuurien ohjaamaa kauppatavaraa (Stenius 93: 58). Mielikuvapolitiikka saattaa pahimmillaan riistäytyä mielikuvaterrorismiksi. Kuvalla on helppo manipuloida, kun henkilöön halutaan liittää tietty imago, kuvahan piirtyy tajuntaan tehokkaammin kuin abstrakti teksti. Seuraava otsikkorypäs tuo ilmi epäilyn Juhantalon *todistajien* uskottavuudesta:

- (16) Juhantalo-oikeudenkäynti päättyi yhteenvetoihin
 Puolustus epäili todistajien uskottavuutta
 Juhantalo suojasi kotinsa konkurssilta (HS 16.10.93)

Otsikoiden yhteyteen liitetty valokuvaa muistuttava piirros Juhantalosta pitkäksi venytettyine nenineen ei ole niinkään koodattu tukemaan otsikossa esitettyä väitettä, vaan se leimaa *Juhantalon itsensä* suoranaiseksi valehtelijaksi. Tämä monessa sadussa (esim. Pinocchio, Topeliuksen runo Lillin nenästä) esiintyvä teema, että valehtelijalle kasvaa pitkä nenä, lienee tuttu lähes jokaiselle. Näin kuvaa käyttäen voidaan sanojakin tehokkaammin vaikuttaa mielikuvan syntymiseen.

4.1.4. Personointi

Tyypillisin metaforan muoto uutisotsikoissa on personointi:

(17) Kallis ruoka synnyttää osuuskuntia kaupunkeihin	(HS 3.1.90)
(18) Eurooppa pelkää liikaa holhous	(HS 6.1.50)
(19) Englanti painiskelee kuolemantuomion kanssa	(HS 6.1.50)
(20) Tehokuntoutus lupaa työkykyä selkäsairaille	(HS 4.1.90)
(21) Lakkautuslistan lukiot nousseet vastarintaan	(HS 6.1.90)
(22) Kärsiikö Venäjä tappioita puutavarakaupasta tänä vuonna.	(HS 7.1.30)
(23) Kerrostalo ei halunnut suojiinsa tenavatupaa	(HS 7.1.90)
(24) Vihainen flunssavirus runtelee kansaa	(HS 5.1.90)

Ruoka esimerkissä (17) voi kyllä olla kallista, mutta synnyttää se ei voi; kyseessä on sen elollistaminen. Samoin on laita otsikoissa (18), (19) ja (22). Näissä maanosat ja valtiot tuntevat ja toimivat ihmisen tavoin: Eurooppa pelkää, Englanti painiskelee ja Venäjä kärsii. Luonnollisestikin tarkoitetaan, että maiden kansalaiset tekevät näin. Muunkinlaisia instansseja ja instituutioita voidaan personoida, otsikossa (21) ovat lukiot nousseet vastarintaan, kun todellisuudessa näin toimivat lukion oppilaat ja opettajat. Jopa kerrostalo voi olla inhimillinen, otsikossa (23) sen toiminta on mentaalista. Inhimillisiä piirteitä on saanut myös esimerkin (24)

flunssavirus: se on vihainen ja toimii tietoisesti pahansuovasti päämääränään kansan runteleminen. Niinkin abstrakti asia kuin tehokuntoutus esimerkissä (20) voidaan personoida ja panna lupaamaan työkykyä.

Personointia käytetään 30-luvulta alkaen yhä lisääntyvässä määrin. Se saa kielen tuntumaan konkreettisemmalta ja iskevämmältä. Otsikoissa erityisesti personoidaan valtio, kun tarkoitetaan sen kansalaisia.

4.1.5. Synekdokee

Synekdokee on keskeinen metonymian tyyppi. Sillä tarkoitetaan kokonaisuuden ymmärtämistä sen osan kautta. Otsikoissa sen käyttö ei ole kovin yleistä:

(25) Unissasaarnaajatyttö törkeän huijarin **kynsissä** (HS 5.1.50)

Tosin samaan tyyliin voidaan käyttää ryhmän yhtä jäsentä edustamaan koko luokkaa:

(26) **Ikääntynyt työntekijä** voi pian olla korvaamaton (HS 7.1.90)

(27) **Suomalainen dinaari** liikkeelle Tunisiassa (HS 3.1.70)

(28) **Vihainen flunssavirus** runtelee kansaa (HS 5.1.90)

4.2. Fraasit ja "sanalainat"

Tekstissä esiintyviä fraaseja tai "lainasanoja" eri aikakausilta tai kielen eri rekistereistä voidaan käyttää metaforisesti, jolloin tarkoituksena on kytkeä yhteen erilaisia assosiaatioita lähteen ja kohteen välille. Aineistosta löytyi seuraavanlaista intertekstuaalisuutta:

- (29) **Topparoikka** puurtaa yössä rataa nopeakul-
kuisille junille (HS 3.9.93)
- (30) Tutkijat suosittelevat YK:lle **Likaista Harrya** (HS 23.7.93)
- (31) Suomi yhä "**musta lammas**" maailman heroiniilastossa (HS 3.1.50)

Esimerkissä (29) edellytetään topparoiikka-sanon historia tunnetuksi; siten on nimitetty rautatienrakentajien porukkaa. Likainen Harry (Dirty Harry) (30):ssä taas on intertekstuaalinen ilmaus, joka viittaa Clint Eastwoodin samannimiseen elokuvaan. Musta lammas -fraasi (31):ssä on hyvin kulunut ja lienee kaikkien tuntema ilmaus, vaikkakin toimitus sen ymmärrettävyyttä jostain syystä on epäillyt, koska on sen lainausmerkein ympäröinyt. Sama koskee otsikon (32) ilmausta "tuulesta temmatut":

- (32) Suomalais-virolainen kauppasopimus.
Syyt sen tarkistamiseen "**tuulesta temmatut**" - sanoo "Vaba
maa". (HS 7.1.30)

Fraasien käyttö uutisotsikoissa, ainakin omassa aineistossani on yllättävän niukkaa. Fraasiksi voisi ehkä laskea seuraavan kiteytyneen huudahduksen:

(33) **Tuli irti!**

Washingtonissa palaa arveluttavan usein.

Valkoisen talon jälkeen kongressitalon vuoro.

(HS 5.1.30)

Jo viime vuosisadan puolella näkee käytetyn sanaleikkiä. Sitä edustaa seuraava ulkomaiden uutisia käsittelevä leikillinen otsikko, joka hyödyntää taloudellisesti suomen sijamuotoja:

(34) Maista ja maita.

(PL 7.1.1890)

Maantieteelliset ja varsinkin historialliset paikat ovat sopivia metaforiseen käyttöön. Erityisesti houkuttavia ovat samalle paikalle eri historian kausina annetut nimet:

(35) **Pietarin** liepeillä leviää lähiöiden **Leningrad**

(HS 21.8.93)

Tällainen otsikko ei kymmenen vuotta sitten olisi ollut mahdollinen, sillä ei ainakaan olisi ollut nykyisen kaltaista tehoa. Tänä päivänä se synnyttää kiistattomia implikaatioita ja on selvä ideologinen kannanotto, koska lähiö-käsitteeseen liittyy negatiivisia konnotaatioita. Mielikuvalla manipulointi jatkuu, kun saman konsernin iltapäivälehti otsikoi joitakin päiviä myöhemmin:

(36) **Likaisesta** Leningradista ei tullut **puhdasta** Pietaria

(IS 26.8.93)

Arvottavat, toisilleen vastakohtaiset adjektiivit yhdistettyinä alkusointuihin antavat mielikuville lisäpotkua.

Toimittajan on oltava erityisen tarkka tämäntyyppisten ilmausten valinnassa, jotta ne vastaisivat lukijoiden tietämystasoa eivätkä loukkaisi lehden lukijakuntaa. Mutta parhaimmillaan ne ovat hersyvän herkullisia.

4.3. Yhteensopimattomuus

Muitakin tavallisesta asiatekstistä poikkeavia piirteitä voi otsikoista löytää. Nykyään on suorastaan muodiksi tullut viljellä tuttuja sanoja jyrkästi odotuksenvastaisessa ympäristössä. Jos yhteensopimattomuutta pidetään perinteiseen tapaan metaforan kriteerinä (Jackendorf - Aaron 1991: 326, 336) voidaan seuraavaa otsikkoa pitää jollain lailla metaforisena:

(37) Porosta syntyy muutakin kuin kohua (HS 4.1.90)

Nominien inkompabiliteetti häkellyttää. Se, mitä porosta ajatellaan syntyvän, olisi jotain konkreettista - lähinnä paistia, filettä, nahkaisia esineitä tai poronsarvijauhetta. Sen synnyttämä kohu viittaa intertekstuaalisesti mätälihajupakkaan, joka oletetaan lukijoille tutuksi. Vähän aikaisemmin nimittäin lehdistö oli mässäillyt kohujutuilla eräästä konkurssikypsästä teurastamosta, joka oli päästänyt poronliharastonsa mätänemään. Kun abstrakti kohu kontrastoituu muu-pronominiin, joutuu

lukija ikään kuin hahmottamaan lukemansa uudelleen voidakseen ymmärtää, mihin tarkoitteisiin muu-pronomini oikein viittaa.

Samantyyppinen yhteensopimattomuus predikaattiverbin ja objektin välillä vallitsee seuraavissa otsikoissa:

(38) Yleisradio uusi pääjohtaja **etsii työmoraalia** (HS 3.1.90)

(39) Liitot jatkavat **tulosovun etsimistä** (HS 5.1.90)

Etsiä-verbiin on yleensä totuttu liittämään konkreettinen objekti, näissä esimerkeissä se kuitenkin on yllättäen abstrakti: työmoraali, tulosopu.

(40) Jätevesien puhdistus asukkaiden veroihin (HS 6.1.70)

Ei jätevesien puhdistus ole sellaisenaan pantavissa asiakkaiden veroihin, vaan puhdistuksesta aiheutuvat kustannukset lankeavat asukkaiden maksettaviksi veronkorotuksina.

(41) Nälkäpolitiikka täytti Romanian päiväkodit (HS 2.1.90)

Nälkäpolitiikka ja päiväkoti ovat eri kategorian ilmauksia, toinen abstrakti, toinen konkreettinen. Yhteensopimattomia ovat myös seuraavan otsikon sanat ruoka ja osuuskunnat:

(42) Kallis ruoka synnyttää osuuskuntia kaupunkeihin (HS 3.1.90)

Yhteensopimattomuus vallitsee myös subjektin ja predikaatin välillä: voiko ruoka synnyttää? Sekään, että osuuskuntia synnytetään, ei ole kovin tavallista. Ehkä hiukan luonnollisempaa on puhua niiden syntymisestä.

Otsikossa

(43) **Vihainen flunssavirus** runtelee kansaa (HS 5.1.90)

edellytetään virus olioksi, johon voidaan liittää erilaisia ominaisuuksia. Tämä virus on vihainen, joku toinen ehkä ystävällinen, surullinen jne.

Pateettiselta kalskahtava

(44) Stripteasen perusihminen luuttuaa vertaan (HS 10.4.93)

järkyttää dramaattisesti paljastuessaan kirjaimellisesti todeksi. Kyseessä nimittäin on aidsia sairastavan tanssijan omaelämäkerrallinen esitys näyttämöllä. Anteeksi pyydellen taiteilija konkreettisesti ottaa luutun ja pyyhkii suustaan valuneen veren estradilta. Odotuksenvastainen sana on perusihmisen oma veri, jota tämä joutuu luuttuamaan. Jos otsikko vaikuttaa paradoksaaliselta, on seuraava sitä vieläkin enemmän:

(45) Kuorma-auto jäi kahden junan alle (HS 2.1.70)

Lukijan mielikuvitus saa sopivasti askaroitavaa hänen yrittäessään pohtia, miten se käytännössä on mahdollista. Edes oheen liitetty valokuva ruttaantuneesta autosta ei tuo selvyyttä asiaan.

Esimerkkejä yhteensopimattomuudesta löytyy lähes päivittäin:

- (46) Englanti painiskelee kuolemantuomion kanssa (HS 6.1.50)
- (47) Muotoilu, joka muovasi naisen roolin (HS 11.10.93)
- (48) Kaavailu ajoi järjestöt sotapolulle (HS 8.1.70)

Tällainen yhteensopimattomilla aineksilla leikittely kyllä herättää huomiota, mutta ei ehkä aina ole kuviltaan ymmärrettävää; vaarana voivat olla jopa koomiset yhdistelmät, kuten eräässä otsikossa: "Vessat virastojen hampaissa".

4.4. Parallelismi

Metaforisuus ja yhteensopimattomien kielen aineksien käyttö ovat vain osa - joskin huomattava osa - otsikkokielessä esiintyvää poeettisuutta. Muunkinlaista poeettisuutta löytyy. Mielikuvitus on usein päästetty valloilleen hyödyntämään kielen runsasta arsenaalia. Seuraavaksi otan esiin joitakin harvemmin otsikoissa ilmeneviä piirteitä.

Otsikon pieni tila ja iskevyyttä tavoitteleva kieli tuntuisivat luovan hyvät edellytykset metriikan ja riittelyn käyttöön. Aineistosta en kuitenkaan löytänyt yhtään esimerkkiä, myöhemmältä ajalta sen sijaan yhden:

(49) Koff muuttaa - torni jää (HS 9.2.92)

Nähtävästi tällaista tehokeinoa ainakin pehmeiden uutisten otsikoissa käytetään, koska silmiini osui joistakin maakuntalehdistä seuraavanlaisia:

(50) Kollit jonoon - pallit pois (Sisä-Suomen lehti 1.4.93)

(51) Tavattu täitä, tarkkailkaa päitä (Lounaissuunta 23.9.93)

Poljento on esimerkeissä (49) ja (50) lähes sama, otsikossa (49) tosin Koff-sana on yksitavuinen. Tehokeinona on käytetty vastakohta-asettelua, jota symmetrinen rakenne tehostaa. Myös äänteellinen toistuvuus voi korostaa merkityksen vastakkaisuutta (Kantokorpi - Lyytikäinen - Viikari 1990: 49). Viimeinen otsikko (51) käyttää metriikan ohella loppusointuja täitä - päitä.

Kielellisen samankaltaisuuden hyväksikäyttöä voi esiintyä sekä sanallisella että rakenteellisella tasolla. Tuotetaan tutun kaltaisia skeemoja, jolloin voidaan jättää paljon sanomatta - lukijan täydennettäväksi. Tällöin on kuitenkin olemassa vaara, että viestin lähettäjän ja vastaanottajan skeemat ovat niin erilaisia, että sanoma tulkitaan toisin. Jos toimittaja otsikoi:

(52) Kommunismi on kuollut - elävätkö Elvi Sinervon teokset (HS 7.1.90)

edellyttää hän otsikon lukijan tuntevan alkuperäisen Ranskan Aurinkokuninkaan aikaisen fraasin "kuningas on kuollut - eläköön kuningas", jota otsikko mukaillen hyödyntää. Otsikossa

(53) Kuukautiset ovatkin iloinen asia (HS 16.10.93)

on uudelleen lämmitettynä kondomimainoksista tuttu iskulause "seksi on iloinen asia".

Parallelismia on myös vastakohtien käyttö. Se on mehukkaimmillaan liittyessään rakenteelliseen samankaltaisuuteen:

(54) Kommunismi on **kuollut** - **elävätkö** Elvi Sinervon teokset? (HS 7.1.90)

(55) Koff **lähtee**, torni **jää** (HS 9.2.92)

Otsikko (54) muodostuu ikään kuin kahdesta osasta: ensin todetaan kommunismin olevan kuollut, sitten kysytään, elävätkö Elvi Sinervon

teokset. Kommunismin rinnastamisella Elvi Sinervon teoksiin on haluttu implikoida teosten aatetausta. Myös seuraavassa otsikossa (55) on kaksi osaa, joista ensimmäisessä ilmoitetaan jotain lähteväksi, toisessa jääväksi. Se, mikä lähtee, on Koffin panimotoiminta ilmaistuna metaforisesti pelkällä Koff-sanalla, torni taas edustaa panimon rakennuksia.

(56) **Maailman nelonen** haastoi **Suomen ykkösen** lehtipeliin
(HS 5.1.90)

Otsikon (56) vastakohtaisuus ei ole verbeissä, vaan siinä kontrastoidaan jääkiekkjoukkueet paremmuuden perusteella: nelonen vastaan ykkönen. Attribuutitkin ovat keskenään vastakohtaisia: maailman - Suomen.

Seuraavat otsikot ovat pikkulauseita, joissa kummassakin on kaksi vastakohtaista elementtiparia:

(57) Ruotsissa **-51**
New Yorkissa **+16** (HS 6.1.50)

(58) HIFK 0 - 4 **tappiolta** 5 - 4 Cup-**voittajaksi** (HS 5.1.70)

Otsikossa (57) asetetaan vertailtaviksi lämpötilat sekä paikat, joissa ne on mitattu. Vaikka paikannimet ovat molemmat inessiivissä, niiden vastakkain asettelu on ilmeinen perustuen rakenteelliseen samankaltaisuuteen. Otsikko (58) taas kontrastoi tappiollisuutta ja voitokkuutta. Toisin kuin edellisessä otsikossa tässä ilmenee vastakohtaisuutta sijamuodoissakin: siirrytään erosijasta tulosijaan.

Otsikoissa esiintyy paljon soinnuttelua, sekä sananalkuista että sanansisäistä. Tämä vanha perisuomalainen tyylikeino tuntuukin olevan eräs suosituimpia poeettisuuden ilmentymiä eikä nykypäivänäkään osoita laantuvan. Sitä näkee jopa kovien uutisten otsikoissa. Lisähöysteenä on usein huumori:

- (59) Vaalimaan **tulli** **tukehtumassa** **turistiruuhkaan** (HS 2.2.92)
- (60) **Lapsilomalaisille** **Lapissa** jopa **kakarakaraokea** (HS 27.2.92)
- (61) **Vihainen** flunssavirus runtelee kansaa (HS 5.1.90)
- (62) VR tekee **varalta** paikan**varaukseen** käsipelisysteemiä (HS 3.1.90)

Tarkastelin vertailun vuoksi myös Suomen ruotsinkielisten lehtien otsikoita, mutta näistä en löytänyt yhtään esimerkkiä soinnuttelusta.

4.5. Tyylikeinojen motivaatiosta

Päivittäinen uutistarjonta luonnollisesti määrää, millaisia asioita kelpuutetaan etusivulle. Jos tapahtumia ei ole paljoa, mahtuu etusivulle myös vähempimerkityksisiä uutisia. Vaikka sanomalehdessä nykyään voidaan kirjoittaa mistä aiheesta tahansa, toki pääuutissivun rakentelussa noudatetaan yleisiä uutiskriteerien periaatteita.¹⁹ Asioiden kiinnostavuus

¹⁹ Utissivulta voi kuitenkin joskus löytää keventäviä välipaloja, jotka on va-

kuitenkin vaihtelee eri aikoina; 90-luvun lehtikirjoittelua esimerkiksi leimaavat yhteiset elinoloihimme vaikuttavat seikat: saastuminen, otsonikato, väestönlisäys ja kolmannen maailman nälkä, joista ei sata vuotta sitten tiedetty mitään.

Koska uutisoitavat asiat ovat erityyppisiä, on otsikoijan tärkeää määritellä kohderyhmänsä viestin perillemenon varmistamiseksi ja tyyllillisten kömmähdysten välttämiseksi. Uutisen aiheesta riippuu, millaisia lukijoita sen oletetaan kiinnostavan. Voidaan laatia otsikko: **"Säveltäjä purjehtii musiikkimeressä"** - se tuskin on outo taiteiden harrastajalle. Mutta jos aidstutkimuksesta otsikoitaisiin: **"Retrovirus kuriin - Rosetten kivi löytynyt"**, vaikuttaisi se vähintään kummalliselta ja ajatus jäisi arvoitukseksi²⁰. Seikka, mikä saa sen tuntumaan käsittämättömältä, on lähteen outous. Tässä on kohderyhmän ja metaforan lähteen välillä ristiriita: Rosetten kivi ei ehkä olekaan tuttu lääketieteellisen artikkelin lukijalle - ainakaan riskiä ei kannata ottaa. Järkevämpi otsikko kuuluisi: "Aidsin arvoitus selvinnyt - lääke kehitetty".

Kuitenkin voidaan otsikoida:

littu palstantäytteeksi. Tällainen on esimerkiksi uutinen, jonka otsikko kuuluu: "Kieli jäätynyt kiinni" (HS 6.1.50). Metaforasta ei suinkaan ole kyse, vaan tosita-pauksesta. Tämä tarina pikkutyön onnettomuudesta on yllättäen sijoitettu kah-denkymmenen täysin uutiskriteerit täyttävän uutisjutun joukkoon.

²⁰ Rosetten tai Rosettan kiveä käytetään metaforisesti tarkoittamaan vihjettä, johtolankaa tai oivallusta. Kivi löydettiin Pohjois-Egyptistä vuonna 1798. Siin hen oli hakattu kolmella kielellä kirjoitus, jonka avulla egyptiläisten hieroglyfi en arvoitus ratkaistiin. (Tietojätti 1991: 1318.)

- (63) Vilustumislääke kylvi kuolemaa
Englantilaiset tuomitsevat antihistamiinin (HS 4.1.90)

Jos uutinen olisi kotimaasta, olisi otsikon sävy luultavasti toinen, vakavampi. Sen sijaan maantieteellinen etäisyys vaikuttaa sanoman affektiivisuutta laimentavasti samoin kuin asian paikallisuus; kyseessä ei ole maailmanlaajuinen ilmiö, kuten edellisessä kuvitteellisessa aids-otsikossa.

Uutisen aiheen ja tapahtuman maantieteellisen etäisyyden lisäksi merkittävä tekijä otsikon tyyliasua muokattaessa on ajallinen välimatka, joskus myös raportoitavan asian kesto. Otsikko voidaan pukea metaforan muotoon:

- (64) Lääketiede uusien voittojen tiellä (HS 8.1.50)

Oikeastaan tämän otsikon alla oleva juttu ei olekaan uutinen sanan varsinaisessa merkityksessä, vaan selonteko pitkällä aikavälillä saavutetuista tutkimusten tuloksista. Kaikkein kovimpien uutisten otsikot eivät tunnu sisältävän poeettisuutta lainkaan. Ne ovat äärimmäisen asiallisia - eivät kuitenkaan niukkoja, vaan mahdollisimman täydellisiä lauseita, joilla on vältetty väärinkäsitysten vaarat.

4.6. Yhteenvetoa

Otsikon tyylikeinoista ei vuosisadan vaihteessa varsinaisesti vielä voitu puhua, koska otsikko-käsitekin oli muovautumaton. Useimmiten yhden tai kahden NP:n muodostama lauseke toimi otsikkona; aina ei otsikkoa ollut ollenkaan, juttu vain erotettiin edellisestä muutaman sanan lihavoinnilla ja joskus rivivälillä. Tyylikeinona näkyi lähinnä affektiivisia adjektiiveja.

30-luvulle tultaessa oli kehittynyt runsas variaatioiden kirjo. Otsikoissa käytettiin vaihtelevasti verbien eri aikamuotoja - jopa dramaattista preesenssiä. Erilaiset modaaliset ainekset olivat hyvin edustettuina: konditionaali ja potentiaali olivat tavallisia, samoin modaaliapuverbit. Useammin kuin koskaan pantiin otsikon loppuun huuto- tai kysymysmerkki. Erityyppisten adjektiivien käyttö rönsyili. Tyylillinen sekamelska korostui senkin vuoksi, että otsikoita oli huomattavan runsaasti (ks. taulukko s. 51).

Kirjavuus jatkui vielä 50-luvulla, tosin hieman maltillisempana. Metaforiset ilmaukset olivat löytäneet tiensä otsikoihin, adjektiivien käyttö sen sijaan oli vähäistä. Otsikkokieli vaikutti kuitenkin vielä sähkösanomatyyliä elliptisine lauseineen - samoin kuin 30-luvullakin.

Kokeilevan, jopa rönsyilevän ulkoasun ja sensaatiohakuksen tyylin jälkeen intouduttiin 70-luvulle tultaessa toiseen äärimmäisyyteen: niukkuus oli valttia. Ulkoasu sai linjakkuutta ja sanaluku pieneni, kun valittiin ilmaisuvoimainen verbi ja erilaisia kertakäyttöyhdyssanoja. Adjektiiveja viljeltiin säästeliäästi samoin kuin adverbejakin.

Lisäpituutta on otsikko yllättäen ruvennut saamaan taas 90-luvulta lähtien. Tavallisia ovat kuuden, seitsemän sanan lauseet, nykyään sitäkin pitemmät. Yhä useammin otsikon kumppanina näkee toisen, joskus kolmannenkin otsikon 30-luvun malliin. Tyylikeinoina viljellään runsaasti adjektiiveja ja innovatiivisia metaforia - osoitus viestinnän visuaalisemmasta suuntautumisesta. Yhteensopimattomien kielen elementtien kytkeminen toisiinsa tuntuu olevan erityisen muodikasta. Kuvallisuutta luo myös värikkäiden verbien valinta. Taloudellisuus ei enää ole ensisijainen kriteeri, siitä on todisteena elliptisten ja nimeävien otsikoiden väheneminen.

5. OTSIKKO TIEDON JA ASETEIDEN VÄLITTÄJÄNÄ

Vaikka uutisotsikko toisaalta on äärimmäisen niukka ja taloudellinen, toisaalta taas tyyllillisesti briljeeraava, on sen keskeinen tehtävä kuitenkin luovuttaa tietoa. Tässä luvussa pohdin otsikkokielen keinoja ilmaista, mikä tieto on uutta, mikä taas jo oletetaan tunnetuksi. Toiseksi tutkin, miten tietoa on mahdollista korostaa ja etualaistaa, kun tekstiä on rajattu ja otsikon yhteys kontekstiin joskus liki olematon.

Mielenkiintoinen on myös kysymys kirjoitetun tekstin mahdollisuuksista vihjata erilaisista näkökulmista kielellisin keinoin; ainahan ei haluta pelata selkeästi loogisilla argumenteilla, vaan asenteita esitetään varovaisen implisiittisesti. Petollista on, että informatiivisen uutiskielen odotetaan olevan neutraalia. Jokainen ilmaus kuitenkin pyrkii vaikuttamaan jollain lailla, ja informatiiviset lausumat ovat kaikkein implisiittisimpiä vaikuttamisen kannalta. Sanomalehtitekstikään eivät ole puhtaaasti informatiivisia, vaan juuri otsikoinnin avulla ne voivat vaikuttaa lukijoihin. (Leiwo ym. 1992: 92 - 93, 99.)

5.1. Tuttuus ja uutuus

Lauseen tuttua ja uutta informaatiota on usein määritelty objektiivisesti: tuttu on puhujan ja kuulijan yhteistä tietoa, uusi sen sijaan ei ole yhteistä (Brown and Yule 1983: 182). Halliday (1985: 277, ks. myös Shore 1992: 309 - 310) pitää ongelmallisena tätä "yhteistä tietoa" ja tähdentää, että tuttua/annettua on tieto, jonka puhuja *olettaa* kuulijalle tutuksi; mitään *varmasti* yhteistä tietoa on vaikea osoittaa. Hallidayn (1985: 59, 277) mukaan tuttu ja uusi ovat subjektiivisia ja puhujalähtöisiä. Tieto voi olla tuttu siksi, että se on aiemmin mainittu. Se voi olla tuttu myös tilanteesta, esim. **sinä** ja **minä**. Joskus puhuja retorista syistä haluaa esittää tuttuna tietoa, joka ikään kuin "on ilmassa". Uutta sen sijaan on tieto, jota ei ole ennen mainittu. Tavallaan uutena voi pitää myös tietoa, johon puhuja haluaa kuulijan kiinnittävän huomiota. Tällöin ei ole ratkaisevaa se, onko tieto ennen mainittu vai ei. Tutun ja uuden tiedon määrittelystä on useita ristiriitaisia käsityksiä. Vilkuna (1991: 7 - 9) esimerkiksi lähtee eri näkökulmasta. Hän korostaa *universaalia* tendenssiä, jonka mukaan vanha tieto pyrkii lauseessa asettumaan uuden edelle.

Hallidayn (1985: 277) mukaan tutun ja uuden oppositio ilmenee kielessä sen prosodiassa. Tunnusmerkitön ja yksinkertainen tooniryhmä jakaantuu niin, että tuttu tieto tulee ennen uutta. Tämä merkitään sävelkorkeuden vaihtelulla. Shore (1992: 315) olettaa, että suomessa tapahtuu samoin. Hallidayta soveltaen hän esittää, että puhutun kielen tunnusmerkitön informaatiorakenne on pohjana informaatiorakenteelle kirjoitetun kielen

lauseessa, jossa uusi tieto myös tulee tunnusmerkittävästi loppuun: Pekka lähti Turkuun (lihavointi on merkinä sävelkorkeuden noususta). Suomessa sanajärjestys tai fokuspartikkeli (jopa, myös, -kin, -kaan tms.) viittaa siihen, että lauseen informaatorakenteessa on jotain erikoista. (Shore 1992: 316 - 317.)

Sekä Hallidayn että Vilkun mukaan tutun jäsenen paikka sijoittuu yleensä lauseen alkuun. Jos siis otsikoidaan:

(1) Öljyvaara kasvaa Marokon rannikolla (HS 4.1.90)

oletetaan, että öljy on aiemmin mainittu. Tämä seikka ei kuitenkaan käy ilmi uutissivulta. Mutta kun palataan edellispäivän uutisointiin, löytyy seuraava otsikko:

(2) **Valtaisa öljylautta** lähestyi Marokon kalavesiä
Iranilaisaluksen vuodosta ehkä maapallon suurin öljykatastrofi
(HS 3.1.90)

Öljyvaara edellytetään siis tunnetuksi, koska aiheesta on kirjoitettu saman lehden edellispäiväisessä numerossa. Se, miksi otsikossa (2) uutena esitetty asia - valtaisa öljylautta - saakin ensimmäisen jäsenen paikan lauseessa, johtuu nyt muista syistä: on haluttu korostaa nimenomaan öljylautta-sanaa eikä Marokon kalavesiä. Kyse on fokusoinnista, josta enemmän seuraavassa luvussa. Öljylautta kuitenkin esitellään attribuutilla valtaisa, joten aivan uusi se ei enää ole.

Tyypillisesti tunnettuja ovat Hallidayn (1985: 277) mukaan deiktiset elementit, joita ovat **tänään**, **viime viikolla/vuonna**, **täällä**, **siellä**, **eilen** jne..

(3) **Viime vuonna** 210 polttohautasta, edellisenä 171. (HS 4.1.30)

(4) **Ensi vuosisadalla** kasvihuoneilmiö saattaa vaatia
suojapatojen rakentamista (HS 3.1.90)

Seuraavan otsikkoparin toinen otsikkolause on esimerkki tunnusmerkkisestä informaatorakenteesta:

(5) Puuttuvasta hoitopaikasta ehti valittaa jo 40 espooilaista
Tampere ja Savonlinn**akaan** eivät selviä lain velvoitteista
(HS 3.1.90)

Otsikon ensimmäisessä lauseessa puuttuvia hoitopaikkoja pidetään tuttuna/annettuna, ja lauseen loppupuoli tuo esiin uutta tietoa. Toisessa lauseessa taas fokuspartikkeli viittaa siihen, että informaatorakenteessa tapahtuu jotain erikoista: Tampere ja Savonlinna ovat fokusoituina lauseen alussa. Samaan tapaan on seuraavassa esimerkissä (6) fokusoitu Wales:

(6) Myös **Walesin** olisi saatava parlamentti (HS 2.1.50)

Huolimatta siitä, onko Wales aiemmin mainittu vai uutena esitetty, se on pantu lauseen alkuun siksi, että kirjoittaja haluaa tässä lukijan kiinnittävän erityistä huomiota siihen. Hallidayn (1985: 277) mukaan tällaisen sanajärjestyksen merkitys on: "pay attention to this".

Joskus lauseenalkuinen termi, vaikkei olekaan ennen mainittu, voi olla tunnettu sen perusteella, että se ikään kuin "on ilmassa" - siis liittyy aihepiiriin, josta on puhe. Tästä esimerkkinä otsikkopari:

- (7) Valtaisa öljylautta lähestyi Marokon kalavesiä
Iranilaisaluksen vuodosta ehkä maapallon suurin öljykatastrofi
(HS 3.1.90)

Iranilaisalus tuntuisi jälkimmäisessä otsikkolauseessa olevan tällainen puheena olevaan teemaan jollain lailla implisiittisesti liittyvä sana, vaikkei olekaan aiemmin mainittu. Iranilaisalus liittyy kontekstiin myös jutun yhteydessä olevan valokuvan sekä kuvatekstin kautta. Samantyyppisiä esimerkkejä löytyy muistakin otsikkoryppäistä.

Suomen kielessä lauseen informaatorakenne kytkeytyy sanajärjestykseen. Otsikoissakin siis sanajärjestyksestä voidaan käyttää tutun ja uuden tiedon järjestyksen vaihteluun.

5.2. Fokusointi

Aina ei ole helppoa määritellä, mikä lauseessa on uutta, mikä tuttua. Periaatteessahan uutisessa kaikki voi olla uutta tietoa. Vielä vaikeammaksi tuttuuden päättelyminen osoittautuu, jos tutkitaan vanhaa uutisaineistoa, koska käytettävissä ei useinkaan ole asioita tukevaa kontekstia. Yleensä tunnusmerkittömässä sanajärjestyksessä uuden jäsenen asema on lauseen (informaatioyksikön) lopussa. Hallidayn lähestymistavassa lause ei automaattisesti jakaudu tuttuun ja uuteen, vaan koko lause saattaa olla uutta informaatiota - siis myös lauseenalkuinen konstituentti. (Halliday 1985: 276 - 277.) Shoren (1992: 314) mukaan uusi tieto on mahdollista panna lauseen alkuun varsinkin silloin, kun se halutaan kontrastoida tai kun sitä halutaan erityisesti korostaa. Näin fokusoimalla voidaan osoittaa, mikä tekstissä on tärkeää: lukija saatetaan toimittajan armoille tarjoamalla uutinen lehden linjan mukaisesti.

Hakulinen ja Karlsson mainitsevat fokusoinnille kolme päätehtävää: oikaisu, kontrasti ja emfaasi. Oikaisulla puhuja korjaa jotain aiemmin mainittua, kontrastilla tarkoitetaan fokuksella ilmennettävää vastakohtaisuutta ja emfaasilla puhuja painottaa omaa näkemystään. (Hakulinen ja Karlsson 1988: 298.) Fokusointia ilmennetään sanajärjestyksellä tai fokuspartikkelilla (jopa, myös, -kin, -kaan tms.). (Vrt. esim. Hakulinen - Karlsson 1988: 41, 306 - 308.)

Seuraavissa otsikoissa saattaa olla kyse fokusoinnista, koska sanajärjestys ei ole tunnusmerkkinen. Aina sitä ei kuitenkaan vanhasta aineistosta voi päätellä, kun asioita valaiseva konteksti puuttuu.

(8) Paljon rautatiekalustoa Maon Kiinalle N:liitosta (HS 4.1.50)

(9) Turkkilaisvastaisia lakkoja Bulgariassa (HS 6.1.90)

Otsikoiden ensimmäinen NP on korostunut. Edellä olevat otsikot olisi voitu muotoilla toisin:

(10) Maon Kiinalle paljon rautatiekalustoa N:liitosta

tai

(11) Neuvostoliitosta paljon rautatiekalustoa Maon Kiinalle

(12) Bulgariassa turkkilaisvastaisia lakkoja

Eksistentiaalilauseen sanajärjestystä voidaan vaihdella "Turkkilaisvastaisia lakkoja Bulgariassa" tai "Bulgariassa turkkilaisvastaisia lakkoja" riippuen siitä, mitä lauseenjäsentä halutaan painottaa.

(13) Ruotsista 500 koululaista ilmaiseksi Suomeen kesäksi
(HS 8.1.50)

Otsikko (13) eroaa sanajärjestykseltään tavanmukaisesta: halutaan korostaa, että koululaiset tulevat Ruotsista. Samantyyppinen rakenne on seuraavassa otsikossa, jossa tähdennetään kuukiviä tuotavan nimenomaan Suomeen:

(14) **Suomeen** lisää kuukiviä (HS 4.1.70)

Toisaalta taas otsikko

(15) **Formosalle** ei anneta apua (HS 6.1.50)

ei välttämättä ilmaise, että Formosa olisi *korostettu*, vaan tunnusmerkittävästi sitä, että Formosa on *tuttu* - siitä on todennäköisesti käyty keskustelua edellisten päivien medioissa. Tätä tukee ei-sana, joka vihjaa, että avunantoa ainakin on ehdotettu. Paluu parin päivän takaiselle uutissivulle vahvistaa:

(16) Amerikka ei puutu **Formosan** puolustukseen (HS 4.1.50)

Jos otsikoidaan

(17) 45 asteen pakkanen Hyrynsalmella (HS 8.1.50)

ei liene epäilystäkään sanajärjestyksen funktiosta: 45 asteen pakkanen on Suomessa harvinainen ilmiö, joten se fokusoidaan, ilmoitetaan ensimmäisenä lauseessa, vaikkakin tämä asema kuuluisi Hyrynsalmelle, jota voidaan pitää tuttuna/annettuna.

Fokusointi on poikkeamista totutusta, lausetyypille ominaisesta sanajärjestyksestä. Suomalaisessa otsikkolauseessa sanajärjestys lähes säännönmukaisesti on subjekti, predikaattiverbi (mikäli se on pantu näkyviin), objekti ja sitten mahdolliset muut määreet (eksistentiaalilauseet tekevät poikkeuksen). Kun objektia halutaan korostaa, se pannaan otsikossa ensimmäiseksi jäseneksi, ja tällöin yleensä käytetään passiivirakennetta:

(18) **Kuuteoria** esitellään Houstonissa (HS 6.1.70)

(19) **Muistomerkki** räjähdytetty ilmaan (HS 5.1.30)

Pikkulausettakin voidaan otsikkokielessä käyttää haluttaessa korostaa objektia:

(20) **Sovinto** paperille SKP:n riidassa (HS 4.1.70)

(21) **Tukikohtia** USA:lle Formosalta aseapua vastaan Tsiangille
(HS 3.1.50)

Suomen kielen verbijohdoksista löytyy myös muita mahdollisuuksia sanajärjestyksen muunteluun. Esimerkiksi automatiivijohdosta -u/-y- käyttämällä saadaan lauseen looginen objekti syntaktiseksi subjektiksi, jolloin se sijoittuu lauseen alkuun.

(22) Y-ammustuotanto **elpyy** Peenemündessä (HS 2.1.50)

(23) Tykkiveneiden arvoitus **säilyy** (HS 2.1.70)

(24) Lauttasaaren uusi silta **juuttui** pystyyn (HS 6.1.70)

(25) Kauppaneuvottelut **jatkuvat** Moskovassa (HS 8.1.50)

Otsikon (26) sanajärjestys on tunnusmerkitön:

(26) Kansalliskokouksen sijaan toinen parlamenttaarinen elin
(HS 3.1.30)

Ensimmäiseksi jäseneksi on sijoitettu tunnettu kansalliskokous. Toinen parlamenttaarinen elin lauseen viimeisenä konstituenttina on vielä hahmottumaton, sillähän ei ole nimeäkään, joten se ikään kuin esitellään tunnetumman käsitteen, kansalliskokouksen avulla.

Aiempaa tietoa korjaavana voi pitää otsikkoa

(27) Kuukautiset ovat**kin** iloinen asia (HS 16.10.93)

joka presupponoi, että kuukautisia on aiemmin pidetty pelkästään negatiivisena ilmiönä. Fokuspartikkelilla on tässä osoitettu, että ilmiölle on nyt löydetty uusi, positiivinen selitys. Jos otsikko kuuluisi: "Kuukautiset ovat iloinen asia", olisi se pelkkä toteamus, että juuri näinhän on aina ajateltukin.

Fokusointi on tärkeä tekijä lehden luodessa linjaansa. Eri lehdet sorvaavat samasta aineistosta jutun, jonka kärki ilmenee otsikossa. Toimittajien näkemykset asioiden tärkeydestä saavat muotonsa kielen tasolla paitsi sanojen valinnassa, myös niiden järjestyksessä. Täten ne muokkaavat lukijankin maailmankuvaa. Ongelmana on otsikon näennäinen

objektiivisuus, jolloin lukija on kykenemätön erottamaan, minkä instanssin diskurssiin toimittaja milloinkin sitoutuu.

5.3. Teema ja reema

Tutun ja uuden käsitteeseen punoutuu hankalasti teeman ja reeman käsite. Kyseessä on kuitenkin kaksi eri käsiteparia. Teema-reema oppositio liittyy tekstin topiikkiin. Lauseen tematiikalla eli informaatorakenteella Hakulinen ja Karlsson (1988: 298) tarkoittavat sen konstituenttien sellaista keskinäistä järjestystä, joka ilmentää muita kuin kieliopillisia suhteita. Teemana pidetään verbinetistä nominaalista konstituenttia, reemana taas lauseen loppuosaa, sitä mitä puheenaiheesta sanotaan. Shoren (1992: 323) mukaan peukalosääntö on, että useimmissa tapauksissa suomen deklaratiiivilauseita topikaalisena teemana on eksperientaalinen konstituentti, joka on välittömästi finiittiverbin edellä, tästä eteenpäin alkaa reemaosa.

Otsikkokielessä ei teema-reema -järjestys yleensä ole ongelmallinen, vaan noudattelee kielioppirakenteen järjestystä. Teemana on hyvin usein lauseen kieliopillinen subjekti. Kangasharjunkin (1980: 98) havaintojen mukaan otsikoiden sanajärjestys on hämmästyttävän vakaa. Lauseissa siis teema-reema -järjestys noudattelee kielioppirakenteen järjestystä. Tätä todistaa omakin aineistoni:

(28) Autobussi syöksynyt jokeen Espanjassa.

(HS 8.1.30)

(29) Ilotulitusraketti haavoitti kahta (HS 2.1.70)

(30) Kallis ruoka synnyttää osuuskuntia kaupunkeihin (HS 3.1.90)

Otsikoista (29) ja (30) voi huomata, ettei suomen kielen sanajärjestys aina anna mahdollisuutta sijoittaa objektia lauseen alkuun (vrt. passiivin käyttö ja automatiivijohdokset, joita käsittelin edellä, luku 5.2.).

Aina eivät teema ja reema lankea yhteen tutun ja uuden käsitteen kanssa:

(31) Myös Walesin olisi saatava parlamentti (HS 2.1.50)

Otsikkolauseen teemana on tässä Myös Walesin ja reemana loppuosa olisi saatava parlamentti. Uusi asia lauseessa on Walesin - siis sama kuin teema. Myös on tässä fokuspartikkeli. Lauseen reema onkin nyt tuttu asia, koska otsikko implikoi, että jossain muualla parlamentti olisi jo saatu.

Otsikot voivat olla poikkeavia teema-reeman sekä tuttu-uusi -opposition kannalta silloin, kun ne ovat "pikkulauseita" (ks. luku 3.), eivät siis täydellisiä lauseita, mikä seikka luonnollisesti vaikuttaa niiden epätavalliseen sanajärjestykseen.

(32) **Sovinto** paperille SKP:n riidassa (HS 4.1.70)

(33) **Tukikohtia** USA:lle Formosalta aseapua vastaan Tsiangille
(HS 3.1.50)

Vaikka pikkulauseissa ei yleensä voida osoittaa teema-reema -rakennetta, ovat edelliset otsikkolauseet poikkeuksellisia. Koska niissä on kaksi konstituenttia, voidaan ensimmäinen käsittää teemaksi, toinen reemaksi. Vaihtoehtoisesti lauseita voisi pitää elliptisinä, jolloin otsikosta (32) olisi jätetty ilmaisematta verbimuoto pantiin ja otsikosta (33) luovutetaan.

5.4. Henkilöiden esittely

Otsikoissa käytetään erilaisia keinoja esitellä henkilö (tämä koskee myös joitakin henkilöihin verrattavia olioita, esim. laivoja). Nimen edessä käytetään titteliä tai muuta määrettä:

(34) **Tri** Birger Wiik lähti Houstonin kokoukseen (HS 4.1.70)

(35) **Kapt.** Byrdin naparetki. (HS 5.1.30)

(36) **Ministeri** Varjosen lausunto (HS 6.1.50)

Nykyään tittelin käytöstä on luovuttu, yleisempää tuntuu olevan henkilön määrittelemisen edeltävässä tai seuraavassa otsikkolauseessa:

(37) **Noriega** heti oikeuteen USA:ssa huumarikoksista
Panaman entinen diktaattori antautui amerikkalaisille
 (HS 5.1.90)

(38) **Koivisto** vetosi vakavasti työmarkkinaosapuoliin
Presidentti puolusti hallitusta tuloratkaisun
 rakentamisessa (HS 2.1.90)

Otsikossa (38) tosin presidentti-sanaa ei välttämättä ole käytetty määrittelemään Koivistoa, vaan korvaamaan nimi toiston välttämiseksi.

Henkilö voidaan esitellä myös toisen, tunnetumman kautta:

(39) **Wilhelm I:sen** jälkeenjäänyt puoliso kuollut. (PL 8.1.90)

(40) **Paavin** veli kuollut (HS 4.1.30)

Joskus määrittely tapahtuu valtion, puolueen laitoksen yms. avulla:

(41) **Itä-Saksan** Gysi:
Vieraat joukot kotiin molemmista Saksoista (HS 7.1.90)

(42) **Kymmenen** Casimir Ehrnrooth:
Halpa tuontipuu välttämätöntä metsäteollisuudelle (HS 2.1.90)

(43) **Vihreiden** Eero Paloheimo räjäyttäisi sosiaalipolitiikan
(HS 3.10.93)

Kun esiteltävälle annetaan "titteli", se ikään kuin tulee tutuksi. Titteliä yleisempi on kuitenkin substantiivi-, adjektiivi- tai genetiiviattribuutti:

(44) **Wärjäri** Rynénin mattotehtaasta. (PL 8.1.1890)

(45) **Suomalainen hl** "Iris" karille Tukholmassa (HS 1.1.30)

(46) **Kaljaasi** "Lèon" haaksirikko. (HS 3.1.30)

(47) **Saksan** Max Reimann omantunnonvaivoissa (HS 6.1.50)

Näkee myös käytettävän molempia:

(48) **Yleisradion uusi** pääjohtaja etsii työmoraalia (HS 3.1.90)

(49) **Suomen pankin pääjohtaja** Rolf Kullberg tulostuvasta:
Kallion ehdotusta ei ole varaa hylätä (HS 6.1.90)

Genetiiviattribuutti on otsikkokielessä tyypillinen. Se korvaa usein paikallissijan ja on korostunut, koska sijoittuu lauseen alkuun:

(50) **-Kiinan rautatiet.** (PL 4.1.1890)

Otsikko (50) voisi kuulua: "Rautatiet Kiinassa" tai "Kiinalaiset rautatiet".
Genetiiviattribuuttia voidaan siis käyttää myös adjektiivin sijasta.

Joskus määre on pääsanansa jäljessä, kuten seuraavassa esimerkissä, jossa se ilmoittaa henkilön kotipaikan:

(51) **Oppositiomies Israelista:**
"Maamme kuuluu myös arabeille" (HS 4.1.70)

Esittelyyn on mahdollista käyttää enemmänkin tilaa. Seuraava esirivin muodostama viisisanainen pikkulause kokonaisuudessaan palvelee tätä tarkoitusta:

(52) **Vaikuttajia uuden oopperatalon kulissien takaa:**
lipunmyyjä (HS 2.10.93)

Samaan tapaan otsikoitiin jo 30-luvulla, vaikkei esirivi vielä ollut käytössä. Otsikot vain ajan tavan mukaan erotettiin toisistaan pisteellä, jolloin niiden yhteys oli löyhempi:

- (53) **Ranskalainen risteilijä haaksirikkoutunut.**
 "Edgar Guinet" ajanut karille Algerian rannikolla. (HS 7.1.30)

Kun toimitus katsoo, ettei henkilö esittelyä kaipaa, riittää pelkän nimen käyttö:

- (54) **Parker Gilbert** ja kenties myös **Schacht** saapuvat Haagiin. (HS 5.1.30)
- (55) **Zilliacus** joutunut epäsuosioon Moskovassa (HS 3.1.50)
- (56) **Popov** rakennustoiminnan ministeriksi (HS 3.1.50)
- (57) **Lien** ohjeet v:ksi 1950 (HS 3.1.50)
- (58) **Paavo Haavikko:**
 "Työni teatterille on nyt valmis" (HS 3.1.90)
- (59) **Nikkola** pudotuspelin paras (HS 5.1.90)
- (60) **Noriega** heti oikeuteen USA:ssa huumarikoksista
Panaman entinen diktaattori antautui amerikkalaisille (HS 5.1.90)

Otsikossa (59) on kyse urheilijasta. Urheilu-uutisten otsikot tuntuvat suosivan pelkän sukunimen käyttöä. Poliittinen henkilö Noriega otsikossa (60) taas varmuuden vuoksi määritellään seuraavan otsikkolauseen avulla.

Kaikkein estottomimmin otsikoivat iltapäivälehdet, julkisuuden henkilöt ovat niille vapaata riistaa, josta käytetään etu- tai lempinimiä: Arja (Koriseva), Katri-Helena (Kalaoja), Teemu (Selänne), Kata (Kärkkäinen), Juice (Leskinen) jne.

Ei ole yllättävää, että otsikoissa arvonimien käyttö väheni 50-luvulta eteenpäin. Tiedotus - myös visuaalinen - oli nopeaa ja kaikkien saatavilla; se enteili "maailmankylän" muodostumista. Toinen syy oli statuserojen lieventyminen. Lisäksi huomattiin, ettei muodollisuus aina ole hienotunteisuutta eikä "tittelin" käyttö korreloi kohteliaisuuteen. 30-luvulla saatettiin kaihtelematta kirjoittaa:

(61) **Murhaaja, työmies** K. S. Tuominen pidätetty Käpylässä.
(HS 8.1.30)

Näin ei henkilöitä nykyisin saa leimata.

Joskus esittelyn voi korvata valokuva. Seuraavan otsikon (62) yhteyteen esimerkiksi on liitetty Esko Salmisen kasvokuva (tosin ilman lintuhäkkiä):

(62) **Salminen** protestoi lintuhäkki päässään (HS 3.1.70)

Kuvateksti tarkentaa kenestä Salmisesta on kyse:

(63) **Esko Salminen** näytteli lintuhäkki päässä: "Onko meillä varaa heittää lahjakkuuksia menemään?"

Henkilö - samoin kuin mikä tahansa otsikossa esiin tuotu asia - voi olla vieras (uusi) tai yleisesti tuttu. Tutunkin henkilön tuominen otsikkoon silloin, kun hänen nimensä ei pitkään aikaan ole ollut esillä julkisessa keskustelussa, edellyttää määrittelyä. Tittelien ja määreiden käyttöön vaikuttava seikka on, miten tutuksi henkilö lukijoille *oletetaan*. Tuntemattomat esitellään tuttujen kautta; samaa tarkoitusta palvelee täsmentävien määreiden käyttö. Erilaiset puolueet, yhdistykset tai firmojen nimet henkilön yhteydessä sijoittavat tämän omalle paikalleen yhteiskunnassa.

5.5. Otsikkokielen sävyt

Puhutun kielen ilmeikkyyteen verrattuna lineaarisemman, kirjoitetun kielen keinot ilmaista sellaisia ei-kieliopillisia asioita kuin korostukset, implikaatiot, lisämerkitykset ja sävyt näyttäisivät vähäisiltä. Tarkempi tutkimus kuitenkin osoittaa, että myös kirjoitetulle kielelle on kehittynyt "oma prosodiansa" asenteiden ilmaisemiseksi. Sanajärjestys on luonnollisesti tyypillisin ja selkein tapa etualaistaa ja painottaa (ks. luku 5.1. ja 5.2). Hienompia vivahteita voidaan luoda sanavalinnoilla. Lisämerkityksiä saadaan aikaan vieläkin implisiittisemmin presuppositioilla, metaforilla sekä Gricen maksiimeja rikkomalla, esimerkiksi sanomalla

enemmän kuin on tarpeen. Edellä mainitut keinot toki pätevät puhuttuunkin kieleen, mutta juuri kirjoitetussa kielessä ovat omimmillaan varsinkin metaforat sekä sanojen erilainen, yllätyksellinen kytkeminen toisiinsa. Kirjoitettuun kieleenhän on mahdollisuus uhrata runsaasti aikaa sekä sitä tuotettaessa että tulkittaessa.

5.5.1. Adjektiivit ja otsikon tulkinta

Sanavalinta on eräs kielen keino vaikuttaa kuulijaan/lukijaan. Vaikka raja vaikuttamaan pyrkivän ja neutraalin kielenkäytön välillä on liukuva, voidaan otsikoista osoittaa kirjoittajan asenteita kuvaavia ilmauksia. Värittyneitä sanoja ovat monet adjektiivit ja adverbit. Metaforien yhteydessä (luku 4.) käsitelin yhteensopimattomia kielen aineksia, joilla tarkoitin eri sanaluokkien yhdistelemistä siten, että syntyy metaforan tavoin toimiva vaikutelma. Nykyään adjektiiveja ja modaalisia adverbeja käytetään otsikoissa samantyyppisessä funktiossa. Metaforisuuden ohella ne voivat ilmaista myös presuppositioita.

Adjektiivit ovat syntaktisesti hyvin lähellä substantiiveja (Hakulinen ja Karlsson 1988: 77). Niitä voidaan ryhmitellä monella tavalla. Hakanen (1973: 21) esittää jaon relatiivisiin ja absoluuttisiin. Relatiiviset sisältävät luontaista vertailua (pieni, suuri, hyvä jne.), absoluuttiset taas ovat yleensä johdettuja eivätkä sisällä vertailua (suomalainen, uusittu, metallinen jne.).

Otsikkokieli suosii näitä kumpaakin tyyppiä, koska ne ovat objektiivisia - eivät siis ilmaise asenteita eivätkä arvostuksia.

Suomalaisessa otsikkokielessä adjektiiveja on jonkin verran käytetty aina. 30-luvulla ja sitä ennen niiden valintaan ei kiinnitetty huomiota, vaan viljeltiin affektiivisia ilmauksia: hirveä, kauhea, kaamea jne. Tämä saattoi johtua otsikkokielemme kehittymättömyydestä, normien puutteesta. 30-luvulta eteenpäin adjektiivien käyttö tuli maltillisemmaksi. Tavallisimmat adjektiivit olivat uusi, hyvä, suuri -tyyppisiä relaatioita ilmaisevia. Usein käytettiin myös karitiivijadjektiiveja kuten nykyäänkin: nuhteeton, sopimaton, perätön jne.

Sellaisia tunteisiin vetoavia ilmauksia, mitkä itäisiin kulttuureihin kuuluvissa kielissä ovat yleisiä, ei länsimainen lehtikieli suosi. Syynä adjektiivien erilaiseen käyttöön on kulttuurien erilaisuus sekä se kielellinen seikka, että meillä attribuutit sijoitetaan ennen pääsanaansa, kun taas esimerkiksi arabiasassa niitä voi latoa pääsanansa jälkeen useita peräkkäin (Palva 1993). Jos suomalainen lehtikieli käyttää adjektiiveja varauksellisesti ja valikoiden, ovat ne sitäkin yleisempiä arabialaisissa lehtiotsikoissa:

(64) "Urheat soturimme valtasivat **raukkamaisen** vihollisen tukikohdan"

Meillä on jo 40-luvulta lähtien yritetty säädellä adjektiivien käyttöä, varsinkin sellaisten, joilla ei ole suurta informaatioarvoa (Routavaara 1944:

176)²¹. Aiemmin adjektiiveja - arvottaviakin - kyllä käytettiin, mutta esimerkiksi otsikoissa

(65) **Hirveitä** kauhunäytelmiä. (HS 3.1.30)

(66) **Kamala** murha. (PL 4.1.10)

(67) **Kaamea** sairaalapalo USA:ssa (HS 8.1.50)

adjektiivit eivät tuo mitään uutta, vaan toistavat itsestäänselvyyksiä: murhat, kauhunäytelmät ja tulipalot ovat useimmiten kamalia ja hirveitä. Sen sijaan jos otsikoidaan

(68) USA ei aio pitää **pahaakaan** kiirettä (HS 8.1.50)

voidaan paha-sanalle ajatella muunlainen, sen yleisestä käytöstä poikkeava, konnotatiivinen merkitys, jolloin koko lause saa väheksyvän sävyn: USA:lle asia ei ole tärkeä.

Hyvin informatiivisia ovat sellaiset adjektiivit, joiden voi ajatella korvaavan kokonaista sivulausetta, siis muodostavan prosessin:

(69) Geneven **tappiolliset** neuvottelut (HS 8.1.30)

(70) **Sopimukseton** tila uhkaa lentokenttäkiistassa (HS 8.1.90)

²¹ Eräs syy tällaiseen askeettisuuteen on, että meillä - toisin kuin esim. Yhdysvalloissa - lehdet tilataan koteihin, eikä etusivun siinä mielessä tarvitse olla sensaatiohakuinen.

Jos ensimmäinen otsikko (69) muunnettaisiin täydelliseksi lauseeksi, se voisi kuulua: "Geneven neuvottelut päättyivät tappioon". Toisessa (70) otsikossa taas ajatus on, että lentokenttäkiistaa ei ole vielä sovittu. Samaa päämäärää palvelee myös verbin ensimmäisen ja toisen partisiippimuodon käyttö, mikä lähenee kieliopillista metaforaa:

(71) Mielikuvituksellisuudessaan vertojaan **hakeva** rikossarja
Laitilassa (HS 4.1.50)

(72) **Uusitun** talon katto pelasti rakennustyöläiset - Palokunta sai kaksi
uutta vesitykkiä (HS 5.1.50)

(73) **Kaapatusta** tutkasta uusi valtti Israelille (HS 5.1.70)

Adjektiivien metaforinen käyttö on nykyisin yleistynyt. Otsikossa (74) adjektiivi on valittu ikään kuin toisesta yhteydestä, jolloin se on tavallaan hieman yhteensopimaton pääsanansa kanssa:

(74) Yhdysvaltain kongressi alkanut **kiivaan** istunnon (HS 4.1.50)

Istuntohan ei voi olla kiivas, mutta kun nämä termit liitetään yhteen, syntyy vaikutelma istuntoon osallistujien toiminnan laadusta.

Myös seuraavassa otsikossa (75) on yhteensopimattomuutta; tuskin viruksilla on tunne-elämää, oletettavasti ei ainakaan sellaista kuin inhimillisillä olioilla:

(75) **Vihainen** flunssavirus runtelee kansaa (HS 5.1.90)

Nimittämällä virusta vihaiseksi, syntyy konkreettinen kuva sen aiheuttaman flunssan luonteesta: se on ankara ja herkästi tarttuva.

Adjektiivien käyttö on evaluointia. Aiemmin, 1890-luvulta 1930-luvulle adjektiiveja käytettiin harvemmin, mutta kun niitä käytettiin, ne olivat voimakkaita. Asioiden luonnehtiminen kaameiksi, kauheiksi ja hirveiksi on ikään kuin liioittelua, Gricen maksiimien rikkomista: sanotaan enemmän kuin on tarpeen. Adjektiiveja käytettiin niukasti ja maltillisesti 50- ja 70-luvuilla, mutta 90-luvulta lähtien näyttää suomalainen otsikkokieli viljelevän niitä selvästi enemmän. Käyttö liittyy ennen kaikkea erilaisten relaatioiden ilmaisemiseen (Hakanen 1973: 21, 24). Toisinaan adjektiivit ikään kuin implisiittisesti korvaavat verbin toimintaa. Joskus niiden avulla luodaan sivumerkityksiä, eikä metaforinenkaan funktio ole aivan vieras.

Sivumerkityksiä ja täsmennyksiä saadaan aikaan paitsi adjektiiveja, myös adverbeja käyttämällä. Adverbit ilmaisevat selkeästi viestijän asenteita, joten otsikkokieli pyrkii välttämään niitä. Löysin kuitenkin muutamia:

(76) Puuttuvasta hoitopaikasta ehti valittaa **jo** 40 espooalaista (HS 3.1.90)

(77) Washingtonissa palaa **arveluttavan** usein. (HS 5.1.30)

Otsikossa (76) ei varmuudella voi sanoa, kenen mielestä 40 tyytymätöntä espoolaista on paljon. Samoin otsikossa (77) jää epäselväksi, ketä tulipalojen runsaus arveluttaa: toimittajaa, viestintä vai tietolähdettä.

(78) Koiviston vetoamus ei **vielä** vaikuttanut (HS 3.1.90)

Vielä-sanana otsikossa (78) voisi tulkita jonkinlaiseksi toimittajan kannanotoksi Koiviston vetoamuksen puolesta: "toivottavaa olisi, että se pian vaikuttaisi".

Asenteita ilmaisevia adverbeja kyllä saatetaan käyttää otsikoiden suorissa lainauksissa, jolloin ei synny epäselvyyttä siitä, kenen asenteista on kyse:

(79) "Palkankorotus ei edistä **tuntuvammin** inflaatiota"
Pääministeri Fagerholmin haastattelulausunto (HS 5.1.50)

5.5.2. Presuppositiot piilomerkitysten luojina

Presuppositioiden käyttö on implisiittistä vaikuttamista. Presuppositioilla tarkoitetaan lauseeseen upotettuja väittämiä, jotka esitetään itsestään selvyyksinä. Näiden ilmausten vaikuttamispyrkimyksiä on vaikeampi havaita kuin esimerkiksi leksikaalisten keinojen käyttöä. (Leiwo ym. 1992: 99.) Seuraavissa otsikoissa on kyse presuppositioista:

(80) Palkkasäännöstelypäättös uusittu, palkkoja ei sidota **enää** indeksiin (HS 6.1.50)

(81) Suomen ja Viron yhdysliikenne.
Saadaanko neuvottelut **jälleen** käyntiin? (HS 4.1.30)

(82) -**Yhä** uusia murhia Pohjanmaalla. (PL 4.1.1890)

Otsikko (80) herättää ajatuksen, että palkat ovat tähän asti olleet indeksisidonnaisia. Otsikossa (81) taas halutaan muistuttaa, että yhdysliikenteestä on ennenkin neuvoteltu. Otsikon (82) yhä-sana implikoi, että Pohjanmaalla nyt tapahtuneet murhat eivät ole ensimmäisiä, vaan niitä on vastikään tapahtunut muitakin.

(83) Lucacsin ja Justhin yhteishommat **rauenneet**. (HS 1.1.10)

Otsikossa (83) edellytetään, että Lucacsilla ja Justhilla on ollut yhteishommia, muutenhan ne eivät olisi voineet raueta. Seuraavassa (84) otsikossa deiktinen palata-verbi presupponoi, että Ranskassa työehtoneuvottelut ovat joskus aiemminkin olleet vapaat:

(84) Ranska **palaa** vapaisiin työehtoneuvotteluihin (HS 6.1.50)

(85) Ruotsi **perui** bulgariaalaisten karkoitukset (HS 6.1.90)

Otsikossa (85) oletetaan Ruotsin karkottaneen bulgarialaisia, muutenhan peruminen ei olisi mahdollista.

Presuppositioilla voidaan luoda tai ainakin muokata mielikuvia. Niillä voidaan myös vihjata ja saada aikaan lisämerkityksiä. On sanottu, että

kerran irti päästettyä valhetta ei totuus koskaan voi tavoittaa. Vaikka onkin liioiteltua rinnastaa presuppositioiden käyttöä suoranaiseen valehteluun, jäävät niiden avulla esitetyt vihjeet helposti kytemään ihmismieliin.

Seuraava otsikko (86) sisältää konventionaalisen implikoinnin. Otsikko ei kerro pelkästään sitä, että ihmishenkiä on tuhoutunut. Ensimmäiseen konstituenttiin sijoittuva -kin-liitepartikkeli antaa ymmärtää, että lisäksi on tuhoutunut jotain muuta:

(86) Hirmumyrsky Ruotsissa.

Ihmishenkiä**kin** tuhoutunut

(HS 5.1.10)

5.6. Erilaista modaalisuutta

Tärkeä asenteiden ilmentäjä on modaalisuus, jota sivusin pikkutekstien yhteydessä. Kuten edellä (luku 3.3.3.) totesin, modaalisuutta esiintyy suomalaisissa uutisotsikoissa, vaikka se esimerkiksi englantilaisissa on harvinaista. Hakulinen ja Karlsson (1988: 262) erottavat kolme modaalisuuden peruslajia: loogisen, episteemisen ja deonttisen. Deonttista modaalisuutta edustavat modaaliverbit, episteemisen ilmenemismuotoja taas ovat adverbit, myös adjektiiveista johdetut. Looginen modaalisuus sen sijaan ei ilmene niinkään kielellisinä ilmaisuina, vaan sillä ymmärretään pikemminkin jatkumoa, jonka ääripäät ovat toisaalla mahdollinen ja toisaalla välttämätön.

Koska uutisen - siis myös otsikon - halutaan vaikuttavan objektiiviselta, pyritään sen kielenkäytössä neutraaliuteen. Episteemiseen modaalisuuteen sisältyy yleensä subjektiivinen panos. Näin ei kuitenkaan aina tarvitse olla. Vaikka otsikoissa

(87) Koivisto vetosi **vahvasti** työmarkkinaosapuoliin (HS 2.1.90)

(88) Viljapula Pohjois-Suomessa.

Vilja **aiotaan** ostaa maan eteläosista.

Tarkoitukseen **pyydetäneen** valtiolta lainaa. (HS 8.1.30)

esitettävät toteamukset sisältävät episteemisen arvion, se on intersubjektivaalinen. Ei siis välttämättä ole kyse käsityksestä, joka on vain viestijällä. Deonttinen modaalisuusasteikko sen sijaan on sallimisen ja velvollisuuden modaalisuutta ja koskee ihmisten intentionaalisia tekoja. (Hakulinen ja Karlsson 1988: 263.) Otsikkokieli välttää intentionaalisuutta.

5.6.1. Verbien modaalisuus

Luvussa 3.3.3. esitin joitakin esimerkkejä modaalisten verbien ja modusten käytöstä otsikoissa. Usein alkuaikojen otsikot - pikkulauseina - eivät sisältäneet finiittiverbejä, niiden käyttö on vasta 30-luvulta lähtien lisääntynyt, samoin niihin liittyvä modaalisuus. Moduksista konditionaali ja varsinkin potentiaali ovat pesiytyneet uutiskieleen vankasti. Potentiaali on pelkästään yleiskielen muoto, mikä on vaikuttanut siihen, että sitä käytetään tavallisesti objektiivisessa, episteemisessä merkityksessä, siis ilmaistaessa yleistä, tilastoperäistä tai "luotettavista lähteistä" peräisin olevaa arvelua (Hakulinen ja Karlsson 1988: 274).

Otsikkokieli käyttää verbien moduksia ja modaalisia apuverbejä, mutta siten, ettei viestijä itse sitoudu lausumaansa eikä objektiivisuuden vaikutelma näin kärsi:

- (89) Töölön uusi seurakuntatalo.
Rakennustyöt päättymässä.
Talo **voitaneen** vihkiä tarkoitukseensa pääsiäisenä. (HS 8.1.30)
- (90) Ensi vuosisadalla kasvihuoneilmiö **saattaa** vaatia suojapatojen rakentamista (HS 5.1.90)

Kun finiittiverbejä on ruvettu käyttämään otsikoissa runsaammin 90-luvulle tultaessa, on niihin liitetty mahdollisuuksien mukaan modaalisuuttakin - ennen kaikkea siksi, että otsikko heijastaisi uutisjutun täsmällisesti.

5.6.2. Kiellot

Modaalisuuteen kuuluvat myös kiellot. Kieltolause liittyy kiinteämmin kontekstiin kuin myönteinen lause (Hakulinen ja Karlsson 1988: 266). Otsikoilla ei edeltävää tekstikontekstia usein ole (poikkeuksen tekevät useammasta otsikosta muodostuneet ryppäät). Otsikon kontekstiksi voi kuitenkin katsoa joukkoviestinten keskinäisen vuoropuhelun ajankohtaisista teemoista. Kielteinen otsikkolause ei yksinäisenäkään ole harvinainen:

(91) Ruotsin kuningas **ei** avaa valtiopäiviä (HS 3.1.50)

(92) Hallitus **ei** tee aloitetta eduskunnan kokoontumiseksi (HS 3.1.50)

Esimerkki (91) sisältää olettamuksen, että kuninkaalla on alunperin ollut tarkoituksena avata valtiopäivät, mutta suunnitelma on rauennut. Seuraavasta esimerkistä (92) voisi päätellä, että hallitus on suunnitellut aloitteen tekemistä, mutta muuttanutkin mielensä. Aineiston vanhuudesta ja rajattuudesta johtuen en voi varmuudella osoittaa väitteiden yhteyksiä kontekstiinsa.

Otsikossa

(93) Perämeren mateet **eivät** lisäänty kuten ennen (HS 7.1.90)

ajatus pysyy samana, jos verbi vaihdetaan ja kieltosana jätetään pois: "Perämeren mateet lakanneet lisääntymästä". Miksi otsikkoon sitten on valittu kieltä? Intuitiivisesti tuntuu siltä, että lause kielteisenä ilmaisee asian jyrkemmin. Hakulinen ja Karlsson (1988: 272) näkevät kiellon voimakkaampana kannanottona sekä tilanteeseen että edeltävään tekstiin. Joissakin otsikoissa on mahdollista esittää kielteisyyttä paitsi kieltosanalla, myös valitsemalla kielteisyyttä implikoiva verbi. Seuraava otsikko (94) sisältää myös negation:

(94) Perinteet särkyivät:
Virsi jäi soittamatta (HS 2.1.70)

Yhtä hyvin olisi voitu otsikoida: "Virttä ei soitettu". Ajatus olisi sama, mutta tylymmin esitettynä.

(95) Amerikka ei puutu Formosan puolustukseen (HS 4.1.50)

Otsikossa (95) Amerikan ja Formosan suhde on kyseisenä ajankohtana ollut puheenaiheena jo useita päiviä. Viestimet siis ovat käyneet keskustelua siitä, jolloin kielteinen otsikko on repliikki aikaisempiin puheenvuoroihin.

5.6.3. Kysymykset modaalisuuden ilmentäjinä

Otsikoissa yleisin lausetyyppi on deklaraatiivi eli väitelause. Interrogatiivia käytetään jonkin verran. Runsaimmillaan sen käyttö oli 30- ja 50-luvuilla.

(96) Millainen on rahatilanne?

Pääjohtaja Ryti vastaa tamperelaisten avoimiin kysymyksiin.

Lainansaantimahdollisuudet nyt valkenemassa.

Veronmaksajien kuorma ollut liian suuri. (HS 1.1.30)

Ensimmäisen otsikkolauseen kysymys saa vastauksia jo seuraavissa otsikkolauseissa, vielä tarkempia itse uutisjutussa.

Toisentyyppinen funktio sen sijaan on otsikon (97) kysymyksellä:

(97) Lehtimiehestä USA:n kulttuuriministeri? (HS 4.1.50)

joka implikoi, että nimitys on epävarma, vasta harkinnassa. "Oikeasta" kysymyksestä ei siis tässä tapauksessa ole kyse. Lause ei edes muodoltaan ole kysymys, vaan tavallinen väitelause, joka esittää toteamuksen. Perässä olevalla kysymysmerkillä ilmoitetaan, että väittämään sisältyy viestijän asenne: hän kyseenalaistaa tiedon ennenaikaiseksi huhuksi. (Hakulinen ja Karlsson 1988: 286.) Sama koskee seuraavaa otsikkoa:

(98) Dovgalewski jättää Parisin?

Ei palaa lomaltaan lähettilästehtäväänsä.

Lunatsharski mainitaan hänen seuraajanaan. (HS 3.1.30)

Tässäkään otsikossa ensimmäinen otsikkolause (98) ei ole syntaktisesti kysymys, vaikka funktioltaan tavallaan onkin. Ajatus on: mahtaneeko Dovgalewski jättää Pariisin? Ilmi pantuna tunnuksena lauseen interrogatiivisuudesta on pelkästään kysymysmerkki. Seuraavat alaotsikot

antavat jonkinlaisen vastauksen kysymykseen: hän ei palaa lähettilästehtäväänsä, ja hänelle on jo esitetty seuraajakin.

Kysymysmerkki taas puuttuu otsikkoryppään (99) viimeisen lauseen lopusta, vaikka lause syntaksiltaan on selvästi interrogatiivinen :

- (99) Venäjän puutavaranvienti.
 25 laivaa ostettu Amerikasta puutavaran kuljetukseen.
 Kärsiikö Venäjä tappioita puutavarakaupasta tänä vuonna.
 (HS 7.1.30)

Seuraavassa esimerkissä (100) esitetään kysymys, jota leipätekstissä sitten ryhdytään pohtimaan:

- (100) Kommunismi on kuollut - elävätkö Elvi Sinervon teokset?
 (HS 7.1.90)

Otsikkokieli ei paljoa käytä kysymyslauseita: aineistostani niitä löytyi 30-luvulta viisi, 50-luvulta kaksi ja 90-luvulta yksi. Vuosisadan vaihteen kahta puolta niitä ei löytynyt ollenkaan.

Muitakin verbiin liittyviä modaalisia aineksia on. Passiivia käytetään, kun halutaan häivyttää tekijä, joten se on suhteellisen yleinen neutraaliin kielenkäyttöön pyrkivissä otsikoissa, vaikkakin aktiiviverbit ovat nykyään ehdottomasti suositumpia. Esimerkiksi vuoden 1990 aineistossa 76:sta otsikosta vain kuusi on passiivimuotoista.

5.7. Otsikon välittämä maailmankuva

Uutisen tärkein tehtävä on uuden asian kertominen. Vaikka otsikko omana genrenään pääsääntöisesti noudattaa sovinnaisia tekstuaalisia normeja, ei ole *ainoata oikeaa tapaa* ilmaista jokin asia (Saukkonen 1993: 6). Se, miten uusi asia tuodaan esiin otsikossa, on paljolti kielikohtaista. Suomessa uuden ja vanhan oppositio osoitetaan ennen kaikkea sanajärjestystä ja lauserakennetta muuntelemalla. Samoja keinoja käytetään asioiden korostamiseen ja etualaistamiseenkin. Sävyjä, vivahteita ja arvoja ilmennetään sen sijaan lähinnä modaalisuudella, sanavalinnalla, presuppositioilla sekä kirjoittajan kannalta tarkoituksenmukaisten metaforien käytöllä. Neutraalilta vaikuttava otsikkokieli on manipulatiivista siksi, että siinä vältetään sitovia kannanottoja.

Nykyisen uutisen rakennetta, samoin kuin otsikkoakin, on moitittu liiallisesta etupainottuneisuudesta: tärkein tieto pannaan alkuun. Saukkonen (1981: 99) pohtii tällaisen arvottamisen eettistä puolta: "Lehti otsikkoineen ja ingresseineen pyritään tekemään sellaiseksi, että sen eri artikkelit esiinpanonsa avulla toisaalta herättäisivät kiinnostusta, toisaalta helpottaisivat lukijan päätöksentekoa siitä, onko artikkeli tai uutinen juuri tuon lukijan kannalta riittävän kiinnostava ja siis lukemisen arvoinen. Tähän kytkeytyy myös muuan lehdenseon keskeinen problematiikka: kuinka pitkälle voidaan kiinnostuksenherättämispyrkimyksen mukana mennä tekstin temaattisen kärkipainotteisuuden suuntaan, jos sitten lukija kuitenkin

jättää tekstin kesken ja tyytyy vain sen osahahmoon? Kuinka on tällöin oikean informaation välittymisen laita?" Olen kuitenkin eri mieltä Saukkosen kanssa. Eikö etupainotteisuus juuri takaa, että ainakin tärkein osa tietoa menee perille? En siis katsoisi sitä pelkästään "kiinnostuksenherättämispyrkimykseksi".

Ennemmin kannattaisi olla huolissaan tiedotusvälineiden tavasta luoda pirstaleista maailmankuvaa: erilaisia tapahtumia vyörytetään tiuhaan tahtiin silmille (korville) iskevin otsikoin, joiden kieli lisäksi on fragmentaarista. Vaarana on illuusio, että otsikot ovat oikotie maailmantapahtumien ymmärtämiseen. Syiden ja seurausten pohdiskelu jää pinnalliseksi, koska itse uutisjuttuja ei enää viitsitä lukea - niistähän jää puuttumaan "yllätys". Näin antaudutaan toimittajien armoille: heidän näkemyksistään tulee lukijoidenkin näkemyksiä.

Konventionaaliset skeemat ja tekstuaaliset normit helpottavat viestintää ja vastaanottajan tulkintaa. Nämä normit ovat kuitenkin kulttuurisidonnaisia ja niillä on kyky muuttua nopeasti. Saukkonen (1993: 6 - 7) on havainnut, miten uutistoimittajien ohjailevat mielipiteet 1800-luvulta nykypäivään vähitellen ovat "muuttuneet objektiivisiksi". Toisin sanoen uutisten objektiivisuus ei ole mikään yleispätevä totuus. Viestintä mitä todennäköisimmin onkin implisiittisesti ohjailtuja mielipiteitä, joista usein on vaikea päätellä, millaista totuutta halutaan välittää. Longan (1993: 8) mukaan tällainen vääristyminen saattaa johtua eri tekstilajien ominaisuuksien sekoittamisesta. Modaalisten kielen ainesten käyttö,

presuppositiot sekä erilaiset asenteelliset termit (adjektiivit ja adverbis) lisäävät ilmaukseen sävyjä ja lisämerkityksiä, joita on vaikea erottaa puhtaasta informaatiosta. Ohjaillut mielipiteet sinänsä eivät ole pahasta. Vaarallista sen sijaan on viestijän anonyymius. Etusivun uutisjuttuhan aniharvoin paljastaa kirjoittajansa nimen, joten informaatio koetaan neutraalina.²²

Nykyisessä informaatiopainotteisessa yhteiskunnassa joukkotiedotuksen merkitystä tuskin voi liioitella, siltähän puuttuu kontrolloiva vastavoima (Stenius 93: 57). Tarastin (1993: 51) mukaan massamedian todellisuus perustuu vain keskinäisiin viittaussuhteisiin: "väitteen, kuvan, sanan totuuskriteeri ei ole sen vastaavuus johonkin hic, nunc et ego -pisteeseen, vaan se, tukeeko sitä joku muu media, mitä joku muu viestintäväline on siitä sanonut." Suorastaan vaarallisena pitää Innis viestintävälineiden keskeistä asemaa kaikkeen muuhun kulttuuriin nähden. Hän kiinnittää huomiota niiden taipumukseen toimia väärin tavalla pyrkienään kontrolloimaan todellisuutta yli edellytystensä joko ajan tai paikan suhteen. Jos muinaiset kulttuurit kärsivät aikaväärityksestä, voidaan nykyajan viestintää moittia paikkavääritykseksi. Yhteiskunnassa syntyy epävakaisuutta, kun viestimet suuntautuvat poliittisen auktoriteetin kasvuun, instituutioiden luomiseen, teknisen tiedon kehittymiseen ja valtakuntien laajentumiseen. Suurena puutteena Innis pitää, etteivät nämä äärimmäisen tehokkaat

²² Aivan viime aikoina uutisjutun kirjoittajan nimi on pantu näkyviin jopa pää-uutissivulla.

joukkotiedotusjärjestelmät kuitenkin pysty siirtämään suullisen tiedon rikkautta, moninaisuutta ja elastisuutta. (Varis 93: 31.)

6. LÖYTÄÄKÖ TIETO TARVITSIJANSA?

6.1. Poikkeavat tekstit huomataan

Edellisessä luvussa olen esittänyt erilaisia tehokeinoja, joita otsikoiden laatijat ovat kehittäneet viestin perillemenon helpottamiseksi. On syytä vertailla myös joidenkin tutkijoiden näkemyksiä siitä, miten vastaanottaja hahmottaa lukemansa tekstin. Useat tuntuvat pitävän kiinnostavimpana tekstiaineistona sellaista, joka poikkeaa keskiarvoisesta ja neutraalista. Järvikosken (1982: 19) mielestä tekstin pitää jollain lailla olla haasteellinen ja panna lukijan tekstuaalinen hahmotuskyky lujille. Samaa mieltä tuntuu olevan Vuoriniemikin. Poikkeavakielisten tekstien perillemenoä käsittelevässä artikkelissaan (Vuoriniemi 1975a: 4) hän toteaa, että "sellaiset viestit huomataan, jotka ovat tutunomaisia, mutta joissa on osittain jotain odotuksenmukaisesta poikkeavaa." Kuitenkin hän hieman aliarvioi lukijaa jatkaessaan: "Vaikka poikkeavat viestit huomataan ja ne pitävät lukijan tarkkaavaisena, niitä ei kuitenkaan aina ymmärretä tai viesti saatetaan ymmärtää väärin." Erityisen ongelmallisena Vuoriniemi pitää metaforakieltä, jonka hän katsoo olevan yksi viestinnän epäonnistumisen aiheuttaja. Jos näin ajatellaan, on lähtökohtana käsitys viestin lähettäjän (tässä tapauksessa toimituksen) ammattitaidottomuudesta ja tyyli- tai puutteesta; kohderyhmää ei siis osattaisi ottaa huomioon. Aineistoni ei kuitenkaan tue tällaista väitettä, vaan metaforisetkin otsikot ovat varsin ymmärrettäviä eikä ylilyöntejä esiinny.

Jos ihminen käyttää päivästäan reilut puoli tuntia sanomalehden selailuun (Kylävaara: 1981: 53)²³, on selvää, että tuo aika ei riitä kovin monen uutisjutun perusteelliseen lukemiseen. Siispä toimitus panostaakin otsikoihin pitäen lähtökohtanaan sitä, että "ihminen hahmottaa kaikki kokemansa tekstit - myös kesken jättämänsä". On hyvä, jos otsikko pelkän silmäilevänkin lukemisen pohjalta vastaa mahdollisimman tarkoin alkuperäistekstiä. (Järvikoski 1981: 19.)

6.2. Otsikon ja tekstin vastaavuus

6.2.1. Ovatko otsikot katteellisia?

Yleensä otsikko tai otsikkoryhmä antaa lukijalle riittävästi tietoa uutisjutun sisällöstä, jopa hyvin täsmällisessä muodossa²⁴. Alkuaikojen nimilappuotsikot sen sijaan eivät olleet kovinkaan täsmällisiä - katteellisia kylläkin. Esimerkiksi otsikot

(1) Kuntain wirkamiehet.	(PL2.1.1890)
(2) -Arwopaperien huutokaupassa.	(PL 8.1.1890)
(3) Ranskan parlamentti	(HS 1.1.10)

²³ Tilastokeskuksen mukaan sanomalehtiä lukevat säännöllisesti lähes kaikki (yli 15 vuotiaat) iästä ja väestöryhmästä riippumatta. Kymmenen vuoden periodilla muutokset ovat olleet varsin pieniä. (Liikkanen ja Pääkkönen 1993: 43.)

²⁴ Joskus (nykyään tosin harvemmin) näkee käytettävän otsikkotyyppiä, joka ikään kuin "teaserinä" ilmaisee jonkin silmiinpistävän yksityiskohdan uutisesta.

vain nimeävät aihepiirin tai kertovat maantieteellisen sijainnin eivätkä sano käsiteltävän asian laadusta mitään - saati sitten seuraamuksista. Ne siis vastaavat kysymyksiin mikä ja missä, kun nykyään uutisen (mieluummin jo heti otsikon) tulee vastata "viiden ämmän ja yhden koon kysymysrypäleeseen": mitä, missä, milloin, miten, miksi, kuka (Miettinen 1988: 51 - 52). Toisaalta laajasti kattava nimeävä otsikko antoi tuon ajan uutisen laatijalle vapaat kädet sisällyttää artikkeliinsa paljon erilaista tietoa, josta nykyään rakennettaisiin monia juttuja (taustoja, raportteja, reportaaseja ym.) lehden eri osastoihin. Ennen kelpasi nimilappu, koska asia kuitenkin luettiin uutisjutusta, nykyään yhä useammin tyydytään pelkkien otsikoiden silmäilyyn.

Edellisiä huomattavasti tarkempia ovat seuraavantyyppiset nimeävät otsikot, jotka sisältävät yhden tai useamman määreen:

- (4) Huomattavia muinaistieteellisiä löytöjä Siamista. (HS 1.1.10)
- (5) Kreikan uusi sotaministeri. (HS 1.1.10)
- (6) Kutomateollisuusselkkaus Belgiassa. (HS 8.1.96)

Paikan lisäksi nimetään tapahtuma: löytöjä, kutomateollisuusselkkaus. Otsikko "Kreikan uusi sotaministeri" vihjaa tuoreeseen ministerinvaihdokseen. Kuitenkaan mikään edellisistä otsikoista ei ole täydellinen lause - ei edes elliptinen.

Täydelliseen otsikkolauseeseen ilmi pantu tiedon määrä voi olla vieläkin suurempi:

- (7) Seitsemän vanhusta sai surmansa Kerimäen kunnalliskodin palossa (HS 8.1.50)

Otsikko kertoo, että Kerimäellä on palanut kunnalliskoti sillä seurauksella, että vanhuksia on menehtynyt seitsemän. Elliptisissäkin lauseissa on esillä paljon tietoa:

- (8) Iranilaisaluksen vuodosta ehkä maapallon suurin öljykatastrofi (HS 3.1.90)

Iranilaisesta laivasta on valunut paljon öljyä, mikä implisiittisesti ilmenee otsikkoparin ensimmäisestä lauseesta "Valtaisa öljylautta lähestyi Marokon kalavesiä", josta seuraukseksi povaillaan maailman suurinta öljykatastrofia.

Lukijan otsikosta saama informaation määrä ei siis korreloi suoraan lausemaisuuksien asteeseen. Puutteellisenkin lause hahmotetaan kokonaisena. Järvikoski (1981: 16 - 17) tähdentää biologista tosiseikkaa, että ihmismuistin rakenne on kokonaisvaltainen, joten tekstuaalinen hahmotus kattaa eri lingvistiset tasot sekä toisistaan vaikeasti erotettavat kokemuksen tasot. Tämän seurauksena ihmisen luomat tekstit pyrkivät tiukasti säädeltyyn ja jäsenneltyyn kokonaisrakenteeseen. Tekstin vastaanottaja ei siis ole passiivinen, vaan täydentää aukkokohdat ja hahmottaa jollain tavalla kaikki kokemansa tekstit - myös kesken jättämänsä.²⁵ Hänelle lankeaa tulkitsijan vastuu. Purkaessaan koodattuja sanomia hän joutuu käyttämään

koko tietämys- ja kokemusvarastoon selvittääkseen paitsi ilmauksen raportoiman asiointilan myös sen, mihin lähettäjä tuolla ilmauksellaan tähtää (Leino 1987: 43).

6.2.2. Nimilapusta pienoiskertomukseksi

Jutun uutisarvo on käsite, joka ei aina määräydykään asioiden painoarvon, vaan mm. kiinnostuksen perusteella. Mitä ihmiset lukevat, sitä he myös saavat. Ja elämän kirjo koostuu pienistä sekä suurista asioista. Sanomalehden uutissivu on kuin cocktail: se sisältää erilaisia uutisia, joilla on osaksi eri lukijansa: joitakin kiinnostaa politiikka ja talous, toisia taas tieteet, taiteet tai urheilu, joku etsii pelkkiä sensaatiojuttuja ja viihdettä. Se, miten mikin uutinen löytää lukijansa, on paljolti otsikon vallassa. Yksityisen otsikon erottumiseen vaikuttaa paitsi sen sisältö, myös sijainti ja koko suhteessa sivun muihin otsikoihin. Eri kohderyhmiin pyritään vetoamaan eri keinoin.

²⁵ Järvikoski selittää ingressin ja uutisen alkupainotteisen rakennemallin perustuvan juuri siihen tosiseikkaan, että ihmismuisti toimii holistisesti.

Lehden pääuutissivu rakentuu ennen kaikkea kovien uutisjuttujen varaan, jotka ovat päivän tapahtumia. Toimittajat eivät niiden valintaan juuri voi vaikuttaa. Pehmeitä uutisia mahtuu toki aina mukaan. Nämä lukijoita kiinnostavat aiheet²⁶ tuntuvat pysyneen samantyyppisinä vuosikymmenestä

²⁶ Jutun kiinnostavuus ei ole sama asia kuin uutisarvo, joka noudattelee yleisiä

toiseen (murhat, ryöstöt ja raiskaukset). Vaikka uutisaihetyypit eivät paljoa ole muuttuneet, heijastelee otsikko eroja niiden esillepanossa aikojen kuluessa. Siinä missä vuosisadan vaihteen uutisenlukija innostui nähdessään seuraavanlaisia otsikoita :

- (9) Höyrylaiwa "Anhaltin" juttu. (HS 5.1.10)
- (10) Maalaisliitto ja "kultainen keskitie". (HS 4.1.10)
- (11) Jalomielinen lahja. (PL 4.1.1890)
- (12) Eräs tapahtuma Roomassa. (PL 4.1.1890)

pitääkin nykylukijaa herätellä räväkämmin:

- (13) Television räjähtäminen poltti talon (HS 2.1.70)
- (14) Nälkäpolitiikka täytti Romanian orpokodit (HS 2.1.90)
- (15) Kohoava meri nielaisisi Hakaniemen (HS 5.1.90)

Hurjia otsikoita löytyy jonkin verran aikaisemmiltakin vuosikymmeniltä, varsinkin 30-luvulta, jolloin toimittajat selvästikin alkoivat ymmärtää otsikon tehon:

- (16) Hirveitä kauhunäytelmiä. (HS 3.1.30)

uutiskriteereitä. Kiinnostavuuteen taas vaikuttavat inhimilliset tekijät.

Samaan tyyliin otsikoitiin vieläkin varhemmalla ajalla:

(17) -Murha Moskowassa. (PL 4.1.1890)

(18) Kamala Murha. (PL 4.1.10)

(19) Tulipalo-onnettomuus Lontoon läheisyydessä. (PL 9.1.1890)

Käytettiin roiskien affektiivisia määreitä tarkentamatta kuitenkaan tapahtuman laatua, saati seurauksia. Ero onkin se, että viime aikojen otsikot ovat täydellisempiä: ne muodostavat ikään kuin kertomuksen, jossa lopputuloskin saatetaan lukijan tietoon toisin kuin sata vuotta sitten, jolloin otsikot sisälsivät vain vihjeen tapahtumasta²⁶. Poikkeuksia toki löytyy; vuosisadan alussakin voitiin otsikoida:

(20) Waihtokonttorin rahastonhoitajatar pahoin haawoitettuna kuollut. (HS 6.1.10)

Miksi otsikon rakenne sitten on kehittynyt "pienoiskertomukseksi", johtunee ihmisten ajankäytössä tapahtuneista muutoksista. Koska sata vuotta sitten ei ollut televisiota eikä radiovastaanotinta, ei lehdistöllä ollut viestinnällisiä kilpailijoita (lennätintä tuskin voi katsoa sellaiseksi). Edes lehtien keskinäisestä kilpailusta ei voitu puhua - ainakaan yhtä suuressa määrässä kuin nykyään - niiden harvalukuisuudesta johtuen. Periaatteessa koko

²⁶ Meilläkin käytettiin aiemmin tällaista amerikkalaista otsikointitapaa. Siitä kuitenkin on vähitellen luovuttu, koska meillä lehtien levikki perustuu tilaajiin, joten niitä ei tarvitse myydä sensaatiohakuisin lööpein.

liikenevä vapaa-aika voitiin omistaa yhden sanomalehden selailuun. Kaikki uutiset luettiin välittämättä siitä, millaisia olivat otsikot - vai oliko niitä ollenkaan. Nykyään kysynnän ja tarjonnan laki on muokannut uutisen sellaiseksi, että lukija voi pelkän otsikon perusteella saada melko kattavan käsityksen koko uutisjutun sisällöstä.

6.3. Eri aika - eri aiheet - eri termit

Tiedonvälitys on paitsi tiedon, myös kulttuurin välittämistä ja ylläpitämistä. Jokainen kulttuuri sisältää paljon erilaisia tapoja ja tabuja, joille sen sisällä elävä yhteisö on sokea. Vaikkemme näekään omassa kulttuurissamme totaalisesti tabuja aiheita, herättävät kunnioitusta kuolema ja jumalasuhde (uskonnoista yleensä kuitenkin nykyään puhutaan melko sumeilematta). Myös ihmisen elintoimintoja ja seksuaalisuutta käsitellään hienotunteisesti mahdollisimman neutraalein, usein tieteellisin termein. Sama pätee kirjoituksiin vammaisuudesta ja rasismista.

Miten tabut sitten heijastuvat otsikoissa? Uutiskielen tarkkailu paljastaa niissä esiintyvän sanankiertoa eli eufemismia. Kupiainen (1974: 61) määrittelee eufemismin sanonnaksi, "joka peittääkseen jotakin epämiellyttävää, ja kauheaa tai piinallista ilmaisee sen päinvastaisesti." Harvemmin kyse on näin totaalisesta ilmauksen peittämisestä, useimmiten sanoja vain silotellaan tai korvataan ne vähemmän affektiivisilla; kaikkein yleisintä on ajatuksen muotoileminen asuun, jossa kierrettävät sanat

yksinkertaisesti voidaan kokonaan jättää ilmaisematta. Kuitenkin otsikot sanankierrosta huolimatta pitää saada ymmärrettäviksi.

Vaikka kaikki aiheet - ainakin nykyään - ovat sallittuja, kaikki sanat eivät ole. Virallinen kielenkäyttö ei tunne esimerkiksi suosittuja termejä mustalainen, neekeri, mielipuoli, hullu tai huora; murhaajaksikaan ei ketään sovi nimittää. Tämä ei merkitse, etteikö näiden sanojen tarkoituksia tunnustettaisi, vaan kielii kulttuurissamme vallitsevista asenteista ja tabuista. Voimakkaasti affektiivisia aiheita kierrellään laimentavalla sanavalinnalla.

Vuosisadan vaihteessa saatettiin kirjoittaa:

(21) -Toht. W. Porkka-**wainajaa**...(lause jatkuu) (PL 3.1.1890)

30-luvulta löytyy otsikko:

(22) **Murhaaja**, työmies K.S. Tuominen pidätetty Käpylässä.
(HS 8.1.30)

Tänä päivänä ei olisi tahdikasta otsikoida samoin kuin neljäkymmentä vuotta sitten:

(23) Seitsemän vanhusta sai surmansa Kerimäen kunnalliskodin
palossa
Eräs **vajaaälyinen** hoidokki lisäksi edelleen kateissa
(HS 8.1.50)

(24) 36 **mielisairasta** sai surmansa liekeissä

Kaamea sairaalapalo USA:ssa

(HS 8.1.50)

Toisaalta 90-luvulla mahdollinen otsikko

(25) **Kuukautiset** ovatkin iloinen asia

(HS 16.10.93)

olisi ollut kauhistus 30-luvun sanomalehden pääuutissivulla. Jo aihe sinänsä kuului tabuihin, puhumattakaan, että ilmiötä olisi kutsuttu sen oikealla nimellä - ja vielä suomeksi! Aina 60-, ehkä 70-luvulle asti kuukautisista keskusteleminen koettiin piinalliseksi.

Käytetyn sanaston muuttuminen heijastelee muutoksia ihmisten asenteissa. Sanaston muuttuminen ei tosin aina ole tae asenteiden muuttumisesta; ne tuntuvat olevan kovin syvällä yhteisön rakenteissa ja ovat siksi vaikeita juurittaa.

Joskus sanankierto toimii toisin päin. Motiivina onkin, että haalistuneet ilmaisut halutaan korvata mehukkaammilla sensaationälkäisten lukijoiden mässäiltäviksi. Näitä käyttävät iltapäivälehtien lööpit vetonauloina; päivälehtien uutissivuthan ovat pääasiassa keskittyneet uutisiin, joilla on yleistä merkitystä. Jos päivälehden pääuutissivulla kirjoitetaan esimerkiksi seksuaalirikoksesta, saatetaan otsikosta kokonaan jättää siihen viittaavat ilmaukset pois:

(26) Unissasaarnaajatyttö törkeän huijarin kynsissä

Mielikuvituksellisuudessaan vertojaan hakeva rikossarja
Laitilassa

(HS 4.1.50)

Uutisjuttu kylläkin täsmentää, että kyse on 11-vuotiaaseen tyttöön kohdistuneesta sukupuolirikoksesta. Otsikkoon on houkuttimiksi valittu muita elementtejä: affektiivisia määreitä on paisuteltu ja luotu uteliaisuutta herättävä yhdyssana unissasaarnaajatyttö.

6.4. Hahmotusta vaikeuttavat tekijät

Valmiin lausekokonaisuuden perillemeno vastaanottajan tajuntaan on monimutkainen prosessi, jota vaikeuttavat monet seikat. Saukkonen (1981: 97 - 98) korostaa tyylin valintaa. Se ei hänen mielestään ole suinkaan vähäpätöinen asia, vaan voi täydellisesti ratkaista viestinnän onnistumisen tai epäonnistumisen. Kaavamainen tyylimalli on selkeä, koska se helpottaa viestin mieleen painumista (vrt. runot).

Toinen viestin perillemenoon vaikuttava seikka voi olla riittävän kontekstuaalisen tiedon puute. Jotta otsikon voisi ymmärtää, tarvitaan monesti jonkin verran päättelyä. On hyvä tuntea puheena olevat asiat ja ajassa liikkuvat ilmiöt. Usein vasta koko uutissivun hahmottaminen saattaa auttaa selvittämään, mistä yksittäisessä otsikossa on kyse. Esimerkiksi otsikko:

(27) 1.800 reaktiokäyttöistä

(HS 6.1.50)

ei sellaisenaan anna vihjeitä siitä, mitä olioita nämä rektiokäyttöiset ovat. Asia kuitenkin saa selvityksensä edeltävästä otsikosta, jonka kanssa se muodostaa parin:

(28) Ranskalla 3.650 lentokoneen viisivuotissuunnitelma
(HS 6.1.50)

Joskus otsikon laatija voi liiaksi luottaa lukijan päättelykykyyn ja epäonnistua. Näin on laita seuraavassa esimerkissä (29), jossa otsikko esiintyy yksin:

(29) 7 jää kymmenestä
(HS 4.1.50)

Tietysti on mahdollista, että otsikko on tarkoituksellisesti epämääräinen. Jos nimittäin kyseenä olevalle kuusiriviselle uutiselle olisi laadittava täsmällinen ja kattava otsikko, se ei olisi paljonkaan lyhyempi kuin itse uutisjuttu, joka kokonaisuudessaan kuuluu seuraavasti:

(30) Äskettäin kutsuttiin Prahaan kymmenen Tsekkoslovakian Lontoon konsulaatissa palvelevaa henkilöä. Näistä on seitsemän pyytänyt poliittisina pakolaisina saada turvapaikkaoikeuden Englannissa.
(HS 4.1.50)

Jos lukija kuitenkin otsikon epämääräisyyden perusteella (tai siitä huolimatta) on houkuteltu tutustumaan juttuun, voidaan kikka katsoa

onnistuneeksi, vaikkei otsikko normaalia journalistista käytäntöä noudatakaan.

Vaikka otsikko olisi kuinka kattava ja tarkka, voi sen perillemenon lukijan tietoisuuteen joskus estää liiallinen sanaryteikkö. Kiireisen lukijan ymmärrys joutuu koetukselle, jos oudot ja pitkät sanat sekä mutkikkaat rakenteet ulottuvat kolmelle tai neljälle riville:

- (31) Vakuutusyhtiöille
tulossa velvoite
ilmoittaa epäillyistä
rahanpesutapauksista (HS 7.3.93)
- (32) Perätön huhu attentaattisuunnitelmista Italian Gèneven-
valtuuskuntaa vastaan (HS 8.1.30)
- (33) Topparoikka puurtaa yön pimeydessä tasaista rataa
nopeakulkuisille junille (HS 3.9.93)

Toimituksen vastuulla on jonkinlaisen optimin löytäminen ottamalla huomioon ajan ilmiöt ja vastaanottajien kompetenssi. Sanomalehden ollessa kyseessä tämän määrittely voikin olla vaikeaa lukijoiden heterogeenisuuden vuoksi.

Ehkä oleellisin ongelma otsikon perillemenon kannalta kuitenkin on lukijan kiire. Hän pyrkii seulomaan otsikoiden massasta sellaiset, joissa on jokin silmäänpiستävä ärsyke tai jotka ovat lyhyitä ja siten helppoja mieltää. Teksti, joka on odotuksenmukainen, sisältää hyvin vähän informaatiota.

Informaatioarvo on sitä suurempi, mitä enemmän mahdollisuuksia vastaanottajalla on siirtyä kustakin tekstin kohdasta eteenpäin. Vaikka yksinkertainen kieli on helppoa tuottaa ja ymmärtää, se toisaalta pitkästyttää ja siten vaikeuttaa sanoman perillemenoa. (Tiittula 1988: 34, 39.)

7. YHTEENVETO

Tutkimuksessa olen hahmottanut otsikkoa tekstilajina - omana tyyppinään tekstien kirjossa - sekä sovittanut otsikkolauseita pikkutekstien joukkoon siten, kuin Halliday pikkutekstit tulkitsee. Samalla olen kartoittanut otsikon kehitystä aikaperspektiivissä, vaikkakin aineiston yhteismitattomuus on välillä tuntunut lähes ylipääsemättömältä esteeltä. Tämän seikan havainnollistamiseksi lukijalle on ollut perusteltua laajasti ja tarkoin kuvailla joitakin pääuutissivuja kaikilta tutkittavilta ajankohdilta. Otsikon tekstilajin määrittely on vaatinut tiukkaa pitäytymistä valitussa aineistossa tilastollisen pätevyyden vuoksi. Erityispiirteiden etsiminen sen sijaan on vapauttanut laajemman otsikkomateriaalin hyödyntämiseen. Otsikoissa käytetyt erilaiset tehokeinot ovat näin tulleet paremmin esille.

Koska viesti vetoaa vastaanottajaansa paitsi aiheen, myös muodon ansiosta, on kielen kommunikoitava välittömästi - puhuteltava aikansa ihmistä. Samoin kuin eri aikakaudet ja eri kulttuurit, samoin myös yksittäiset ihmiset käsittelevät lukemansa tekstin omien suodattimiensa läpi. Itselle tärkeät asiat nousevat esiin, eivät välttämättä toimituksen määräämät (näihin kuitenkin vaikuttaa yleinen mielipide). Tästä syystä tutkielmassani on mielenkiinnon kohteena ollut tekstin hahmottuminen lukijan tajunnassa, viimeinen ja vaikein askel viestin perillemenossa. Koska uutisotsikko jo tilankin rajattuuden vuoksi usein jonkin verran poikkeaa kirjoitetun kielen normeista, sille on kehittynyt erilaisia (teho)keinoja tämän päämäärän saavuttamiseksi. Otsikon ongelmana ei ole vain *tilan* niukkuus, vaan myös

lukijan *ajan* niukkuus, joskin painetun median lukija on suuremmassa määrin oman ajankäyttönsä herra kuin sähköisten viestinten käyttäjä. Juuri kiireistä ihmistä varten on otsikko kehittynyt tiedollisesti etupainotteiseksi.

Otsikko on aikojen kuluessa muuttunut ja muuttuu edelleen, koska se elää. Kun lauseen merkitys on se prosessi, jonka se aloittaa (Leino 1987: 43), voi ymmärtää, miksi juuri otsikkolauseilta vaaditaan erityistä tarkkuutta, etteivät seuraukset koidu julkaisijan eivätkä julkaisun kohteen vahingoksi. Otsikon aloittama prosessihan vyöryy monivaiheiseksi ja palaa takaisin toimitukseen "yleisen mielipiteen" tulkintana.

Jos halutaan ennustella, mihin suuntaan uutisotsikko on kehittymässä, voidaan luoda silmäys, mitä kolmessa vuodessa (vuoden 1990 jälkeen) on tapahtunut. 1993-vuoden otsikoiden summittainen tarkastelu tuo esiin joitakin eroavuuksia 1990-luvun aineistoon verrattuna. Otsikoiden yleisilme vaikuttaa paluulta 30-luvulle: otsikoita on yhtä juttua kohden kaksi, kolmekin. Jokainen otsikko tuo esiin eri asian (vrt. ingressit). Suuri - yhä useammin värillinen - valokuva teksteineen toimii täydennyksenä. Vaikka tällainen uutispaketti on kookas, on itse uutisjuttu sen sijaan typistynyt lähes ingressinomaiseksi pätkäksi. Uutisia sivulla on edelleen vähän, yleensä ei kymmentä enempää. Esirivin käyttö tuntuu saaneen vahvan jalansijan. Ihmisen pikamuistia käytetään hyväksi sen äärirajoille asti: sanoja yhteen otsikkoon voidaan sulloa toistakymmentäkin. Yhä enemmän joudutaan antamaan periksi sille tosiseikalle, että kerralla hahmotettavat visuaaliset paketit vetoavat lukijoihin tehokkaammin kuin pitkät uutistekstit.

Maailman tapahtumiin ei enää ole suoraa kosketusta, vaan ne eletään uutisotsikoiden kautta. Nykyään lehden uutissivu on lukijalle seuralainen, jonka kanssa kommunikoidaan. Otsikot kommunikoivat keskenäänkin sekä tarjoavat ihmisille päivän puheenaiheet ja mielipiteet, jotka vuorostaan heijastuvat seuraavien päivien uutistarjontaan ja otsikoihin. Keskustelukumppaneiltaan - myös otsikoilta - ihmiset edellyttävät rehellisyyttä ja täsmällisyyttä. Tätä kohti on otsikon kehitys alkuaikojen nimilapusta tämän päivän pienoiskertomukseksi kulkenutkin - joskus jopa taloudellisuuden kustannuksella. Ulkomaisia vaikutteita väliin hyödyntämällä ja väliin niitä torjumalla suomalainen otsikko on pystynyt kehittymään ja vastaamaan kulloisenkin ajan vaatimukseen. Nykypäivän otsikosta voi sanoa, että se vain lievästi kielen rajoja rikkoen kuljettaa pähkinäkuoressa uutta tietoa ja vanhaa kulttuuria lukijansa tietoisuuteen.

LÄHTEET JA LYHENTEET:

ALMILA, MATTI - ENARVI, PETRI 1989: *Juhla-albumi. Sata vuotta kuumaa ja kylmää viestintää*. Sanoma Oy. Helsinki.

BELL, ALLAN 1991: *The Language of News Media*. Blackwell. Oxford.

BROWN, GILLIAN - YULE, GEORGE 1983: *Discourse Analysis*. Cambridge University Press. Cambridge.

COHEN, TED 1979: Metaphor and the Cultivation of Intimacy. Teoksessa Sacks, Sheldon (toim.), *On Metaphor*. The University of Chicago Press. Chicago 1 - 10.

ENKVIST, NILS ERIK 1978: *Tekstilngvistiikan peruskäsitteitä*. 2. muuttamaton painos. Jyväskylä.

FOWLER, ROGER 1991: *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London: Routledge.

IS = ILTA-SANOMAT

HAKANEN, AIMO 1973: *Adjektiivien vastakohtasuhteet suomen kielessä*. SKS. Helsinki.

HAKULINEN, AULI 1989: Puheen ja kirjoituksen pragmatiikkaa. - Kauppinen Anneli, Keravuori Kyllikki (toim.), *Kielen käyttö ja käyttäjä. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXVI*. Helsinki.

HAKULINEN, AULI - KARLSSON, FRED 1988: *Nykysuomen lauseoppia*. SKS. Helsinki.

HALLIDAY, M.A.K. 1985: *An Introduction to Functional Grammar*. Arnold. London.

HELASVUO, MARJA-LIISA 1991: Syntaktiset rakenteet kertomuksen jäsenyyksen osoittimina. - *Virittäjä* 1991:1.

HS = HELSINGIN SANOMAT.

HEIKKILÄ, ELINA 1993: Lehtikuvan ja jutturungon välissä. Laudaturtyö. Helsingin yliopisto. Helsinki.

HU = L'Humanite.

HYÖNÄ, JUKKA 1993: Eye movements during reading and discourse processing. Turun yliopisto. Turku.

JACKENDORF, ROY - AARON, DAVID 1989: Review Article. - Lakoff, George - Turner, Mark. *Language* 67, 320 - 338.

JENKINS, HELENE 1990: Train Sex Man Fined - Headlines and Cataphoric Ellipses. - Halliday, M.A.K., Gibbons, John, Nicholas, Howard (toim.), *Learning, Keeping & Using Language*. Benjamins. Amsterdam.

JOHNSON, MARK 1987: *The body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. The University of Chicago Press. Chicago.

JÄRVIKOSKI, OLLI 1981: Tyyli vastaanottajan kannalta. - Antero Niemikorpi (toim.), Tyylin monet kasvot. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 23. Oulu.

KALLIOKOSKI, JYRKI 1992: Kaaskerin Lundströmin kuvat. Volter Kilven proosan metaforista. - Harvilahti, Lauri - Kalliokoski, Jyrki - Nikanne, Urpo - Onikki, Tiina (toim.), *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. SKS. Helsinki.

KANGASHARJU, HELENA 1980: Suomalaisten uutisotsikoiden syntaksia ja semantiikkaa. Laudaturtyö. TAY. Tampere.

KANTOKORPI, MERVİ - LYYTIKÄINEN, PIRJO - VIIKARI, AULI 1990: *Runousopin perusteet*. Helsingin Yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Helsinki.

KARVONEN, PIRJO 1991: Kieliopillinen metafora ja sen vaikutukset tekstissä. - *Kieli* 6. *Kieli, valta ja eriarvoisuus*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.

KOTILAINEN, LAURI 1989: *Hyvä lehtijuttu*. Minnapress. Kuopio.

KUNELIUS, RISTO 1993: Uskottavuuden anatomia. - *Tiedotustutkimus* 2.

KUPIAINEN, UNTO 1974: *Lyhyt runousoppi*. WSOY. Porvoo.

KYLÄVAARA, KEIJO 1981: Lehtityyli. - Niemikorpi, Antero (toim.), Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 23. Oulu.

LAKOFF GEORGE & JOHNSON MARK 1980: *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press. Chicago.

LARJAVAARA, MATTI 1990: *Suomen deiksis*. SKS. Helsinki.

LEINO, PENTTI 1987: Kieli ja maailman hahmottaminen. - Hoikkala, Tommi (toim.), *Kieli, kertomus, kulttuuri*. Gaudeamus. Helsinki.

LEIWO, MATTI - LUUKKA, MINNA-RIITTA - NIKULA, TARJA 1992: *Pragmatiikan ja retoriikan perusteita*. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 8. Jyväskylä.

LIKKANEN, MIRJA - PÄÄKKÖNEN, HANNU (toim.) 1993: *Arjen kulttuuria. Vapaa-aika ja kulttuuriharrastukset vuosina 1981 ja 1991*. Tilastokeskus. Helsinki.

LONKA, IRMA 1993: Eksyttävätkö toimittajat? - *Kielikuvia* 2.

MA = Le Matin.

MIETTINEN, JORMA 1988: *Toimitustyö*. Hämeenlinna.

MO = Le Monde.

MUSTAPARTA, EILA 1993: Ehdimmekö EY-junaan? Laudaturtyö. Helsingin yliopisto. Helsinki.

OKKONEN, ANTERO 1974: *Toimittajan työ*. Hämeenlinna.

PIETILÄ, VEIKKO 1993: On tämä aika kamala - ja kiehtova - peli! Uutinen ja vapaa epäsuora esitys. - *Virittäjä* 93: 3.

PIUTULA, KAINO 1975: Otsikkokieli. Laudaturtyö. Helsingin yliopisto. Helsinki.

PL = PÄIVÄLEHTI.

PÄÄKKÖ, PÄIVI 1993: Professori Tapio Varis uskoo sanomalehtien ja kirjallisuuden aseman säilymiseen. - *Koillis-Lappi* 10.5.93.

RANTALAINEN, OLAVI 1993: Paikallistiedot sanomalehdistä. - *Satakunnan kansa* 14.7.93.

ROUTAVAARA, AKSELI 1944: *Minusta tulee toimittaja*. Jyväskylä.

RÖNKKÖ, MAARIT 1985: Sanomalehdistön otsikkokieli. Laudaturtyö. Helsingin yliopisto. Helsinki.

- SAUKKONEN, PAULI 1981: Tyyli kollektiivisena normina. - Niemikorpi, Antero (toim.), Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 23. Oulu.
- 1993: Saako tekstilajinormeja rikkoa? - *Kielikuvia* 2.
- SHORE, SUSANNA 1986: *Onko suomessa passiivia*. SKS. Helsinki.
- 1992: Aspects of a Systemic-Functional Grammar of Finnish. Unpublished Ph.D. Thesis. School of English and Linguistics, Macquarie University, Sydney, N.S.W.
- STENIUS, YRSA 1993: *Makten och kvinnligheten*. Jyväskylä.
- SUONPERÄ, MATTI 1991: *Opettamiskäsitys*. Hämeenlinna.
- TARASTI, EERO 1993: Aistit, arvot - ja media. *Synteesi* 3.
- THOGMARTIN, CLYDE 1991: The Pragmatics of French Newspaper Headlines. - Teoksessa Vershueren, Jef (toim.), *Levels of Linguistics Adaption. Selected Papers of the International Pragmatics Conference, Antwerp, August 17-22, 1987. Volume II*. Amsterdam/Philadelphia.
- TIETOJÄTTI 1991: Tiainen, Jorma O. (toim.). Jyväskylä.
- TIITTULA, LIISA 1988: Kielitieteen näkökulmia mainossanoman tutkimiseen. - Tiittula, Liisa (toim.), *Näkökulmia mainonnan tutkimukseen*. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja. Helsinki.
- 1989: Sanomalehtikielellä vaikuttamisen keinoista. - *Kielikello* 5.
- TURUNEN, AIMO 1973: *Sanomisen taito*. Helsinki.
- VARIS, TAPIO 1993: Kulttuuri, viestintä ja riippuvuus. Dialogi Harris Innisin tutkimusperinteen merkityksestä William H. Melodyn kanssa. - *Tiedepolitiikka* 1.
- WARTIOVAARA, KATARINA 1991: Uutinenko neutraali? Analyysi ns. Tupolev-jupakan uutisten ideologisista rakenteista. Laudaturtyö. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- VILKUNA, MARIA 1992: *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa*. SKS. Helsinki.

WILSON, JOHN 1990: *Politically Speaking. The Pragmatic Analysis of Political Language*. Basil Blackwell. Oxford.

VUORINIEMI, JORMA 1975a: Poikkeavakielisten tekstien perillemenosta. - *Virittäjä*.

----- 1975b: Teonnimet viestinnässä. - *Virittäjä*.

LIITE 1: Otsikkoaineisto

LIITE 2: Kuuden etusivun valokopiot

ÄLÄ POISTA!

[illegible]

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

23.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

36.

37.

38.

39.

40.

41.

42.

43.

44.

45.

46.

47.

48.

49.

50.

51.

52.

53.

54.

55.

56.

57.

58.

59.

60.

61.

62.

63.

64.

65.

66.

67.

68.

69.

70.

71.

72.

73.

74.

75.

76.

77.

78.

79.

80.

81.

82.

1.

2.

3.

4.

-
- 5.
 - 6.
 - 7.
 - 8.
 - 9.
 - 10.
 - 11.
 - 12.
 - 13.
 - 14.
 - 15.
 - 16.
 - 17.
 - 18.
 - 19.
 - 20.
 - 21.
 - 22.
 - 23.
 - 24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

36.

37.

38.

39.

40.

41.

42.

43.

44.

45.

46.

47.

48.

49.

50.

51.

52.

53.

54.

55.

56.

57.

58.

59.

60.

61.

62.

63.

64.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

23.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

36.

37.

38.

39.

40.

41.

42.

43.

44.

45.

46.

47.

48.

49.

50.

51.

52.

53.

54.

55.

56.

57.

58.

59.

60.

61.

62.

63.

64.

65.

66.

67.

68.

69.

70.

71.

72.

73.

74.

75.

76.

77.

78.

79.

80.

81.

82.

83.

84.

85.

86.

87.

88.

89.

90.

91.

92.

93.

94.

95.

96.

97.

98.

99.

100.

1.

2.

3.

4.

5.

-
- 6.
 - 7.
 - 8.
 - 9.
 - 10.
 - 11.
 - 12.
 - 13.
 - 14.
 - 15.
 - 16.
 - 17.
 - 18.
 - 19.
 - 20.
 - 21.
 - 22.
 - 23.
 - 24.
 - 25.
 - 26.
 - 27.

28.

29.

30.

31.

32.